

**SINIR DİPLOMASİSİNDEN SALTANAT
ELÇİLİĞİNE:
BİR 16. YÜZYIL DİPLOMASİ HİKÂYESİ YAHUT
MARCUS SCHERER/HİDAYET'İN ESRARLI
SERGÜZEŞTİ**

**FROM FRONTIER DIPLOMACY TO IMPERIAL EMBASSY:
A 16th CENTURY DIPLOMATIC ODYSSEY OR THE
MYSTERIOUS EXPLOITS OF MARCUS
SCHERER/HİDAYET**

Özgür KOLÇAK*

Makale Bilgisi

Başvuru: 15.12.2019

Kabul: 28.12.2019

Article Info

Received: December 15, 2019

Accepted: December 28, 2019

Özet

16. yüzyılın ortaları Osmanlı-Habsburg diplomatik ilişkilerine yön verenler açısından bir arayış çağıydı. Budin, takip eden yaklaşık bir buçuk asırlık zaman diliminin gösterdiği üzere, iki devlet arasındaki diplomatik temasların ayarlanıp

-
- Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ozkolcak@istanbul.edu.tr Bu yazının ortaya çıkışında birçok meslektaşın büyük katkısı oldu. Türkiye ve yurtdışındaki üniversite ve bilimsel araştırma kurumlarında erken modern Osmanlı-Habsburg siyasi tarihi ve Osmanlı diplomasi tecrübesi üzerine kalem oynatan Ergün Özsoy, Gábor Kármán, Géza Pálffy, Güneş Işıksel, Mahmut Halef Cevrioğlu, Nándor Erik Kovács, Ömer Gezer, Özgür Oral, Zahit Atçıl ve Zsuzsanna Csiráki birçok hususta kıymetli yardımlarını esirgemediler. Nice kereler bir belge ve kaynağın esasında ne anlatmak istediğini sorduğum, bazen belki de asap bozucu sıklıkta suallerle boğduğum, yokluklarını hissettiğim belge serilerini temin etmeleri için seferber ettiğim bu bilim insanlarına bana karşı gösterdikleri sabır için canı gönülden teşekkür ederim. Keza nihayet kâğıda dökülen makaleyi gözden geçirip değerli yorum ve hatırlatmalarını benimle paylaşan Feridun M. Emecen, Sándor Papp, Güneş Işıksel ve Emrah Safa Gürkan'a burada teşekkürü bir borç bilirim.*

düzenlendiği bir merkez halini alıyordu. Budin'de hizmet eden divan kâtipleri ve çavuşları bu maksatla Viyana'ya müteaddit ziyaretlerde bulundular. Bunlardan biri olan Hidayet Ağa ya da ihtida etmeden önceki ismiyle Marcus Scherer, 1564 ve 1565 senelerinde iki ayrı misyonla Kutsal Roma imparatoru II. Maximilian'ın huzuruna çıktı. 1564'te, Habsburg hükümdarından geciken haraç ödemelerini yapmasını talep eden Hidayet, ertesi sene geldiği Viyana'da takriben yedi ay kaldı. Sultan Süleyman'ın 1566'daki Szigetvár seferi öncesinde iki hükümdar arasında bir sulh antlaşmasının vücut bulmasına çalıştı; ama istediğini elde edemedi. Erdelli Sakson bir aileden gelen Hidayet, 1550'lerin sonlarında Budin'de resmen başladığı kâtiplik ve tercümanlık kariyerini 1564'te "paşa elçiliği" ve 1565'te "saltanat elçiliği"yle taçlandırdı. 1566 başlarında tarihî kaynakların üzerinde hemfikir olamadığı bir yer ve zamanda idam edildi. Hidayet/Marcus, 16. yüzyıl ortasında Osmanlı ve Habsburg sarayları arasında oynadığı aracılık rolü vesileyle günümüz insanlarına çeşitli lisanlarda, dağınık ve kimi zaman kafa karıştırıcı izler bıraktı.

Anahtar kelimeler: Erken modern Osmanlı-Habsburg diplomasisi, Sultan Süleyman, II. Maximilian, Michael Černović, 1566 Szigetvár seferi, Arslan Paşa

Abstract

The mid-16th century marked an age of pursuit for Ottoman and Habsburg diplomacy-makers. At this time Buda was emerging as a diplomatic hub regulating the mutual contacts between the two states, a role the frontier city played for around one and a half century. For this purpose several scribes and çavuşes from Buda visited the imperial town Vienna. Hidayet Ağa, alias Marcus Scherer with his Christian name, attended two audiences in Vienna with Maximilian II, the Holy Roman emperor, in 1564 and 1565, respectively. In 1564, Hidayet demanded the payment of the yearly tribute by Maximilian to the Porte. Next year he stayed in Vienna nearly seven months when he sought to mediate a peace treaty between the two monarchs. His mission failed and Sultan Süleyman launched his campaign of 1566 against the fortress of Szigetvár. Hidayet stemmed from a Saxon family in Transylvania. He officially began with his secretarial career in Buda in late 1550's; he became the "pasha's envoy" to Vienna in 1564 and was elevated to a "sultanic courier" in 1565. In early 1566 he was executed by the Ottomans under the circumstances the historical sources of the period could hardly agree on. Hidayet/Marcus, thanks to his mediation between the Ottoman and Habsburg courts in mid-16th century left a number of scattered and confusing historical traces to modern researchers in multiple languages.

Keywords Early modern Ottoman-Habsburg diplomacy, Sultan Süleyman, Maximilian II, Michael Černović, 1566 Szigetvár campaign, Arslan Pasha

Hidayet, ya da Erdel'in Sakson kentlerinden Hermannstadt'da (Nagyszeben, Sibiu) dünyaya geldiğinde şahsına takdir edilen ismiyle Marcus Scherer, Osmanlı tarihçiliğinde Sultan Süleyman'ın 1566 Szigetvar seferi öncesinde Habsburglarla girişilen diplomatik temaslar vesilesiyle bilinir. İtiraf etmeli ki, Hidayet'in hayatına dair pek az şey biliyoruz. Osmanlı yönetim mekanizmasının en tepesine tırmanmış nice kerli ferli ricalin bile kolaylıkla izini kaybedebildiğimize göre, 16. yüzyılın ortasında, nereden bakılsa, orta halli bir taşra kâtibî/diplomatı olan Hidayet hakkında ümitvar olmak için elbette bir sebep yoktur. Hâlbuki tam da Hidayet gibi, öyle ya da böyle sonradan dâhil olduğu bir düzende, tabiri caizse, ekmeğini taştan çıkarıp ayakta kalmaya çabalayan mütevazı birisinin 16. yüzyıl Osmanlı dünyasında neler yapıp ettiğini yakinen bilmek ufkumuzu ziyadesiyle genişletirdi. Görünen o ki, Hidayet'in hayatta en iyi yaptığı iş beyler, paşalar, kaptanlar, sultan ve imparator adına veya onların ricasıyla mektuplar kaleme almak ve onlardan gelen mektupları okuyup tercüme etmektir. Bu haliyle 1564–1566 arasında Osmanlı ve Habsburg sarayları Erdel'de baş gösteren kargaşa yüzünden bir kez daha kılıçları çekmeye yeltendiklerinde Hidayet'e bolca iş düşmüştü. O halde, Hidayet'in bu yıllarda ve öncesinde yapıp ettiklerinin, ürettiği evrakın ve nihayet başına gelenlerin peşine düşmek, nispeten sıradan bir Osmanlı taşra görevlisi üzerinden 16. yüzyıl Osmanlı siyasî düzeni, diplomasi dünyası, himaye ve intisap ilişkileri gibi nice çetrefil mevzuya adım atmak anlamına gelir. Ne olursa olsun, Hidayet, iki devasa imparatorluk arasında zembereğinden boşanmış bir olaylar zincirinin, belki de hiç istemediği ve ihtida ettikten sonra Budin'de kurmuş olduğu mütevazı hayatına da hiç uymayan bir hercümercin ortasında kalmıştı.

Hidayet'in kim olduğuna ve neler yaptığına dair bilgi veren tarihî kayıtların çok büyük bir bölümünün onun 1564'ten sonra siyasî tarihin gözler önündeki sahnesine çıkmasıyla başladığı aşikârdır. Bu haliyle Hidayet'e dair bildiklerimiz çoğunlukla sırtına bindirilen resmî vazifeleri yerine getirmek uğruna yapıp ettiklerinden oluşuyor. Bununla birlikte, yine de, burada naçizane, elimden geldiği ve tarihî kaynakların elverdiği ölçüde Hidayet'in yaşam öyküsünü üç katmanda ele almaya çalışacağım: çalkantılar ve kırılmalarla dolu kişisel hayatı; Osmanlı payitahtının sultan ve vezirlerine bulaşmadığı sınır diplomatlığı ve nihayet saltanat elçiliği ifa ettiği zamanlar.

Hidayet, tarihî bir şahsiyet olarak ilk önce Avusturyalı ve Macar ilim insanlarının dikkatini çekmiş görünüyor. Bu Osmanlı ağası üzerine hazırlanmış olan az sayıdaki müstakil çalışma, kaçınılmaz şekilde, Hidayet'in 1564 ve 1565'te Osmanlı elçisi sıfatıyla Viyana'ya yaptığı ziyaretleri konu alır. Alfred Sitte, 20. yüzyılın hemen başında yayımladığı muhtasar makalesinde 1565'te Viyana'da kaldıkları aylar boyunca Hidayet ve maiyetindekilerin iâşe ve konaklama ihtiyacının Habsburg hükümeti tarafından ne şekilde karşılandığını Avusturya Devlet Arşivi'ndeki kayıtlar vasıtasıyla ele alır¹. Karl Vocelka, Hidayet'in 1564–1565 senelerinde Osmanlı ve Habsburg makamları arasında oynadığı diplomatik rolü tafsilatlı şekilde inceler ve yine Avusturya Devlet Arşivi'ndeki zengin belge koleksiyonlarına istinaden Hidayet elçiliğinin kronolojik bir seyrini çıkarır². Hidayet Ağa'nın Viyana elçiliğine dair en güncel araştırma Güneş Işıksel tarafından tamamlanmıştır. Işıksel, Hidayet'in diplomatik faaliyetlerine bir kez daha eğilirken mezkûr çalışmaların eksiklerini giderdiği gibi çok daha kapsamlı bir kaynak külliyyatına başvurmak suretiyle meseleyi derinleştirir³.

Ne var ki, diplomatik kimliğinin haricinde Hidayet'in esasen kim olduğuna dair merakımızı bir nebze olsun doyurabilmek için başka yerlere bakmak icap eder. Doğrusunu söylemek gerekirse, Hidayet'in yaşam öyküsünü en başından itibaren kurmaya yeltenen yegâne modern araştırmacı Macar tarihçiliğinin kıdemli isimlerinden Sándor Takáts'tır. Takáts, Macaristan'daki Osmanlı egemenliğine dair kaleme aldığı hacimli eserinin ilk cildinde diğer Türk kâtipleriyle beraber sözü Hidayet'e getirerek ufak bir biyografi inşa eder.

Buna göre, Marcus Scherer ismiyle Hermannstadt'da doğan Hidayet'in Budin'e nasıl ve ne zaman geldiği belirsizdir. Lakin Budin paşalarından birinin kızıyla evlenerek ikbal basamaklarını tırmandığı iddia edilir. Hidayet, ilk başlarda asker olarak hizmet etse de, Macarca, Almanca, Latince ve Türkçe dillerine vukufiyetinden ötürü maişetini kalemle sağlamaya başlamıştır. En az dört Budin beylerbeyine, sırasıyla Güzelce Rüstem, Zal

¹ Alfred Sitte, "Tschausch Hedajets Aufenthalt in Wien (1565)", *Archiv für Kulturgeschichte*, Sayı 6, 1908, s. 192-201.

² Karl Vocelka, "Eine türkische Botschaft in Wien 1565", *Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs*, hrsg. Heinrich Fichtenau und Erich Zöllner, Hermann Böhlhaus Nachf., Wien-Köln-Graz 1974, s. 102-114.

³ Güneş Işıksel, "« Was gschehen ist, ist schon gschehen ». Autour de la mission diplomatique de Hidâyet à Vienne", basım aşamasında.

Mahmud, İskender ve Arslan Paşalara hizmet ettiği bilinir. Sınır çarpışmaları esnasında Macarlara tutsak düşen Hidayet, 1562'de György Bebek'in Osmanlılara esir düşmesiyle serbest kalır. Budin'deki görevine devam eden Hidayet, 1564 sonbaharında Arslan Paşa tarafından Viyana'ya gönderilir. Hidayet'in diplomatik meziyetlerinin farkına varan Sultan Süleyman, ertesi sene Hidayet'i divan tercümanlığına yükselterek Osmanlı saltanatını temsilen bir kez daha Viyana'ya yollar. 1565 senesinin uzunca bir bölümünde Osmanlı ve Habsburg sarayları arasında barışın muhafazası için gayret gösteren Hidayet, diplomatik girişimlerin başarısızlığa uğrayıp Bâb-ı Âli'de savaş kararı alınmasıyla İstanbul'da bir hain olarak karşılanır ve 1566'ın ilk aylarında idam edilir⁴.

Bu anlatı, Takáts'tan sonra gelen araştırmacıları büyük ölçüde yönlendirmiş olsa da, tarihî tutarlılık açısından birtakım marazlarla malul olduğu ifade edilmelidir. Takáts, görünen o ki, Hidayet'e ilişkin tasvirinin ana unsurlarını iki kaynaktan, 16. yüzyılın ünlü Macar siyaset adamı, şair ve tarihçisi Miklós Istvánffy'nin *De Rebus Ungaricis*'i⁵ ve Hidayet'in Budin'de kitabet hizmeti verirken imzaladığı kimi belgelerden alır. Gelgelelim, anlatının ana omurgasını teşkil eden Istvánffy'nin Hidayet üzerine söyledikleri, bugün itibarıyla elimizde olan arşiv kaynaklarının tanıklığıyla kimi zaman örtüşmemektedir. Bu bağlamda burada zor bir işe, 16. yüzyılın ortasında yaşamış orta halli bir Osmanlı taşra kâtibinin hayat hikâyesini, evveli ve ahiriyle, baştan inşa etmeye girişilmiştir. Bu teşebbüsün birçok bakımdan umutsuz bir vaka olduğu, ya da en ılımlı ifadesiyle aradaki geniş zaman boşluklarını doldurmak için ucu açık akıl yürütmelere muhtaç kalınacağı söylenebilir. Önermenin ikinci kısmı doğrudur.

Hidayet'e Ermeden Evvel: Marcus Scherer'in Osmanlı Hizmetine Girişi

M. Istvánffy, 1565'te Osmanlı sultanı adına Viyana'ya gelen Hidayet Ağa'nın vaktiyle Hermannstadt'ta doğan Marcus Scherer olduğunu söyleyen

⁴ Sándor Takáts, *Rajzok a török világból*, I. Kötet, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest 1915, s. 75-77. Krş.: Alexander Takáts, "Ungarische und türkische Berufsschreiber im 16. und 17. Jahrhundert", *Ungarische Jahrbücher*, Sayı 1, 1921, s. 211-212.

⁵ Nicolai Istvanfi, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae 1622. Macarca tercümesi için bkz.: Istvánffy Miklós, *Magyarok dolgairól irt históriája: Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, I-III, sajtó alá rendezte: Benits Péter, Balassi Kiadó Budapest, 2001-2009.

temel ana kaynağımızdır⁶. Macar kroniğin bu yıllara ait Osmanlı-Habsburg ilişkilerine dair aktardıkları temelde doğru olduğu gibi, Hidayet’le beraber anılan diğer diplomatik aktörlerin isimleri konusunda bir tereddüt yoktur⁷. Gerçekten de, 24 Nisan 1534’te Erdel’de, Hermannstadt kentinde Scherer/Rasoris/Oltard isimleriyle bilinen bir küçük asilzade ailesinde Marcus adıyla bir çocuk dünyaya gelmişti⁸. Marcus, şehir darphanesinin baş sorumlusu iken vefat eden Paulus Scherer-Rasoris’in (ö. 1576) en büyük oğluydu. Marcus, 1546’nın hemen başında doğan ilk kardeşi Martin’i (ö. 1591) belki görmüştü⁹; ama diğer kardeşleri Antonius (ö. 1580) ve Lucas’la (ö. 1581) herhalde hiç tanışmadı¹⁰. Görünen o ki, Scherer/Rasoris ailesi, eli kalem tutan, Almanca tuttıkları aile albümlerini yeri geldiğinde Latince ifadelerle süsleyen, Hermannstadt’ta olduğu gibi Erdel’in başka köşelerinde vaizlik ve papazlık görevleri ifa etmiş, 16. yüzyılın ortasından itibaren bölgede varlığını hissettiren Reformasyon dalgasından heyecan duyan kişilerden oluşuyordu¹¹. Ailenin en büyük erkek evladının “hidayet”e

⁶ “... ac Haidaietem Sulimano a secretis, nuper Byzantio, ob res quasda missum, origine quide e Saxonibus Transilvaniae Cibinien sem, et quosda alios Turcas ab se ad Sarcosium ...”, *Historiarum de rebus Ungaricis*, s. 419; “Hic Hidaietes Cibinii inter Saxones Christianis parentibus ortus, antea Marcus Sererius nominatus, infami postea vitae exitu, vel insons ab irato Sulymano necatus est ...”, s. 455.

⁷ Pál Fodor, bir örnekte, 1565’te Pankota kalesinin kendisine tevcihini isteyen Arad beyi Mehmed’in M. Istvánffy’nin Bálint Török’ün yanından kaçıp ihtida ederek Osmanlı hizmetine girdiğini söylediği Mihály Kounovics’le aynı kişi olduğunu 1555 Lipova icmal defterindeki kayıtlarla eşleştirerek doğrulamıştır (“Who Should Obtain the Castle of Pankota? Interest Groups and Self-Promotion in the Mid-Sixteenth-Century Ottoman Political Establishment”, *Turcica*, Sayı 31, 1999, s. 73-74).

⁸ “1534 die 24. Aprilis nascitur Paulo filio nostro filio lus Marcus, quod felix, faustumque sit.” Bilginin kaynağı, Scherer/Rasoris/Oltard aile fertlerinin 1526 ilâ 1659 yılları arasını kapsayan günlüğüdür. *Diarium Domesticum/Chronicon Domesticum* denilen türe ait olan eser, Erdelli Oltard ailesinin birbirini takip eden beş neslinden beş kişinin deftere karaladığı notlardan oluşmaktadır. Atif için bkz.: Eugen von Trauschenfels (hrsg.), “Album Oltardianum”, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Neue Folge, Band 3, Druck und Verlag von Johann Gött, Kronstadt 1860, s. 9.

⁹ 31 Ocak 1546’da Marcus/Hidayet’in ilk erkek kardeşi Martinus dünyaya geldi. “1546 die 31. Januarii hora 12 meridiana nascitur Paulo filio nostro filiulus Martinus, quem Dominus benedicat”. *Album Oltardianum*, s. 15.

¹⁰ Johann Seivert, *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*, Weber und Korabinskischen Verlage, Preßburg 1785, s. 315; Pavel Binder, “Translyvanian Saxons as Turkish Clerks: Marcus Scherer and Marcus Benkner”, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, Sayı XII/3, 1974, Discussions. Notes brèves, s. 397.

¹¹ J. Seivert, *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten*, s. 300-320; P. Binder, “Translyvanian Saxons as Turkish Clerks”, s. 397. Marcus/Hidayet’in büyükbabası Andreas Oltard, Reformasyon dalgası memleketine çarptığı ilk andan itibaren hararetli bir Melanchton savunucusu olmuştu. Marcus/Hidayet’in kardeşleri meslekî çizgilerini

ermesinde bu eğilimin payının ne olduğu sorusunu yanıtlamak imkânsız olsa da, bu tarihî zemini akılda tutmakta fayda vardır.

Marcus/Hidayet, Almanca ve Macarcanın yanı sıra Latince bilgisini ilkin aile büyüklerinden ve etrafındaki zevattan öğrenmiş olmalıdır¹². Bir rivayete göre, eğitimini tamamlaması için Viyana'ya gönderilen Marcus seyahatini tamamlayamadan Osmanlılara esir düştü. Yolu bir şekilde o tarihlerde Semendire beyi olan Güzelce Rüstem'le kesişti; Rüstem Bey, Osmanlı-Habsburg sınır diplomasiasinde geçer akçe olan üç dili, Macarca, Almanca ve Latinceyi bilen Marcus'u satın alarak kapı halkı arasına kattı¹³. Hikâye böyle gerçekleşmiş olabilir. Farklı meziyetleriyle temayüz eden

Lutherci kiliselerde sürdürürken *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardianum*'un 1619-1630 seneleri arasını kapsayan üçüncü bölümünü kaleme alan Johannes Oltard (Martin'in oğlu/Hidayet'in yeğeni) çağdaşları tarafından Kripto-Kalvinci olmakla suçlanmıştı (Edit Szegedi, *Geschichtsbewußtsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien 2002, s. 222-223). *Album Oltardianum*'un son kısmını kaleme alan Andreas Oltard (Marcus/Hidayet'in erkek kardeşi Martin'in torunu) 1660'da vefat ettiğinde Erdel'deki şimdiye değin bilinen en kapsamlı 15-17. yüzyıl kitap külliyatının sahibiydi. Kütüphane esas itibarıyla Lutherci ve Kalvinci görüşlerin çatışma alanlarına dair eserler bakımından zengindi. Luther'in açtığı yolu takip eden çok sayıda vaaz metni kütüphaneye girmişti. Gustav Gündisch, Doina Năgler, "Die Bibliothek des Hermannstädter ev. Stadtpfarrers Andreas Oltard (1660) und seiner Familie", *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, Sayı 17/2, 1994, s. 121-143).

¹² Esasen Almanca olan aile albümünde, yeri geldiğinde, kayıtların Latince tutulması Scherer/Rasoris/Oltard hanesinde Latince bilindiğini gösterir. Kaldı ki, aile fertlerinin büyük kısmı din adamlığı yapmıştı. Andreas Oltard'dan intikal eden kitaplar arasında Marcus Oltard temellük kaydıyla bazı kitaplar vardır. Aile albümünde bu isimle başkası olmadığından, kim bilir, belki bunlar Marcus/Hidayet'in vaktiyle Latince taliminde başvurduğu kitaplarıdır (G. Gündisch, D. Năgler, "Die Bibliothek des Hermannstädter", s. 124).

¹³ J. Seivert, *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten*, s. 315-316. Seivert'in Hidayet hakkında verdiği bilgiler bariz karışıklıklar içerse de, Hermannstadt Gymnasium'u kütüphanesinin günümüze intikal etmeyen kitaplarını görmüş olması müellifi ciddiye almayı zorunlu kılıyor. Okul kütüphanesine eser temin eden kişilerden birinin Oltard soy ismini taşıması meseleyi iyice nazikleştirmektedir (Ágoston Zénó Bernád, "„Ich sah es also für ein Opfer an, das ich unsern verdienten Vätern schuldig wäre ...“. Zur Werkgenese und Editions-geschichte von Johann Seiverts *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*", *WEBFU [Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik]*, 2006, s. 8). Joseph Trausch, Hidayet'le ilgili verdiği bilgiyi neredeyse kelimesi kelimesine Seivert'ten iktibas eder (Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexicon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürgen Deutschen*, III. Band, Druck und Verlag von Johann Gött & Sohn Heinrich, Kronstadt 1871, s. 38-40). Krş.: Friedrich Schuler v. Libloy, *Kurzer Ueberblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens von der ältesten Zeit bis zu Ende vorigen Jahrhunderts*, Verlage bei Georg v. Closius, Hermanstadt 1857, s. 57.

kişilerin, mesela bizim örneğimizde olduğu gibi Orta Avrupa serhaddinde sorun çözen dillere vâkıf bir gencin satın alınarak bir Osmanlı beyinin hanesine alınması nispeten alışılabilir bir uygulamadır¹⁴. Dahası, Budin beylerbeyi Arslan Paşa'nın 1565 sonbaharında (o tarihlerde Hidayet Budin'de değildi) Komorn kaptanı Johann Pethö'den Budin'le yazışmalarını bundan böyle Latince yerine Macar lisanıyla yapmasını isterken Latinceye hâkim tercüman bulmakta güçlük çektiğini belirtmesi, Osmanlı sınır boylarında Latince marifetinin nadirattan sayılmaya başlandığını gösteriyor olabilir¹⁵.

Hidayet'in Osmanlı idarî sistemine Güzelce Rüstem kapısı vasıtasıyla girdiğinden ise iyi kötü emin olabiliriz. Hidayet'in kendi kalemiyle ismini bize yadigâr bıraktığı en erken tarihli kayıt, Güzelce Rüstem'in Horváth Markó'ya yolladığı 19 Şubat 1560 tarihli Macarca mektuptur¹⁶. Rüstem Paşa bu tarihte Budin eyaletini yönetiyordu¹⁷. Hidayet, efendisi adına Macar lisanındaki marifetlerini yazıya döktüğü günlerde Budin'den İstanbul'a yollanan bir arzla dirlikle ödüllendirilmesi istendi: "Hidayet b. Abdullah", Budin beylerbeyinin "kadimî emekdârlarından" biriydi ve Rüstem Paşa'nın diğer üç kıdemli hizmetkârıyla beraber tımar almasının uygun olacağı

¹⁴ Örneğin, bir tesadüf kabilinden Hidayet'le aynı vakitlerde Budin'de kâtiplik yapan Yahya Yazıcı, nam-ı diğer János, kendi ifadesine göre, çocukken Osmanlılara esir düşüp İstolni Belgrad'da Mahmud Bey'in kölesi olarak yetiştirilmişti (Sándor Takáts, Ferenc Eckhart, Gyula Szekfű, *A budai basák magyar nyelvé levelezése*, I. 1553-1589, Budapest 1915, s. 17-18, no. 19, Türk kâtihi Yahya'dan János Pethő'ye mektup, 27 Ekim 1565, Peşte).

¹⁵ "... die Kay. Gn. wölle Im nun hie für in ungarischer Sprach schreiben lassn. Dann guete lateinische Schreiber bey mir nit wol zubekommen, und die Verhanden khönden die lateinischen Brief offt schwärlich vertulmatschen ...". Österreichisches Staatsarchiv [OeStA], Haus, Hof- und Staatsarchiv [HHStA], Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 78a-b, 80a, Arslan Paşa'dan Johann Pethö'ye, 26 Ekim 1565, Peşte; alıntı için bkz.: vr. 80a.

¹⁶ S. Takáts, *Rajzok a török világból*, s. 76. 1551'den itibaren Budin paşalarının hizmetinde Latince yazışmaları yürüten Andrey Litteratus'un Budin'den yolladığı son mektup 10 Mayıs 1559 tarihini taşıdığına göre, Hidayet, bizatihi onun yerine Latince tercümanı ve kâtihi olarak başlamış olabilir (Ferenc Szakály, "A Hungarian Spahi in the 16th Century: The Mysterious " Andrey Litteratus" of Esztergom", *Acta Orientalia Scientiarum Hungaricae*, Sayı 47/1-2, 1994, s. 195).

¹⁷ Anton Gévay, "Versuch eines chronologischen Verzeichnisses der türkischen Statthalter von Ofen", *Der österreichische Geschichtsforscher*, Sayı II/1, 1841, s. 59-60. Osmanlı merkezî yönetimi, 1559 Temmuzunda başında Segedin beyi Derviş'e vefat eden Toygun Paşa'nın yerine Budin'e Rüstem'in beylerbeyi tayin edildiğini bildirdi. *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993, s. 11, no. 9, 30 Ramazan 966/6 Temmuz 1559.

düşünüliyordu¹⁸. Emeklerinin kıdeminden bahsedildiğine göre, Hidayet'in, söylendiği gibi, Güzelce Rüstem'le irtibatının muhakkak bir evveliyatı vardı. Belki de, arzın ve onunla bağlantılı ruus kaydının üretildiği vakitler, Hidayet'in efendisi tarafından azat edilerek resmî bir devlet göreviyle taltif edilmesine sahne oluyordu.

Ne yazık ki, Hidayet ve Güzelce Rüstem'in evveliyatına dair pek az şey biliyoruz; hiç değilse, şimdilik Marcus/Hidayet'in Osmanlı hizmetine hangi tarihte girdiği bile belirsiz¹⁹. Yine aynı rivayet zincirine göre, Marcus, Güzelce Rüstem'in yanında ihtida ettikten sonra paşanın refakatinde doğu memleketlerini bir uçtan diğerine gezerek Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça öğrenmişti²⁰. Bunun doğru olması, en azından bu haliyle doğru

¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Mühimme Defteri [MD] 4, s. 63. "Budun beylerbeyisi mektûb gönderip kadimî emekdârlarından Hidayet ve Mustafa ve Hüseyin b. Abdullah ve Ali b. Mahmud her vechle yararlı deyü dirlik ricasına arz itmeğin ikisine altışar bin akçe tımar virilmek buyurulup ikisine dahi beşer bin buyruldu" (yevmü's-selâse, fî 4 Şa'bân sene 967/30 Nisan 1560). MD 4, Nejat Göyünç tarafından Ruus defteri olarak tanımlanmıştır ("XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi", *Tarih Dergisi*, Sayı 17/22, 1968, s. 30).

¹⁹ Bazı araştırma eserlerinde Hidayet'in 1564-65'teki diplomatik görüşmelerden önce 1544'te Viyana'yı ziyaret etmiş olduğu yazılmasına rağmen bu doğru değildir. Bu hatalı bilginin kaynağı Faik Reşit Unat olmalıdır. F. R. Unat, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde incelediği Hidayet'e ait tarihsiz iki belgeden birinde geçen Edoardo'yu 1545'te Viyana'dan İstanbul'a gelen Portekizli elçi Odoardo Cataneo'yla karıştırdığından Hidayet'in elinden çıkan mektupları aynı zaman aralığına tarihlemiştir (*Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, tamamlayıp yayımlayan Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968, s. 44; Ekler -II, no. 18, "Barış hükümlerinin muhafazasını görüşmek üzere". Krş.: Azmi Süslü, "Un Aperçu sur les Ambassadeurs Ottomans et leur Sefaretnames", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14/25, 1981, s. 238; Kemal Beydilli, "Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 30, 2007, s. 12.). Robny Dora Radway, Unat'taki bilgiden hareketle Hidayet'in 1544'te Estergon seferi sonrasında I. Ferdinand'la barış koşullarını görüşmek üzere yollanan Osmanlı temsilcisi olabileceğini söyler. Keza Radway'in 1565 Ekim itibarıyla Hidayet'in Budin'de on yıllardır Latince mektupların tercümesinden sorumlu olduğunu yazması herhalde aynı ön kabulle alakalıdır (*Vernacular Diplomacy in Central Europe: Statesmen and Soldiers Between the Habsburg and Ottoman Empires, 1543-1593*, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 2017, s. 182 ve 165). Oysaki Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi [TSMA], E. 0873/18'de (Unat'ta eski künyesiyle E. 8581 olarak kayıtlıdır) zikredilen kişi 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı payitahtına yollanan sayısız Habsburg sefaretinde ulaklık hizmeti yapmış, yetkin biçimde Türkçe konuşabildiği rivayet edilen Edoardo de Provisionali'dir (Ralf C. Müller, *Prosopographie der Reisenden und Migranten ins Osmanische Reich (1397-1611): Berichterstatter aus dem Heiligen Römischen Reich, außer burgundische Gebiete und Reichsromania*, Band VII, Eudora-Verlag, Leipzig 2006, s. 309-316).

²⁰ Joseph Trausch'un Macaristan ve Erdel'e dair 16-17. yüzyıl kroniklerinden yaptığı derlemede Simon Massa kroniğine düştüğü dipnota bkz.: *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transsilvanici*, edidit Josephus Trausch, Pars I.

olması mümkün görünmüyor. Hidayet'in Türkçe dışında bir doğu dilini bildiğine dair herhangi bir bulgu yok. Bu yanlış, tarihî kaynakların Güzelce Rüstem'le aynı tarihlerde sadrazamlık yapan Rüstem Paşa'yı karıştırmasıyla alakalı olsa gerektir²¹. Yine de, Hidayet'in bir vesileyle, 1553–54 Nahçıvan seferinde Osmanlı sefer ordusu içinde Güzelce Rüstem'in kapı kethüdasının maiyetinde Halep'e değin yolculuk ettiği düşünülebilir²². Hiç değilse, bir örnekte, Dergâh-ı âlî tercümanı Mahmud'un 1554'te Macar Ferhad ve Oruç Çavuş'la beraber Erdel elçisinin refakatinde Halep'teki ordugâhtan yola çıkarak Erdel'e gittiğini biliyoruz²³. Hidayet, belki de, bu heyetin içinde, geldiği yere, Semendire veya Tımişvar'a dönmüştü.

Ne de olsa, hiç akla gelmeyen bir tanıklık, Hidayet'i yaşamının bir döneminde Arabistan çöllerine yollar. Hidayet'le aşağı yukarı aynı vakitlerde yaşayan ve 16. yüzyılda Orta Avrupa'daki en önemli tababet metinlerini kaleme alan Thomas Jordanus (1540–1586), vebanın emareleri ve tedavisi üzerine kaleme aldığı eserinde, 1565'te Viyana'da toplanan bir kibarlar meclisinden kulağına erişen bir havadisten bahseder. Jordanus'a göre, bu tarihte Sultan Süleyman'ın elçisi olarak Viyana'da bulunan Hidayet Ağa, ya da Hristiyanlıktan çıkmazdan evvelki ismiyle Marcus Scherer, sohbetlerine iştirak ettiği rical huzurunda “unicorn (tekboynuz)” lafzını duyduğunda kendine hâkim olamayıp Arabistan'da bunların sürüler halinde gezdiklerini gördüğünü söylemişti²⁴. Başka kaynaklarla bu öyküyü teyit

Complectens Annales Ann. 990-1630, Coronae, impressum per Johannem Gött Typographum, MDCCCXLVII (1847), s. 57, not. 148.

²¹ J. Seivert, *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten*, s. 315. Krş.: J. Trausch, *Schriftsteller-Lexicon* s. 38-39 ve F. Schuler v. Libloy, Friedrich Schuler v. Libloy, *Kurzer Ueberblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens*, s. 57.

²² Bu tarihlerde Semendire beyi olan Güzelce Rüstem Süleyman'ın şark seferine katılmadı. 1553-54 seferine katılan Osmanlı devlet ricalinin isim listesi için bkz.: Mehmet İpçioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan Seferi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003, s. 94-102.

²³ Ernst Dieter Petritsch, “Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547”, *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, Sayı 38, 1985, s. 64; Pál Fodor, “Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 45/2-3, 1991, s. 328; Sándor Papp, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2003, s. 65-68.

²⁴ Jordanus'un derdi, vebaya derman olan bir antidot aramaktı ve o tarihlerde Unicorn'ların boynuzlarından bezoar taşı (bâd-zehr) elde edilebileceği düşünülüyordu. “Idaith Aga Orator Solymanni apud Maximilianum Imperatorem Marcus Scherer ante abiuratum religionem Christianam dictus, popularis meus Viennæ frequenti primariorum virorum

etmek çok güç olsa da, Koloşvar doğumlu Jordanus'un "memleketlim" diye nitelediği Hidayet'le alakalı isim ve tarih bilgilerine kusursuz sahip olması kayda değerdir²⁵. Thomas Jordanus, 1566'nın hemen başında senelerdir İtalya'da sürdürdüğü eğitimini tamamlayıp Viyana'ya gelmişti²⁶. Bu bağlamda, şayet daha öncesinde "memleketli"siyle tanışma fırsatı bulamadıysa (şimdilik bu yönde bir karine yoktur), Hidayet'i şahsen görme imkânını birkaç ayla kaçırmıştı. Jordanus, aynı sene içinde Viyana Tıp Fakültesi'nde göreve başladığına ve Sultan Süleyman'ın 1566 yazındaki Szigetvar seferinde Habsburg ordusu başhekimi olduğuna göre, Viyana'daki saray halkı ve tabipler muhitiyle iyi ilişkileri olmalıydı. En azından şahsen bildiği bir meslektaşından (herhalde kitabında bahsettiği seçkinler meclisinde Hidayet'le iki çift laf etmiş birisinden) 1565 boyunca

corona, ausus est proloqui, se in Arabia deserta, vidisse gregatim obversantes, vt armenta, monocerotes". Thomae Iordani (Medici), *Pestis Phænomena Sev de iis quæ febrem pestilentem apparent, exercitatio*, Francofurti, apud Andrea Wechelum, M. D. LXXVI (1576), s. 590-591.

²⁵ Jordanus'un yaptığı atf, Hidayet'e erken modern tıp tarihinde küçük ama alabildiğine ilginç bir yer açmış görünüyor. Yine Hidayet'le çağdaş kabul edebileceğimiz ünlü doğa bilimci Ulisse Aldrovandi (1522-1605), Unicorn'lar üzerine yazdığı risalesinde, Thomas Jordanus'un panzehri anlatırken ondan yaptığı doğrudan iktibas sayesinde Hidayet'i muahhar hekim ve tıp âlimlerine duyurmuştu. Vlyssis Aldrovandi (Patricii Bononiensis), *De Quadrupedibus Solidipedibus Volumen Intergum Ioannes Cornelius Vterverius Gymnasio Bononiensi. Simplicium medicamento Professor collegit et recensuit. Hieronymus Tamburinus in lucem edidit. Illustrissimum et Reverendissimum D.D. Carolum Madruccium S.R.E. Cardinalem Amplissimum Tridentio Episcopum, et Principem. Cum Indice copiosissimo Superiorum Permissu. Cum Privilegio S. Cæs. Maiestatis*, Bononiae, Apud Victorium Benatium, M. D. C. XVI (1616), s. 384. Bu sayede Hidayet, herhalde hiç haberi olmadığı halde, doğa bilim tarihinin kerli ferli nice otoritesinin yanında Aldrovandi'nin eserinde boy gösteriyordu (Christa Riedl-Dorn, *Wissenschaft und Fabelwesen. Ein kritischer Versuch über Conrad Gessner und Ulisse Aldrovandi*, Böhlau Verlag, Wien-Köln 1989, s. 43-44). Ne var ki, bu rivayet, 17. yüzyılın ikinci yarısında Wittenberg Üniversitesi'nde kutsal metinlerin anlatageldiği kadim varlıkları doğa bilimlerinin örnekleriyle birleştirme gayreti içinde olan Georg Caspar Kirchmaier (1635-1700) tarafından önemli bir anlam değişikliğine uğrayacak şekilde tahrif edildi. Kirchmaier, büyük ihtimalle, Thomas Jordanus'un Erdelli memleketlisine göndermede bulunan "popularis meus" ibaresini Aldrovandi'nin ağzına yakıştırarak kelimenin ikinci anlamını tercih etmiş; Aldrovandi ile Hidayet'in farklı yerlerden geldiğini bildiğinden bu ikisinden sıkı dostlar yaratmıştı (*Jucundissimum ex Physicis Thema Zoologicum, de Monocerate seu Unicornu, sub Præsidio M. Georgil Casp. Kirchmaieri, in Electorali ad Albim Academia, Publicæ Eruditorum Disquisitioni sifet Respondens Johannes Fridericus Hubrigk, Bernstadiensis Silesius. Ad diem XVIII. Aprilis, A.O.R. M DC LX. Horis Locoq; solitis.*, Wittebergæ: Excudebat Michael Wendt, s. B. 3 [11]).

²⁶ Alexander Ritmann, "Thomas Jordanus primus publ. medicus Moraviae (Eine biographische Skizze aus dem Jahre 1540-1585)", *Culturgeschichtliche Abhandlungen über die Reformation der Heilkunst*, Verl. F. Karafiat, Brünn 1869, s. 17-23.

Viyana'daki zorunlu ikametiyile kentin önemli sohbet mevzularından biri haline gelmiş Hidayet'e dair bir şeyler duymuştu. Elbette bu kişi veya kişilerin kim olduğunu bir çırpıda söylemek mümkün değildir. Yine de, bu sene itibarıyla Habsburg saray ricalinden kabul edilen Johannes Sambucus (1531–1584) ve aynı tarihte saray hekimliği vazifesini yürüten Johann Crato von Krafftheim (1519–1585) olağan şüpheliler gibi duruyor²⁷. Sambucus, 16. yüzyılda birçok batılı hekim gibi Padua'da tıp eğitimi almıştı (aynı şey Jordanus ve Krafftheim için de geçerliydi) ve 1566'da imparatorluğun resmî tarihçisi unvanını aldı (ileride değinileceği üzere Habsburg sarayı adına tuttuğu ruznâmede Hidayet'in şehre gelişini kaydetmişti). Dahası, bu iki isim, Sambucus ve Krafftheim, Jordanus'un senelere yayılan mektuplaşma ağının birer parçasıydılar²⁸.

Şimdi de, bir miktar başa dönüp Hidayet'in Osmanlı dünyasına ithal edilmesi veya intibakıyla alakalı akla üşüşen sorulara yanıt arayalım. Hidayet, geçen sayfalarda takip edilen literatürün aktara geldiği gibi Hıristiyanlığa dair aklî melekelerini iyice keskinleştirmek üzere çıktığı yolculukta bir talihsizlik eseri olarak Osmanlılara esir mi düşmüştü? Bu ihtimalin pekâlâ akla yatkın olduğunu bir kere daha belirteyim. Yine de, insan Marcus/Hidayet'in hikâyesinde gönüllü bir sınır/din değiştirme olabileceği olasılığını yekten kafasından atamıyor²⁹. Ne de olsa, dönemin kaynaklarında Marcus Scherer'in Osmanlılara esir düştüğünü açıkça yazan hiçbir kaynak yok. En nihayetinde, ister gayri-iradî yöntemlerle, ister coşkulu bir zihniyet değişimiyle başlamış olsun, 1560'ların ortalarına gelindiğinde Hidayet'in Osmanlılaşma süreci müttekâmil bir hale erişmiş görünüyordu.

²⁷ Gábor Almási, *The Uses of Humanism. Johannes Sambucus (1531-1584), Andreas Dudith (1533-1589), and the Republic of Letters in East Central Europe*, Brill, Leiden-Boston 2009, s. 143-235; Charles D. Gunnoe, Jr., Jole Schakelford, "Johannes Crato von Krafftheim (1519-1585): Imperial Physician, Irenicist, and Paracelsian", *Ideas and Cultural Margins in Early Modern Germany. Essays in Honour of H. C. Erik Midelfort*, ed. Marjorie Elizabeth Plummer, Robin B. Barnes, Ashgate, Farnham 2009, s. 201-216.

²⁸ Robert Offner, "Neue Daten zur Bibliographie des Klausenburger Arztes Thomas Jordanus (1540-1586): Epidemiologie, Balneologie und Protomedicus von Mähren", *Sudhoffs Archiv*, Sayı 102, 2018/1, s. 89-112; Robert Offner, Peter Pauly, "Briefe von Thomas Jordanus von Klausenburg an Carolus Clusius", *Humanistica Lovaniensia*, Sayı 67/2, 2018, s. 343-378. Ayrıca bkz.: Hans Gerstinger, *Die Briefe von Johannes Sambucus (1554-1584)*, Böhlau Verlag, Wien 1968.

²⁹ S. Takáts, Hidayet'in Osmanlı hizmetine girişi bahsinde herhangi bir kanaat bildirmese de, Hidayet'in kısa hayat hikâyesine kitabının "A Pribékek/[Osmanlı] yandaşları" bölümünde bir kez daha değinir (*Rajzok a török világból*, I, s. 314).

Bir kere, Erdel'in güneyinde zamanın ruhu bu çeşit din değiştirmeler için elverişliydi. 16. yüzyılın ortalarında Kraliyet Macaristan'ında vergi ödeyen ahali ile senyörler arasındaki tatsızlık öyle bir hal almıştı ki, kitlelerin topluca Müslümanlığa geçmesi, ne derece gerçekçi bir ihtimal olduğu bir yana, entelektüel kaygıların bir parçası olmuştu. Hatta Macar toplumunu nihaî bir çöküşten kurtaran şeyin Reformasyon dalgasının tam da ihtiyaç duyulan anda memlekete girerek akli karışık kalabalıkları sert ve kavgacı itikadî silahlarla donatması olduğu söyleniyordu. Bu arada, tıpkı Scherer ailesinin başına geldiği gibi, nüfusun yaklaşık dörtte üçü selameti Lutherci ve Kalvinci kiliselere sığınmakta bulmuştu³⁰. Macarların ruhları Lutherci, Kalvinci ve Uniteryenler arasında paylaşıladursun, okumuş yazmış takımından bazılarının yanı başlarında doğan, ışıltılı, gelecek vaat eden Osmanlı âlemine yöneldikleri vakiydi. Bu tarihlerde Osmanlı payitahtında ve bilhassa Semendire, Tımişvar, Budin gibi serhat kentlerinde, o veya bu şekilde Osmanlı hizmetine girmiş, çok sayıda Alman ve Macar asıllı mühtedi vardı³¹.

³⁰ Pál Fodor, "The View of the Turk in Hungary: the Apocalyptic Tradition and the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context", *In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, The Isis Press, İstanbul 2000, s. 86-92.

³¹ Dergâh-ı âlî tercümanları hakkında bkz.: Josef Matuz, "Die Pfortendolmetscher zur Herrschaft Süleymâns des Prächtigen", *Südost-Forschungen*, Sayı 34, 1975, s. 26-60; Bilgin Aydın, "Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasiasindeki Yerleri", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 29, 2007, s. 41-86. Budin paşaları adına yerine getirdiği başka diplomatik misyonların yanı sıra 1564'te Viyana'dan Hidayet'le beraber dönen Bali "Ungarus" için bkz.: Radway, *Vernacular Diplomacy in Central Europe*, s. 181-182; Anton C. Schaendlinger, "Die Osmanisch-Habsburgische Diplomatie in der ersten Hälfte des 16. Jhdts.", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 4, 1984, s. 195-196. Güzelce Rüstem, Budin eyaletini yönettiği günlerde Hidayet'in yanında Marcus Racsy ve Süleyman, nam-ı diğer József Etyek isimli iki kâtip daha istihdam ediyordu (R. D. Radway, *Vernacular Diplomacy in Central Europe*, s. 164). Hidayet, 1565'e gelindiğinde Budin divanında çalışmaya devam ediyordu; bu esnada Budin beylerbeyi olan Arslan Paşa mektuplarını Hidayet dışında Süleyman (Görög Antal) ve Yahya (János) Yazıcı'ya yazdırıyordu (*A budai basák*, s. 15, no. 16, 3 Ekim 1565; s. 17-18, no. 18, 27 Ekim 1565). Kayda değer bir örnekte, Andrey Litteratus, 1543'te Estergon'un Osmanlılarca fethedilmesini takiben ihtida etme lüzumu hissetmeden tımar almış; en kötü ihtimalle 1559'a değin Budin paşalarına kâtip olarak hizmet etmişti (F. Szakály, "A Hungarian Spahi in the 16th Century"). Aynı Andrey, Budin vilayetinde H. 965 senesine mahsuben *resm-i kilise* vergisinin toplanmasını deruhte etmişti (J. Káldy-Nagy, "The Cash Book of the Ottoman Treasury in Buda in the Years 1558-1560", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 15/1-3, 1962, s. 177). Yolu Osmanlı hizmetinde biten bu Alman ve Macar kökenli insanların hepsinin kölelikten yetişme olduğunu düşünmemizi gerektirecek bir durum yoktur. Bálint Török'ün yanından kaçarak Osmanlı olmayı seçen

Genel manzara böyle olsa bile, Marcus’u “hidayet”e erdirmek için daha doğrudan, ele gelir, irtibatlandırılabilir ipuçlarına ihtiyacımız olduğu açık. Bu hususta Scherer/Oltard aile albümü epeyce zihin kurcalayıcıdır. Görünen o ki, albüm, kimi zaman seneleri bulan önemli boşluklar ihtiva etse de (bu haliyle kesinlikle bir günlük değildir), doğum, ölüm, evlilik, kilise hiyerarşisine kabul, terfi gibi aile fertlerini doğrudan etkileyen meseleleri atlamamıştı. Zaten Marcus/Hidayet’in doğum tarihini, günü gününe, bu aile yadigârı sayesinde biliyoruz. Ne var ki, aile hayatının belli başlı kırılma noktalarına yer veren bu eserde Marcus/Hidayet’in Osmanlılar tarafından esir alındığına dair bir kayıt yoktur. Albümün geriye, geçmişe dönük olarak tutulması, böylesi bir bilginin yokluğunu izah edebilirdi. Şayet hadiseler yıllar sonra geriye dönüp yazılıyor olsaydı, Marcus’tan umudu yitiren aile büyükleri bu elim hadiseyi aile tarihinden sessizce çıkarmayı yeğleyebilirlerdi. Gelgelelim, aile albümündeki kayıtların yaşanan hadiselerin sıcaklığıyla kâğıda dökülen güncel kayıtlar olduğu malum olduğuna göre³², ailenin en büyük oğlunun Osmanlılara esir düşmesi veya çıktığı uzun bir yolculuktan bir daha dönmemesi herhalde ailenin gelecek nesillerinden saklanması gereken bir utanç vesikası olarak algılanmış olamaz. Marcus’un ailesini bırakıp “sınırın” öte yakasına gitmiş olması ise saklanmaya ya da en azından unutulmaya değer bir hatıra gibi görünüyor.

Marcus’un içine doğduğu hanenin fakruzaruret çektiği söylenemez. Hiç değilse, Marcus’un babası, Hermannstadt’da bilindiği ismiyle Paul Rasoris, 1576’da vefat ettiğinde şehrin darphane müdürüydü ve kentte sahip olduğu krediyi ilk erkek çocuğunu esaretten kurtarıp eve dönmesini sağlamak adına kullanabilirdi. Marcus, Hidayet namıyla karşımıza ilk kez 1560 başlarında

Mihály Kounovics’i hatırlatmakla başlayalım (Bkz.: not. 7). Erdel’de karıştığı kalpazanlık davasından yakayı sıyırmak için soluğu İstanbul’da alan Braşov’lu Markus Benckner (Ahmed) (S. Papp, *Die Verleihungs*, s. 75), Erdel’deki siyasî ihtiraslarını bir Osmanlı beyi olarak sürdüren Pál Márkházi (İbrahim Bey) (Sándor Papp, “From a Transylvanian principality to an Ottoman sanjak: The Life of Pál Márkházi, a Hungarian Renegade”, *Chronica*, Sayı 4, 2004, s. 57-67), Hırvat sınırını yutmaya hazırlanan Osmanlı dalgasına karşı koymaktansa onun bir parçası olmayı seçen István Velikei ve belki de gönlünü kaptırdığı Budin’li bir Osmanlı rüculüne kavuşmak için Varad’daki kocasından kaçıp Budin’e gelen Czisár Hanım (Gabriella Erdélyi, “Turning Turk as Rational Decision in the Hungarian-Ottoman Frontier Zone”, *Hungarian Historical Review*, Sayı 4/2, 2015, s. 314-345), sınırın Osmanlı yakasına geçmek için esirlik dışında birçok ihtimalin olabileceğini gösterir.

³² *Album Oltardianum*’un muhtevası, bir aile tarihinin inşası ve ele aldığı konular bakımından tahlili için bkz.: E. Szegedi, *Geschichtsbewußtsein und Gruppenidentität*, s. 204-217.

Güzelce Rüstem'in kâtip takımı arasında çıktığına göre, şayet esir düşüyse bile, imparatorluğun iç kısımlarına sürüklenmemiş; Semendire veya büyük ihtimalle Güzelce Rüstem'in uzun yıllar beylerbeyilik yaptığı Tımişvar'da kalmıştı. Hâlbuki erken modern Osmanlı-Habsburg-Macar serhaddinin nice tacir ve aracı vasıtasıyla el değiştiren mektup ve fidye bedelleriyle bir uçtan diğerine delik deşik olduğu iyi biliniyordu³³. Scherer/Rasoris ailesinin, şayet istedilerse, Marcus'un yerini tespit edip Osmanlı makamlarıyla pazarlığa girmesi işten bile değildi. Gerçi, belki de, böyle oldu; ama Güzelce Rüstem, birçok dil bilen yetenekli bir genci ne pahasına olursa olsun elinden kaçırmak istememişti.

Ne var ki, ikinci bir esaret hikâyesi, Hidayet'in yaşam tercihleri bakımından daha manidar görünüyor. Buna göre, Hidayet, Osmanlı hizmetinde mesleğine devam ettiği günlerin birinde, Ajnácskő kalesi hâkimi Mihály Sárközy'ye esir düşmüştü. Dönemin kaynakları olayın tarihi hakkında açık değil. M. Istvánffy'ye bakılırsa, Hidayet'i, diğerleriyle birlikte tutsaklığa sürükleyen, Fülele beyi Hasan'ın bunları iyi niyetinden zerrece şüphelenmediği Sárközy'ye bizzat yollamasıydı; yeminini bozan Sárközy, Hasan'dan gelen kabileyi esir ettiği yetmezmiş gibi, bunları Boldogkő kalesi karşılığında György Bebek'e satmıştı³⁴. O halde, Hidayet'in esareti,

³³ Peter F. Sugar, "The Ottoman 'Professional Prisoner' on the Western Borders of the Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Études Balkaniques*, Sayı 7/2, 1971; s. 82-91; Géza Pálffy, "Ransom Slavery along the Ottoman-Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ed. Géza Dávid, Pál Fodor, Brill, Leiden-Boston-Köln 2007, s. 35-83.

³⁴ N. Istvánffy, *Historiarum de rebus Ungaricis libri*, s. 419. Istvánffy, Hidayet'in bu tarihte Sultan Süleyman'ın özel kâtibi olduğunu ve sultanın onu birtakım hususî işlerde istihdam ettiğini yazsa da, bu bilgiyi teyit etmek mümkün değildir. Sokullu Mustafa'nın biyografisini kaleme alan Nahîfî Mehmed Efendi buna çok benzeyen bir hadise tasvir eder. Nahîfî, açık tarihler vermemekle birlikte, 1558 sonlarında Fülele'ye tayin edilen Sokullu Mustafa Bey'in, Tımişvar'da defter kethüdalığı yaptığı günlerde tanıştığı eski dostlarından Mágóchy Gáspár'a hediyeler yollamak istediğini yazar. O esnada Gáspár da Eğri kaptanı olmuştur. Hediyelere refakat eden adamlarını, samimiyetinden kuşku duymadığı Sárközy'ye yollayarak heyete yolda göz kulak olmasını isteyen Sokullu Hasan başına gelecekte habersizdir. Sárközy, Osmanlı heyetini tuzağa düşürerek değerli eşya ve adamlara el koyar (Nahîfî Mehmed Efendi, *Cevâhirü'l-Menâkıb. Sokullu Mustafa Paşa'nın Hayatı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz. İbrahim Pazan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s. 184-192). Şayet aynı isimleri ihtiva eden başka bir olay birkaç sene sonra tekrar olmadıysa, Istvánffy, Hidayet'in esir düşme hikâyesini bu olayla karıştırıyor olabilir. Hâlbuki Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, Sokullu Mustafa Fülele'te Kasım 1558 ilâ Mayıs'ı arasında beylik yaptığından (kaldı ki,

Hasan'ın Fülele beyliğine getirildiği 1560 Mayıs'ından sonraki bir tarihte başlamış olmalıdır; hem de epeyce sonraki bir tarihte. Eğri piskoposu Antal Verancsics'in mektuplarından Hidayet'in 4 Haziran 1561 itibarıyla halen Budin'de olduğunu biliyoruz³⁵. Feleğin garip bir cilvesi, aynı György Bebek, bundan sadece bir sene sonra gizli bir tertiple Fülele'i almayı kafasına koyduğunda ava giderken avlanmış ve Osmanlılara esir düşmüştü (21 Haziran 1562)³⁶. Bebek'in kötü kaderinden kaçmaya çalışırken ilk aklına gelen işlerden biri, Fülele kalesinde derdest edilmiş halde tutulurken, bir çeşit iyi niyet gösterisi olarak Hidayet'i iade etmek olmuştu³⁷. Bizim açımızdan önemli olan, Hidayet'in, belki de bir seneden uzunca bir zaman Osmanlı makamlarının elinin kolunun erişemeyeceği bir yerde, Hristiyan topraklarında yaşamasına rağmen ilk kimliğine, Marcus olmaya dönmeyi tercih etmeyişidir. Görünen o ki, aşağıda değinileceği üzere, bu tarihte Hidayet'i Budin'de bekleyen bir ailesi vardı; tahminimce, artık üzerinde zarafetle taşıdığı Müslüman kılığıyla sevdiklerinin yanına gitmek için zaten gün sayıyordu. Hidayet, ailesinin ve hamisi Güzelce Rüstem Paşa'nın yanına dönmekte hiç vakit kaybetmedi. Özgürlüğünü kazanmasının üzerinden daha en fazla bir ay geçmişti ki, Rüstem Paşa'nın Budin'den Kutsal Roma imparatoru II. Maximilian'a yolladığı Latince mektubu kaleme aldı³⁸.

Yeri gelmişken, yaklaşık aynı tarihlerde Osmanlı hizmetine giren veya Osmanlılar eliyle yetiştirilen nice dindaşından farklı olarak Marcus'un "Hidayet" gibi az rastlanan ve fazlasıyla anlam yüklü bir isimle müsemma oluşunun, onun Osmanlılaşma sürecinde, belki de, diğerlerinden başka bir ruh haline sahip olduğuna işaret ettiğini belirtelim. Thomas Jordanus'un Hidayet'ten bahsederken kölelik ve Osmanlıların elinde yetiştirme gibi

Istvánffy, hadisenin cereyan ettiği tarihte Fülele beyinin Hasan olduğunu açıkça yazar) biraz daha geç tarihli bir olaydan bahsediliyor olmalıdır.

³⁵ Antal Verancsics'ten İmparator I. Ferdinand'a, 4 Haziran 1561, *Összes Munkái*, köz. Szalay László, Wenzel Gusztáv, 8. cilt: Vegyes Levelek. 1559–1562, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akad. Könyvtársnál, Pest 1868, s. 273-278; atıf için bkz.: s. 277.

³⁶ S. Takáts, *Rajzok a török világból*, II. Kötet, s. 186; S. Papp, *Die Verleihungs*, s. 91-92. György Bebek, 1565 Mart'ına kadar İstanbul'da, Yedikule'de tutuldu. Bebek'in Yedikule zindanlarından yolladığı iki mektup hakkında bkz.: Nándor Virovecz, "Nyomjuk itt a pedaliszt' – Bebek György két levele az isztambuli fogságból", *Lymbus*, 2018, s. 77-87.

³⁷ N. Isthvanfi, *Historiarum de rebus Ungaricis libri*, s. 420, 455; Sándor Takáts, *Régi idők, régi emberek*, Athenaeum, Budapest 1922, s. 73-74.

³⁸ OeStA, HHStA, Türkei I/16, Konv. 1, vr. 32a, 23 Temmuz 1562, Budin. Krş.: Ernst D. Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungband 10/1 (1480-1574), Verlag Berger, Wien 1991, s. 138, no. 384.

konulara hiç bulaşmadan doğrudan *abiurare* kavramını öne çıkarması gönüllü bir din değiştirme hadisesine işaret ediyor olabilir³⁹. 16. yüzyıl Osmanlı toplumu, en azından Hidayet'le aşağı yukarı aynı işleri icra edip Osmanlı payitahtının Macar, Erdel ve Alman illeriyle diplomatik irtibatında görev alanlar, İslam üzerine kafa yorup nev-Müslümanlığını entelektüel bir seviyede yaşayanlara yabancı değildi. Söylentilere bakılırsa, 16. yüzyılın ikinci yarısının başlarında İstanbul'daki Habsburg sefaretı teslis karşıtı fikirleriyle memleketlerinden kopup gelen bazı batılıların kesişme noktası haline gelmişti⁴⁰. Heidelberg'li mühtedi Adam Neuser (Mustafa Bey), 1570'lerin başında *Târîh-i Üngürüs*'üyle Macar tarihini Osmanlı siyasî emelleriyle birleştiren Mahmud Bey'in (Sebold von Pibrach) evinde kalıyor⁴¹; aynı Neuser, 1573'te erken devir saf Hıristiyanlığın akidelerini Türklerin (kendi deyimiyle *Turci Christiani*) bozulmamış yaşamında gören Jacobus Palaeologus'u hak dine davet ediyordu⁴².

Keza Dergâh-ı âlî tercümanı Murad (Balázs Somlyai) içinde serpiildiği hayatın inanç ilkelerine öylesine vâkıf birisiydi ki, Palaeologus'la Neuser'in tartıştığı *Tesviyetü't-Teveccüh ile'l-Hakk*'ı evvel zaman dindaşlarının batıl ithamlarına cevap veren bir polemik metni olarak telif etmiş; herhalde gözlerinden kaçmaması için de bizzat kendi elleriyle Latinceye çevirmişti.

³⁹ Bkz.: not. 23. Jakob von Betzek'in Hidayet'e yakıştırdığı "ein verleugneter Christ" ibaresiyle karşılaştırdığınız (*Gesandtschaftsreise nach Ungarn und in die Türkei im Jahre 1564/65*, hrsg. Karl Nehring, München 1979, s. 13).

⁴⁰ Tobias P. Graf, *The Sultan's Renegades. Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575-1610*, Oxford University Press, Oxford 2017, s. 154.

⁴¹ Pál Ács, "Tarjumans Mahmud and Murad: Austrian and Hungarian Renegades as Sultan's Interpreters", *Europa und die Türken in der Renaissance*, hrsg. Bodo Guthmüller und Wilhelm Kühlmann, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 2000, s. 314. Ayrıca bkz.: Tijana Krstić, "Of Translation and Empire: Sixteenth-century Ottoman imperial interpreters as Renaissance go-betweens", *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead, Routledge, London and New York 2012, s. 134-136.

⁴² Martin Mulsow, "Antitrinitarians and conversion to Islam: Adam Neuser reads Murad b. Abdullah in Ottoman Istanbul", *Conversion and Islam in the Early Modern Mediterranean: the Lure of the Other*, ed. Claire Norton, Ashgate, London 2016, s. 183-184; Martin Rothkegel, "Jacobus Palaeologus in Constantinople, 1554-5 and 1573", *Osmanlı İstanbulu IV. IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Mayıs 2016, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 977-1004. Adam Neuser, en azından 18. yüzyılda, tıpkı Paleologus gibi, inançlar arasında uzlaşma arayışı içinde biri olarak biliniyordu (Raoul Motika, "Adam Neuser. Ein Heidelberger Theologe im Osmanischen Reich", *Frauen, Bilder und Gelehrte. Studien zu Gesellschaft und Künsten im Osmanischen Reich. Festschrift Hans Georg Majer*, ed. Sabine Prätör, Christoph K. Neumann, Simurg, İstanbul 2002, s. 524).

Murad'ın zihninde yerli yerine oturtmaya çabaladığı meseleler, büyük ihtimalle, bir yönüyle 1550'lerin ilk yarısında Erdel'de eski dindaşlarının elinde geçirdiği otuz aylık tutsaklığında defalarca maruz kaldığı itikat sorularıyla alakalıydı. Murad'ın bize anlattığına göre, tahminen 1552–1554 arasında çektiği zindanlık çilesi boyunca baba dinine dönmesi için nice davetler almış; ama doğru bildiği yoldan sapmamıştı⁴³. Bu yıllarda Marcus/Hidayet neredeydi, acaba Macar geçmişini birçoklarının bildiği bir adamın esaret koşulları altında bile Müslümanlığından vazgeçmeyişi hikâyesini duymuş muydu?⁴⁴ Bu tarihlerde Murad ve Marcus/Hidayet'in yollarının kesiştiğini gösteren hiçbir bulgumuz yok; yalnızca 1550'lerin ilk yarısı itibarıyla birbirine yakın mekânlarda yaşadıklarını ve nihayet yaklaşık bu vakitlerde Marcus'un din değiştirmiş olduğunu biliyoruz.

Bununla birlikte Hidayet, 1565'te, Habsburg heyetiyle beraber Viyana yoluna koyulmadan evvel çok büyük ihtimalle Murad'la görüştü; hiçbir hususî sebebi olmasa bile, Sultan Süleyman'ın name-i hümayununu II. Maximilian'a teslim etmeyi deruhte etmiş biri olarak “tercümân-ı Üngürüs” Murad'ı görmemesi acayip olurdu⁴⁵. Kaldı ki, amiyane tabirle, “Müslümanlığın kitabını yazmış” mühtedi bir memleketlisini görmek için pekâlâ özel sebepleri de var gibi görünüyor. Hidayet'in eğitim hayatına dair, ne yazık ki, söyleyebileceğimiz tek kelime lafımız yok; hatta kurumsal bir eğitim alıp almadığından bile emin değiliz. Ne var ki, bazı bakımlardan entelektüel arayışlar içinde bir insan olduğu intibamı edinmemek elde değil. Şayet bunları başka gerekçelerle yanında tutmuyorsa (mesela kitapları Viyana'da satarak paraya tahvil etmek gibi), 1565'te Viyana'ya gittiğinde yanında üç sanduka dolusu kitap götürmesi bununla alakalı olsa gerek. Sandukalardan ikisinin içi, Hidayet'in eşyalarını kaydeden Viyana'daki

⁴³ Franz Babinger, “Der Pfortendolmetsch Murād und seine Schriften”, *Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit*, bearbt. Franz Babinger, Robert Gagger, Eugen Mittwoch, Johannes Heinrich Mordtmann, Berlin, Walter de Gruyter & Co., Leipzig 1927, s. 35-37; P. Ács, “Tarjumans Mahmud and Murad”, s. 312; T. Krstić, “Of Translation and Empire”, s. 136-139; Tijana Kristić, *Contested Conversions to Islam. Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*, Stanford University Press, Stanford-California 2011, s. 98-109.

⁴⁴ Örneğin Marcus/Hidayet'in büyükbabası Andreas Oltard, aile albümüne 1547 senesine dair notlarına bakılırsa, Osmanlı illerinde uzunca yıllar yaşadığı esaret hayatının ardından Varad'da bir manastırda bir Türk dervişiyile itikadî bir münazaraya giren Bertalam'ın (Bartholomeaus Georgievits) hikâyesini “Joannes Gunesch”ten duyduğu şekliyle anlatacak kadar önemsiyordu (*Album Oltardianum*, s. 15).

⁴⁵ BOA, Ali Emiri-Kanuni, no. 258, vr. 129a (13 Ramazan 963/21 Temmuz 1556).

memura göre, Kur'an ve dinî ilimlerle ilgili metinlerdi. Belli ki, Hidayet, bir zamanlar Murad'ın dört yanı Hıristiyanlarla çevrili olduğu günlerdekine benzer sorularla karşılaştığında ne söyleyeceğine dair cephaneliği dolu tutuyordu. Kalan son sandukadaki kitaplar ise doğa bilimleri hakkındaydı⁴⁶. O halde, Hidayet'in Viyana'da toplanan kibarlar meclisinde, iyi kötü, söyleyebileceği bir çift sözü muhakkak vardı.

Budin'de Kurulu Bir Hayat: Bir Taşra Kâtibi ve Aile Babası Olarak Hidayet

Güzelce Rüstem Paşa 1563 Kasım'ında Peşte'de vefat etti⁴⁷. Bunun Hidayet'in meslekî serencamı açısından ne denli esaslı bir kırılmaya sebep olduğunu söylemek zor. Şayet Güzelce Rüstem'le aralarında bir zamanlar efendi-tâbi ilişkisi olduysa, bundan böyle kendine ya yeni bir kapı bulmak zorundaydı; ya da yoluna bir başına devam edecekti. Budin eyaletinde Türkçe, Almanca, Macarca ve Latince dillerinin hepsine birden vâkıf bir kâtip olarak ikinci yolu tutması olmayacak iş değildi. Hidayet de öyle yapmış görünüyor; bir vakitler bir paşanın adamı idiyse bile, bundan böyle Budin divanının adamı olarak ekmeğini kazanmaya devam etti. 1563–1565 arasındaki kısacık zaman diliminde Budin'e paşa tayin edilen Zal Mahmud Paşa, İskender Paşa ve nihayet Arslan Paşa adına tercümanlık edip mektuplar yazdı⁴⁸.

Hidayet, Güzelce Rüstem'le 1559'ın ikinci yarısında geldiği Budin'de dirliğin düzenliğin peşine düşmüştü. Daha öncesine dair belgeden yoksun olsak da, 1565'te Viyana'da pek de öngörmediği bir süre boyunca tutulduğu günlerden kalan aile mektupları, Hidayet'in, Budin'e yerleştikten sonra nasıl bir aile kurduğuna dair bazı ipuçları sunuyor⁴⁹. Rukiyye isimli bir hanımla evlenmişti; 1565 itibarıyla Viyana'dayken kendisini bekleyen küçük bir kızı vardı. Mektuplarda açıkça başka bir çocuktan bahsedilmediğine bakılırsa, bu, büyük ihtimalle, Hidayet ve Rukiyye'nin tek çocuklarıydı; herhalde Rukiyye, Hidayet'in Budin'e gelişinden sonraki bir vakitte babası Nasuh'tan istenmiş ve aile kurulmuştu.

⁴⁶ OeStA, HHStA, Türkei I/19, Konv. 5, vr. 94a, tah. 2 Haziran 1565.

⁴⁷ A. Gévay, "Versuch eines chronologischen Verzeichnisses", s. 60.

⁴⁸ Hidayet'in Budin valisi Zal Mahmud Paşa adına Debrecen şehrine yazdığı 8 Haziran 1564 tarihli mektup için bkz.: *A budai basák*, s. 517, Ekler no. 1.

⁴⁹ S. Takáts, Hidayet'in Budin paşalarından birinin kızıyla evlendiğini yazsa da, bu bilgiyi teyit etmek mümkün değildir (S. Takáts, *Rajzok a török világból*, I, s. 76, 314).

Hidayet, Viyana'dayken ailenin erkekleriyle yazışmayı sürdürmüştü. Eldeki mektupların muhtevassından kayınbabasına, kayınbiraderine, hatta Budin'deki bazı dostlarına başka mektuplar yolladığı anlaşılıyor olsa da, mektupların tamamı şu an itibarıyla ortada değil. Dahası, mevcut mektuplar, anlaşılır şekilde, hane ilişkilerini tasvir edip ailenin içine dair ayrıntılar vermek yerine Viyana'da maruz kaldığı diplomatik baskılar nedeniyle iyice darda olan Hidayet'in ayakta kalma mücadelesine tanıklık ediyor. Hidayet, kayınpederi Nasuh'a yolladığı 1565 Mayıs tarihli bir mektubunda, aile fertlerini ve tanışlarını selamlarken Budin'de kimlerle çevrili bir sosyal muhitte yaşadığını, en azından bu kişileri anmak suretiyle günümüz insanına haber veriyor. Mektubu getiren Kaytas, büyük ihtimalle, 1565 Şubat'ında Hidayet'in Habsburg elçisi Michael Černović'le İstanbul'dan yola çıkarken yanında bulunan "kendü âdemlerinden" biriydi. Bâb-ı Âlî, özellikle Budin'den hiç kimsenin Osmanlı elçisinin maiyetine katılmamasını, Hidayet'in yalnızca Osmanlı payitahtında görülen adamlarıyla sınırın öte yakasına geçmesini emretmişti⁵⁰. Bu hükme uyulduğunu farz edersek, Kaytas, Hidayet'le beraber İstanbul'a kadar gitmiş ve yine onunla Viyana'ya geçmiş olmalı. Kaytas, Hidayet'in mektubuyla beraber Budin'e döndüğünde Rukiyye Hanım'a, Hidayet'in kayınvalidesine, "hoca"ya (Hidayet'in ismini bilmediğimiz kayınbiraderi) ve arkadaşlarına selam getirmişti. Hidayet'in Viyana'daki zorunlu ikamet günlerindeki en büyük derdi, kendi ifadesiyle, sevdiklerinin ne halde olduklarında dair haber alamamasıydı. Yalnızlığını dindirmek ve endişeli ruhunu teskin etmek için mektubunda kayınbabasından, adeta, ne yapıp edip, cevap yazmaları için yalvarıyordu. Mektup metninde durdukları yere bakılırsa, herhalde aileden olmayan ama Hidayet'in değer verdiği Emir, Cafer Hoca ve Ali Voyvoda'ya da selamlarını iletmişti⁵¹.

Nasuh, damadına, onun hayalini kurduğu kadar sık yazdı mı, yazdıysa da bunlar Hidayet'in eline geçti mi, bilinmez, ama en azından tarihsiz bir mektubunda Hidayet'in aklını kurcalayan sorulara yanıt vermişti. Nasuh'un yazdıkları sayesinde Hidayet'in bundan önce arkadaşı Hüsrev'e bir mektup yolladığını anlıyoruz; belki de, 1560'ta birlikte Güzelce Rüstem'in

⁵⁰ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564–1565), Özet, Transkripsiyon ve İndeks, I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995, s. 420-421, no. 746, 17 Receb 972/18 Şubat 1565.

⁵¹ OeStA, HHStA, Hungarica, Karton 91, Konv. 1, vr. 49a, 12 Mayıs 1565 (Almanca).

tavassutuyla dirlik aldıkları Hüsrev b. Abdullah'a⁵². Kayınbabanın mektubu sayesinde bizler ise, hanımı Rukiyye, kayınvalidesi ve kayınbiraderi hoca dışında Hidayet'in esenliğini merak edip ona iyi dileklerini sunan birer Şemsi ve Hüseyin'in ve başka bazı dostlarının olduğunu öğreniyoruz⁵³. 1565 senesi itibarıyla ailenin hoca veya *preceptore* lakaplı kayınbiraderinin bu unvanı resmî yollarla elde edebilmek için fazlaca seçeneği yoktu. Budin'deki Osmanlı idaresi 1541'de kurulmuştu; şehirde fiilen hizmet veren cami, mescit, dergâh ve medreselerin sayısı neredeyse bir elin parmaklarını geçmiyordu. Mektuplarda adı geçen yarenden Cafer Hoca ise, tahminimce aslen Hidayet'in kayınbiraderinin muhitinden biriydi. Hidayet'in zahmet edip Viyana'ya taşıdığı iki sanduka dinî metnin temininde, bunlar üzerine yürütülen fikir tartışmalarında, kısacası Budin divanıyla alakalı işlerini bitirip bir kenara koyduğunda Hidayet'in karşısında mekânın bir köşesinde kayınbiraderini, Cafer Hoca'yı, hatta belki de Şemsi ve Hüseyin'i tahayyül etmek işten bile değil.

Hidayet'in mektuplarındaki isim listesini verdikten sonra cesur bir tahmin yapmanın tam sırasındır. Şayet kayınbirader "hoca" ve Cafer Hoca, unvanlarının çağrıştırdığı üzere din adamları iseler, 1560'lar Budin'inde hizmet verebilecekleri yerlerin sayısı gerçekten sınırlıydı. 1551 sonbaharında Orta Cami'de kayyumluk yapan bir Cafer, aynı caminin hatip ve imamı Mevlana Nasuh'un riyasetinde çalışıyordu. Nasuh, tahminen 1566'ya vefat edene değin Orta Cami'deki vazifesinin başında kalmıştı. Bu kez tıpkı Hidayet'in mektuplarındaki gibi "hoca" namıyla görülen bir Cafer ise, 1567'nin ilk ayları itibarıyla Toygun Paşa Cami'nin imamı oldu. Şayet, tahmin ettiğim üzere, bu "Cafer Hoca", bir zamanlar Mevlana Nasuh'la aynı ibadethanede çalışıp yaşı kemale erdiğinde imamlık makamına yükseldiyse, ismi geçen Nasuh Hidayet'in kayınbabası olabilir. 1547 ilâ 1567 (bu tarihte Piri "Hoca") arasında Cami-i Kebir'de (Süleyman Han Cami) devirhanlık vazifesini yürüten Piri b. Nasuh'un ise, bu tarihlerde Budin'deki Müslüman

⁵² 1562 Budin tahrir defterinde zeamet ehli olarak görünen Hüsrev Efsayi (Gyula Káldy-Nagy, *Kanûnî Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562)*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1971, s. 68) veya Efsani (s. 200, 214) Macar asıllı bir mühtediyle karşı karşıya olduğumuz intibamı vermektedir.

⁵³ OeStA, HHStA, Türkei I/20, Konv. 4, vr. 28a-b, tarihsiz (İtalyanca tercüme).

din hizmetlilerinin nispeten dar muhiti düşünüldüğünde, Hidayet'in adı mektuplarda zuhur etmeyen kayınbiraderi olma ihtimali düşük değildir⁵⁴.

Hidayet'in Budin divanındaki kitabet hizmetinden ne kadar kazandığını bilmiyoruz. Herhalde birçok tercüman ve kâtip gibi, her tamamladığı iş başına, paşalardan, beylerden, belki de sınırın öte yakasındaki kaptan ve soylulardan bahşiş kabilinden bir miktar ücret alıyordu. 1560'ta edindiği tımar arazisi de, hiç kuşkusuz, düzenli bir gelir kapısı anlamına geliyordu. Bu haliyle Hidayet'in erken modern toplum ölçeğine göre eğitilmiş orta tabakadan biri olduğunu söylemek mümkün; en azından Eğri piskoposu Antal Verancsics'ten boyuna asılan bir çalar saat alacak kadar şehirliydi⁵⁵. Dahası, 1565'te Sultan Süleyman'ın name-i hümayununu Viyana'ya götüreceği Osmanlı elçisinin kendisi olduğunun ortaya çıkmasından bu yana Hidayet'in ikbal yolunda birkaç basamak daha tırmandığı söylenebilirdi. 1565 Şubat'ında İstanbul'dan yola çıkarken basit bir tımar ehli değildi artık; Rumeli zaimlerinden birisi olmuştu⁵⁶. Gerçi sınır diplomatlığından saltanat elçiliğine ettiği terfi, belki de yalnızca paye kabilinden nominal bir atamaya işaret ediyordu; Hidayet'in eline bu unvan değişikliğiyle daha geniş maddî imkânlar geçip geçmediği belirsizdir⁵⁷.

Ne var ki, Hidayet'in ve geniş anlamıyla hanesinin mal varlığına dair bunun dışında bildiklerimiz epeyce acıklı bir hikâyenin içinden bize

⁵⁴ Balázs Sudár'ın Macaristan'daki Osmanlı cami ve mescitleri hakkında hazırladığı kapsamlı döküme göre, 1565 itibarıyla Budin'de faaliyet gösteren yedi cami tespit edilebilmektedir: Saray Cami (Cami-i Enderun), Orta Cami, Paşa Cami, Cami-i Kebir (Süleyman Han Cami), Hüsrev Paşa Cami, Fethiye Cami ve Toygun Paşa Cami (*Dzsámik és Mecsetek a Hódolt Magyarországon*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2014, s. 170-230. Krş.: aynı yazar, "Osmanlı Macaristanı'nda Camiye Çevrilen Kiliseler", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25/1, 2014 [2018], s. 55-78. Atıflar için bkz.: *Dzsámik és Mecsetek*, s. 170, 171, 183, 217. Cami hademesinin maaş defterlerinden elde edilen listelerde "hoca" tabirinin dikkat çekici sayıda az insan için kullanılmış olması yukarıda öne sürülen varsayımı kuvvetlendirmektedir.

⁵⁵ A. Verancsics'ten İmparator I. Ferdinand'a, 1 Mart 1561, *Összes Munkái*, s. 243-249; atıf için bkz.: s. 245-246.

⁵⁶ *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 419-420, no. 744, 17 Receb 972/18 Şubat 1565 (Za'im Hidayet'e verildi. Fî 18 Receb sene 972) (Rumili'nde ze'amet tasarruf iden Hidâyet'e); s. 420-421, no. 746, 17 Receb 972/18 Şubat 1565 (Hâliyâ Rumili'nde ze'amete mutasarrıf Hidâyet); s. 427, no. 765, 18 Receb 972/19 Şubat 1565 (Za'im Hidayet'e verildi. Fî 20 Receb sene 972).

⁵⁷ Dahası bazı Habsburg belgeleri onu çavuş namıyla ansa da, Hidayet'e bu unvanı yakıştırmayan Osmanlı idaresi Hidayet'i büyük ihtimalle name-i hümayunu taşıyan bir haberci olarak görüyordu.

ulaşılıyor. Bu elçilik vazifesi, tabiri caizse, Hidayet'in başını yemiş; ocağına incir ağacı dikmişti. 1565'in ikinci yarısı itibarıyla Hidayet, elinde avucunda ne varsa satıp savıp ailesiyle Budin'den uzaklaşma, belki de kaçma niyetindeydi. Babasına yazdığı 1565 Mayıs tarihli mektupta neleri varsa satılmasını isteyip ailesinin her an yola çıkmaya hazır halde olmasını istiyordu⁵⁸. Hidayet'in kaygı ve endişelerinin kaynağı ne olabilirdi? Viyana'ya gelişinin üzerinden hepi topu bir ay geçmişti; onu bu denli hızlı şekilde yeise sürükleyen neydi? Kim bilir, Hidayet'in sabırsızlığı, belki de, Habsburg payitahtından döner dönmez kurmayı arzuladığı yeni hayatına bir an önce kavuşmak içindi. Ya da Güneş Işıksel'in bir tarihçi sezgisiyle makalesine başlık yaptığı üzere, Hidayet, 8 Ekim 1565'te kaleminden döktüğü gibi daha Viyana'ya ulaşır ulaşmaz, artık olanın olduğunu anlayıp o diplomatik kargaşanın ortasında ailesini ucu kendisiyle beraber onlara da dokunabilecek bir beladan uzaklaştırmaya çalışıyordu⁵⁹.

Ne olursa olsun, ailenin mal varlığını elden çıkarmasında Viyana'da umduğundan çok daha uzun kalan Hidayet'in duyduğu nakit ihtiyacının payı yüksek olmuş olsa gerek. Kaytas'ın Viyana-Budin arasında efendisi namına gidip gelmesinin sebeplerinden biri, görünen o ki, aileden aldığı parayı, bir yolunu bulup Hidayet'e ulaştırmaktı. Kaytas, 15 Ekim 1565'te Budin'den yolladığı mektupta efendisine ailesinde paranın suyunu çektiğini esfle bildiriyor; yine de, herhalde son bir gayretle temin ettiği beş yüz altını yolladığını söylüyordu. Buna göre, üzüm bağları satılmış, elden çıkarılmıştı; tek bir örme zırh dışında miğferlerin hepsi paraya tahvil edilmişti⁶⁰. Zaten kayınbiraderi, muhtemelen Kaytas'ınkinden daha erken tarihli mektubunda, Hidayet'e, istediği üzere mal mülkün tamamının satıldığını bildirmişti; yine aynı detayla birlikte: geriye tek bir örme zırh kalmıştı. Kayınbiraderin ve babasının mektuplarından ailenin ayrıca bir zamanlar bir konağa sahip olduğu anlaşılıyordu; gerçi bu hengâmede o da satılmıştı⁶¹. Kaytas'ın bahsettiği üzüm bağlarından Nasuh'un da dem vurması, ailenin, Budin ve

⁵⁸ "... habt fleis, wie euch bevölgen ist, auff den Weg und Strasse euch zu zurichtten ... Ihr wollet so wohl thun, gros und klein, und was vorhanden ist verkauffen, drinnen noch draussen, nichts lassen überbleiben ...". OeStA, HHStA, Hungarica, Karton 91, Konv. 1, vr. 49a, 12 Mayıs 1565.

⁵⁹ "Was gschehen ist, ist schon gschehen". OeStA, HHStA, Hungarica, Karton 91, Konv. 2, vr. 40a-b, Hidayet'ten Leonhard von Harrach'a, 8 Ekim 1565, Viyana.

⁶⁰ OeStA, HHStA, Hungarica, Karton 91, Konv. 2, vr. 50a-b, Kaytas'tan Hidayet'e, 15 Ekim 1565, Budin (İtalyanca tercüme).

⁶¹ OeStA, HHStA, Türkei I/19, Konv. 4, vr. 92a, tarihsiz (İtalyanca tercüme).

civarında epeyce yaygın olan bağcılık faaliyetlerinden uzak durmadığına işaret ediyor.

Tarih Sahnesi Hidayet’i Çağırıyor: Hidayet’in İlk Viyana Ziyareti (1564)

Hidayet, elbette 1564’te Viyana’ya ayağını basana değin tarihin bir öznesiydi; ömrünü tarihin biçimlenmesinde sessiz kitlelerin, sıradan insanların, hayatta kalma mücadelesiyle zamanı doldurup ona ruh katan sayısız isimsizlerin tecrübelerini arayanların hakkını yemeyelim. Gelgelelim, tarihin olmasa bile, tarihçiliğin (özellikle Osmanlı tarihçiliğinin) hüznü bir gerçeği olarak siyasî tarihin içine girişiyle birlikte Hidayet’e dair bildiklerimiz katbekat fazlaşıyor. Belgelere hürmetten kaçınamayan tarihçiler açısından bundan sonrası, bilgi kırıntılarını birbirine bağlamaya yönelik zihinsel faaliyetten ziyade Hidayet’i Osmanlı-Habsburg diplomatik temaslarının faal bir aracısı olarak tasvir etmeye yönelik olacak.

19 Haziran 1564’te Hidayet Budin beylerbeyi Zal Mahmud Paşa adına sonuna Macarca bir zeyl eklediği Latince bir mektup kaleme aldı. Komorn kaptanı Johann Pethő’ye yollanan mektup, Osmanlı payitahtının bir süredir beklediği haracı getiren üç Habsburg temsilcisine, heyetin başını çeken Michael Černović ve György Albany ve Achatius Csaby’ye yönelik bir mürur tezkeresiydi⁶². Černović, Temmuz ortasında Komorn’a geldiği halde,

⁶² OeStA, HHStA, Türkei I/18, Konv. 3, vr. 8a, 19 Haziran 1564 (Latince orijinal ve Macarca zeyl). Macarca zeyl için ayrıca bkz.: *A budai basák*, s. 12, no. 13. Hidayet’in yolu, 1564-65 yılları boyunca Habsburgların Osmanlı devletiyle kurduğu diplomatik münasebetlerin esas araçlarından biri olan Michael Černović’le defalarca kesişmiş olsa gerek. 1556’da İstanbul’a gelen Černović uzun seneler boyunca Venedik elçiliğinde tercüman olarak çalışmış olsa da, I. Ferdinand’ın İstanbul’daki muhbirlerinden (*explorator secretus*) biriydi. 1563 başında gerçek kimliği ifşa olduğunda Osmanlı sadrazamı Semiz Ali Paşa’nın araya girmesiyle canını kurtarabilmişti. 1564’te Dubrovnik üzerinden İtalya’ya geçti; Milan yolu üzerinde karşılaştığı ünlü Habsburg diplomatı Ogier Ghislain de Busbecq’in tavsiyesiyle II. Maximilian’ın hizmetine girdi. 1565 yazında Viyana’ya giden Černović, Osmanlı meselelerinde uzman kabul edilen bir kişi olarak ilk diplomatik vazifesini hazır bulmuştu (Josip Žontar, “Michael Černović, Geheimagent Ferdinands I. und Maximilians II. und seine Berichterstattung”, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv*, Sayı 24, 1971, s. 169-215; Michel Lesure, “Michel Černović «Explorator Secretus» à Constantinople (1556-1563)”, *Turcica*, Sayı 15, 1983, s. 127-154). Černović, bu tarihlerde İstanbul’daki Osmanlı ricalı tarafından da iyi bilinen bir isimdi. Venedik makamları 1564’te sırta kadem basan Černović’in Osmanlılar eliyle II. Felipe’yle bir barış antlaşmasını yoklamakla görevlendirildiğine inanıyorlardı (Emrah Safa Gürkan, “Mediating Boundaries: Mediterranean Go-Betweens and Cross-Confessional Diplomacy in Constantinople, 1560-1600”, *Journal of Early Modern History*, Sayı 19, 2015, s. 125).

Budin’de idarî ve toplumsal düzeni altüst eden yeniçeri kargaşası nedeniyle emanetindeki yüklü “hazine”yi Budin’e geçirmedi⁶³. Buna karşın György Albany Budin’e gitmişti; Sultan Süleyman Temmuz sonlarında çıkardığı hükümlerinde Albany’nin haraç meselesi halledilene değin şehirde alıkonulmasını istiyor, Budin’e yolladığı Ali Çavuş vasıtasıyla haraç nakliyatının hiçbir bahaneye sığınılmadan sürdürülmesini temin etmeye çalışıyordu⁶⁴.

Ne var ki, hanedanların hanedan olduğu devirlerde diplomasi hiç de böyle kolay yürümezdi. 25 Temmuz’da Habsburg hükümdarı I. Ferdinand öldü. Herkesin kafası karışmıştı; devlet ölmüştü ve yeni devlet kurulana değin 1562’de iki saray arasında akdedilen antlaşmanın tecdit edilip edilmeyeceği belli değildi. Černović geri çağrıldı⁶⁵; tahta geçen II. Maximilian’ın haraç meselesi hakkında ne söyleyeceği bekleniyordu. Budin’deki karmaşa esnasında vilayete çekidüzen vermesi için görevlendirilen Arslan Bey, Hidayet’ten yeni bir mektup yazmasını istedi. 3 Ağustos 1564 tarihli mektup, Maximilian’a babasının kaybindan ötürü taziyede bulunurken öte yandan Osmanlılar adına diplomatik sürecin başladığı gibi devamı arzusunu beyan ediyordu⁶⁶. Sultan Süleyman, Ağustos

⁶³ *Nuntiaturberichte aus Deutschland 1560-1572. Nebst Ergänzenden Aktenstücken*, Vierter Band. Nuntius Delfino 1564-1565, bearbeitet von S. Steinherz, K. u. K. Hof- und Universitäts Buchhändler, Wien 1914, s. 150-151, no. 36, Delfino’dan Borromeo’ya, 6 Temmuz 1564, Viyana; s. 153-157, no. 38, Delfino’dan Borromeo’ya, 13 Temmuz 1564, Viyana.

⁶⁴ Anton C. Schaendlinger (unter Mitarbeit von Claudia Römer), *Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II. Transkriptionen und Übersetzungen*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1983, s. 82-83, no. 29, Süleyman’dan I. Ferdinand’a (evâsıt-ı Zilhicce 971/21-30 Temmuz 1564); *Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter*, Transkriptionen und Übersetzungen, von Anton C. Schaendlinger, unter Mitarbeit von Claudia Römer, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1986, s. 56-57, no. 38, Süleyman’dan Semendire sancakbeyi Arslan’a (evâsıt-ı Zilhicce 971/21-30 Temmuz 1564).

⁶⁵ *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, s. 175-183, no. 44, Delfino’dan Borromeo’ya, 10 Ağustos 1564, Viyana; s. 186-188, no. 46, Delfino’dan Borromeo’ya, 24 Ağustos 1564, Viyana.

⁶⁶ OeStA, HHStA, Türkei I/18, Konv. 4, vr. 179a, Arslan Bey’den II. Maximilian’a, 3 Ağustos 1564, Budin (Latince orijinal). Krş.: E. D. Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente*, s. 150-151, no. 426. Arslan, 1565 Mayıs’ı ortasında nihayet Budin paşası olana değin 1564 Temmuz ortasından 1564 Kasım sonuna değin Budin’i vekaleten yönetmişti (A. Gévay, “Versuch eines chronologischen Verzeichnisses”, s. 60). Arslan Paşa hakkında bkz.: Yasemin Altaylı, “Budın Beylerbeyi Arslan Paşa (1565-1566)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 19, 2006, s. 33-51. Arslan’ı bu mektubu yazmaya sevk eden sebeplerden biri,

ortasında Viyana'ya gönderdiği Bali Çavuş vasıtasıyla II. Maximilian'ı tebrik etti ve yeni hükümdarın iki devlet arasındaki sulhun akıbetiyle ilgili ne düşündüğünü öğrenmeye çalıştı⁶⁷.

Şayet paşa veya sultan mektubu taşıyıp diplomatik bir misyon yönetmiş olmak geçerli bir göstergeyse, bu tarih itibarıyla Hidayet, Budin divanının en iyi ihtimalle üçüncü kıdemli kâtibiydi. Süleyman'ın namesini II. Maximilian'a götüren Bali Çavuş, 1554 ve 1555'te iki kere daha Viyana'yı görmüştü⁶⁸. Budin çavuşlarından Behram (bu isme birkaç defa daha rastlayacağız) ise 1558'de Viyana'yı ziyaret etmişti⁶⁹. Hidayet, 1564 Ekim'inde Arslan'ın elçisi olarak Viyana'ya giderken Bali Çavuş halen orada bulunuyordu; ama Behram Budin'deydi⁷⁰. Hidayet'in yolculuğu Arslan Paşa'nın seçimi miydi, yoksa Hidayet vazifeye şahsen talip olup isteyerek mi gitmişti? Gönülsüzce başladığı bir işse, akıbetin hayırsızlığına bakarak insan hayıflanmadan edemiyor.

Arslan Bey'in bir yolunu bulup Maximilian'a haracı yollamaktan başka çaresinin olmadığını anlatması gerekiyordu. 1561'den bu yana Osmanlı siyaset mekanizmasının tepesinde yer alan Sadrazam Semiz Ali Paşa, birçoklarının farkında olduğu üzere, Osmanlı devletinin hayrını Habsburg sarayıyla sulh ilişkilerinin sürdürülmesinde görüyordu⁷¹. Hidayet bu

Erdel'de başlayan karışıklıklarda Maximilian'ın nasıl bir duruş sergilediğini öğrenmek olmalıydı. Osmanlı merkezî hükümeti, Komorn'da bekletilen haracın teslimini iki devlet arasında hüküm süren barış halinin nişanesi olarak görüyordu. *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 101-102, no. 147, Budin muhafazasında olan Arslan Bey'e, 12 Safer 972/19 Eylül 1564.

⁶⁷ A. C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen an Karl V*, s. 84, no. 30, Süleyman'dan II. Maximilian'a, evâil-i Muharrem 972/9-18 Ağustos 1564. Name-i hümayun sureti için bkz.: *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 34, no. 20, 9 Muharrem 972/17 Ağustos 1564.

⁶⁸ Bali Çavuş, 1564 Temmuz-Kasım arasında Jakob von Betzek'le beraber Budin-Viyana arasında defalarca gidip gelmişti (Betzek, *Gesandtschaftsreise* s. 4-6, 10, "Walle Tschauß"). 1554 ve 1555 için bkz.: R. D. Radway, *Vernacular Diplomacy in Central Europe*, s. 268, Appendix D.

⁶⁹ R. D. Radway, *Vernacular Diplomacy in Central Europe*, s. 268, Appendix D.

⁷⁰ Behram, György Albani ve Betzek 9 Temmuz'da Budin'e geldiklerinden onlara mihmandarlık etmekle görevlendirilmişti. 2 Ağustos'ta Ferdinand'ın ölüm haberinin Budin'e ulaşması üzerine Habsburg heyetini geçici bir süreliğine kaldıkları konakta göz hapsine alan yine, Betzek'in ifadesine göre eski bir Hıristiyan olan Behram Çavuş'tu (Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 4, 7).

⁷¹ Bu bağlamda 1555-1562 arasında Habsburg mukim elçisi olan Ogier Ghislain de Busbecq henüz ikinci vezir olan Semiz Ali Paşa'yla yakınlaşmanın doğru olacağına karar vermişti. Busbecq, Rüstem Paşa'nın vefatından sonra veziriazamlık makamına yükselen Semiz Ali'yle nihayet 1562 barışını müzakere edip Süleyman'ın ahidnamesini almayı becermişti

maksatla 1564 Ekim başında Viyana'ya gitti; Arslan Bey namına aldığı itimat mektubunu yine kendi elleriyle hazırlamıştı⁷². Bu vazife için Hidayet'in seçilmesinde eyalete yeni gelen Arslan'la tesis ettiği şahsî ilişkinin payı yüksek olabilir. Macar-Hırvat serhaddinin anlı şanlı Yahyalılar ailesinden olan Arslan, Macarca anlayıp konuşabilen biriydi⁷³. Hidayet Ağa (bu tarihte Habsburg yetkililerince böyle tanınıyordu) Viyana'daki ilk diplomatik temaslarına başladığında Arslan'ın kâtibi ve elçisi olmasının yanında onun hazinedarı olarak biliniyordu⁷⁴. Hidayet Ağa ilk misyonunda başarıya ulaşmış görünüyor. Maximilian Ekim sonlarında Osmanlılarla siyasi ilişkileri yoluna koymak amacıyla haracı yola çıkarmayı kabullenmişti⁷⁵. Kasım başında hareket eden Černović ve Hidayet, 14 Kasım'da Osmanlı payitahtındakilerin hevesle beklediği haraçla beraber Budin'e vardılar⁷⁶.

(James D. Tracy, "The Ambassador as Third Party: Busbecq's Summary Account for the Year 1559", *Acta Histriae*, Sayı 22/2, 2014, s. 203). 1565'teki müzakereler boyunca Semiz Ali Paşa, Maximilian ile Süleyman arasında yeni bir barış antlaşmasının akdini sağlamaya çalışan Černović'in en büyük umudu olmaya devam etti (Eduard Wertheimer, "Zur Geschichte des Türkenkrieges Maximilians II. 1565 und 1566", *Archiv für österreichische Geschichte*, Sayı 53, 1875, s. 49-53).

⁷² OeStA, HHStA, Türkei I/19, Konv. 1, vr. 32a, 3 Ekim 1564. Maximilian Komorn kaptanı Johann Pethö'ye yolladığı 4 Ekim 1564 tarihli talimatında Arslan Bey'in kâtibi ve elçisi Hidayet'i vakit kaybetmeden Viyana'ya yollamasını istiyordu (K. Vocelka, "Eine türkische Botschaft in Wien", s. 105).

⁷³ Yahyapaşazadeler üzerine yetkin bir çalışma için bkz.: Pál Fodor, "Wolf on the Border: Yahyapaşaoğlu Bali Bey (?-1527). Expansion and Provincial Élite in the European Confines of the Ottoman Empire in the Early Sixteenth Century", *Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday*, ed. Pál Fodor, Nándor E. Kovács and Benedek Péri, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2019, s. 57-87.

⁷⁴ "Schatzmeister Chiaia" (Betzek, , *Gesandtschaftsreise*, s. 13). Keza Hidayet için "Schatzmeister" ibaresini kullanan Daniel Meireil'den (*Raiß von Comorn auf Constantinopl. Adj. Den 13 Nouember Ao 1565*, Nürnberg, Stadtarchiv, E 28/II, FA Praun, Nr. 149, vr. 19r) iktibasen Ralf C. Müller, "Der umworbene 'Erbfeind': Habsburgische Diplomatie an der Hohen Pforte vom Regierungsantritt Maximilian I. bis zum 'Langen Krieg' – Ein Entwurf", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, hrsg. Marlene Kruz u.a., Oldenburg, Wien 2005 (*Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 48, Ergänzungsband), s. 274.

⁷⁵ *Die Korrespondenz Maximilians II. I. Band: Familienkorrespondenz 1564 Juli 26 – 1566 August 11*, bearbeit. von Viktor Bibl, Adolf Holzhausen K. u. K. Hof- und Universitätsbuchdrucker, Wien 1916, s. 43-51, no. 34, Maximilian'dan Ferdinand'a, 10 Ekim 1564, Viyana (Arzlani secretarium Hidait Agam), atf için bkz.: s. 50; s. 57-61, no. 47, Maximilian'dan Ferdinand'a, 30-31 Ekim 1564, Viyana.

⁷⁶ *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, s. 235-237, no. 59, Delfino'dan Borromeo'ya (8 Kasım 1564); OeStA, HHStA, Türkei I/19, Konv. 1, vr. 172a-174a, Černović, Albany ve Csaby'den Maximilian'a, 16 Kasım 1564, Budin; Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 12.

Serhatten Payitahta: Hidayet ve Devletlerarası Diplomasi

Bâb-ı Âlî, diplomatik sürecin bir an evvel tamamlanması için işi sıkı tutuyordu. 26 Ekim 1564'te yeni ahidname nüshasını teslim alan Dergâh-ı âlî çavuşu Mehmed ve Habsburg sefaretî ulaşı Edoardo de Provisionali Budin'e doğru yola çıkmışlardı bile; saraydan gelen emirde Arslan Bey'den vakit kaybetmeden (mesela vekâleten yönettiği eyalete beylerbeyi tayinini beklemeden) Viyana'dan gelen elçileri İstanbul'a yollaması isteniyordu⁷⁷. Arslan Bey de öyle yaptı. 24 Kasım itibarıyla Černović, Albani, Csaby ve Hidayet Budin'den Osmanlı payitahtına, 16. yüzyılın ortasında dünyanın en büyük ve karmaşık diplomasi merkezlerinden birine doğru yola koyulmuşlardı⁷⁸. Bu, Jordanus'un kitabında Hidayet'e dair geçen "unicorn" hikâyesi gerçek değilse, herhalde Hidayet'in İstanbul'u ilk görüşü olacaktı; ama en nihayetinde İstanbul'un (ve herhalde Viyana'nın) tam bir kurtlar sofrası olduğunu anlaması uzun sürmemiş olsa gerek.

Osmanlı-Habsburg sınır boylarında bir gün değerine benzemiyordu. Hidayet ve meslektaşları menzile varabilmek için henüz Balkan kışıyla cebelleşirken siyasi dengelerde ciddi değişiklikler oldu. II. Maximilian, biraz da tahtına yeni kurulmuş genç bir hükümdarın rüşünü ispat arayışıyla, 1564 Eylül'ü başlarında Szatmár'ı Habsburglardan alan Erdel kralı János Zgismont'a (Osmanlı belgelerinde Kral Oğlu) karşı harekete geçti. Hizmetine aldığı ünlü komutan Lazarus von Schwendi, Aralık ayında Erdel'e girerek kralın ülkedeki Habsburg ileri karakollarına yönelttiği saldırıyı bertaraf etmeye girişti⁷⁹. Bundan böyle Černović ve imparatorun mukim elçisi Albert de Wyss'in Osmanlı ricaliyle müzakere edeceği yeni

⁷⁷ 6 Numaralı Mühimme Defteri, I, s. 177-178, no. 286, Semendire beyi olup Budin muhafazasında olan Arslan Bey'e, 20 Rebiülevvel 972/26 Ekim 1564. Name-i hümayun sureti için bkz.: 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 187, no. 306, Maximilian'a name-i hümayun, 18 Rebiülevvel 972/24 Ekim 1564 (*Altın kozalak ve serâser kese içinde Mehmed Çavuş'a teslim edildi*).

⁷⁸ Gisela Procházka-Eisl, Claudia Römer, *Osmanische Beamtenschreiben und Privatbriefe der Zeit Süleymâns des Prächtigen aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2007, s. 134-135, no. 64, Arslan b. Mehmed'den Maximilian'a, 24 Kasım 1564.

⁷⁹ James D. Tracy, "Tokaj, 1565: A Habsburg Prize of War and an Ottoman *Casus Belli*", *The Battle for Central Europe: The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi*, ed. Pál Fodor, Brill, Leiden-Boston 2019, s. 361-362. Lazarus von Schwendi'nin Szigetvar seferi öncesinde Erdel'de yürüttüğü askerî harekât hakkında bkz.: Wilhelm Janko, *Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II.*, Willehm Braumüller Wien 1871, s. 31-68.

mevzular vardı: Genç Erdel kralı nasıl dizginlenecekti ve Erdel'e giren Alman askerleri hangi yollarla tahliye edilecekti?

Budin'den gelen heyet 22 Aralık 1564'te İstanbul'a vardı. Dört gün sonra, 26 Aralık'ta, Černović, Albert de Wyss ve Csaby, Semiz Ali Paşa'nın huzuruna çıktılar⁸⁰. Bu, mukim elçinin de katılımıyla bir çeşit takdim ziyaretine benziyordu. Sultan Süleyman, çıktığı av gezisinden 29 Ocak 1565'te dönene değin Černović, tabiri caizse, Semiz Ali'yle baş başa verip Erdel'de gittikçe sarp sara halden nasıl çıkılabileceğinin yollarını aradı. 13 Ocak'ta, Černović'in tebdil-i kıyafet gece karanlığına karışıp Semiz Ali'nin konağına gitmesi, meselenin can alıcı noktalarının o vakitte ele alındığı intibaini uyandırıyor. Osmanlı sadrazamı, János Zsigmond'un Szatmár'ı almasının ortalığı fena karıştırdığının farkındaydı; esas kaygısı, Süleyman'ın genç krala arka çıkarak kaleyi elinde tutmasına rıza göstermesiydi. Černović'in belirttiği gibi, Maximilian, kalenin iadesini talep ediyordu. Dahası, sohbetin iki tarafı da, hem Černović hem de Semiz Ali Paşa, Schwendi komutasındaki imparatorluk kuvveti Erdel'de olduğu sürece iki saray arasında kolay bir çözüme ulaşamayacağını gayet iyi biliyorlardı⁸¹.

Büyük gün 4 Şubat'tı. Černović ve Csaby, huzuruna kabul edildikleri sultanın elini öpüp iki yıllık haracı teslim ettiler⁸². Aynı gün yapılan görüşmelerde, Habsburg elçileri, Osmanlı sarayının Habsburglarla barış halinin devamına taraftar olduğunu gördüler. Sekiz yıllık bir ahidnameden söz ediliyordu. Ne var ki, aynı Osmanlı sarayının Erdel kralını tedip etmek için doğrudan müdahale edip etmeyeceği meçhuldü. Yine de, Maximilian'ın Nagybánya'dan (Baia Mare) vazgeçmesi halinde Tisza nehrinin öte yakasında kalan kaleleri elinde bulundurulmasına ses edilmeyecekti. Gelgelelim, Černović ve Csaby, Osmanlı ricalinin çerçevesini çizdiği bu teklifi imparatorla görüşmeden kabul edemezlerdi. Csaby'nin İstanbul'da kalmasına, Černović ve İstanbul'a geldiği günden beri izini tarihçiden

⁸⁰ *Die Korrespondenz Maximilians*, I, s. 119, no. 111, Maximilian'dan (Arşidük) Ferdinand'a, 19 Mart 1565, Viyana. 1565'in ilk ve ikinci günleri Černović Semiz Ali Paşa'yla görüşmeye devam etti. 26 Aralık'taki ziyarete hastalığından ötürü katılamayan György Albani 3 Ocak'ta vefat etti (Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 29-30).

⁸¹ E. Wertheimer, "Zur Geschichte des Türkenkrieges", s. 49-50. 17 Ocak'ta Černović ve Semiz Ali bir kez daha görüştiler (Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 31).

⁸² Haracın teslim alındığına dair belge 21 Şubat'ta düzenlendi. A. C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen an Karl V*, s. 94-95, no. 33, nişan-ı hümayun, 20 Receb 972/21 Şubat 1565.

ustalıkla kaybettiren Hidayet'in tekrar Viyana'ya gönderilmesine karar verildi⁸³.

Hakikaten de, Hidayet, son bir buçuk ayda, Černović Semiz Ali Paşa'nın kapısını aşındırırken neler yapıyordu? Bunu bilmiyoruz. Belki de diplomatik vazifesinin sonuna geldiğini düşünüyor ve ailesinin yanına dönmek amacıyla, adet olduğu üzere, Habsburg temsilcilerinin Budin'den geçen geri dönüş yolculuğuna çıkmasını bekliyordu. Bu arada Nemçe ve Macar meselelerinden sorumlu Dergâh-ı âlî tercümanları Murad ve Mahmud Beylerle görüşmüş olabileceğini söylemek makul bir varsayım olsa gerek⁸⁴. Şayet böyle olduysa, özellikle 1557'de *Tesviye*'yi bitiren Murad'la konuşacak derin meseleleri olduğunu tahmin etmek zor değil. Hatta insan, Hidayet'in Viyana'ya ikinci ziyaretinde yanında götürdüğü iki sanduka dolusu kitaptan birinin bir *Tesviye* nüshası ya da ondan çıkardığı notlar olup olamayacağını merak etmeden duramıyor. Ne olursa olsun, Hidayet için esas telaşe, Černović'le beraber bir kez daha Viyana'ya gideceğini öğrendikten sonra başlamış olmalı.

Hidayet'in omuzlarına yeni göreviyle beraber birçok yeni sorumluluk yüklenmiş oldu. Bir kere, Süleyman'ın ahidname-i hümayununu Maximilian'a götürecektir⁸⁵; Hidayet, bu soylu vazifesine münasip

⁸³ OeStA, HHStA, Türkei I/19, Konv. 2, vr. 31a-33b, Albert de Wyss'ten Maximilian'a, 22 Şubat 1565, İstanbul; *Die Korrespondenz Maximilians*, I, s. 119, no. 111, Maximilian'dan (Arşidük) Ferdinand'a, 19 Mart 1565, Viyana.

⁸⁴ Murad Bey ve Mahmud Bey, İstanbul'daki Alman ve Macar diplomasi muhitiinin iki belirgin ismiydi (T. P. Graf, *The Sultan's Renegades*, s. 154). 1558'den gözden düşen Mahmud Bey, 1563'te Paulus de Palina ve Achatius Csaby, Osmanlı hazinesinin hesabınca "Beç vilayetinin H. 970 senesi cizyesini" getirdiklerinde yine Dergâh-ı âlî tercümanı görünüyordu (BOA, *Kamil Kepeci*, no. 1866, s. 45). Mahmud, bu işlemler sırasında Habsburg sefaretinden 100 dükalık bir bahşiş almıştı (E. D. Petritsch, "Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547", s. 65). Murad Bey, 16. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli vesilelerle Habsburg sefaretinden hediye ve bahşişler almaya devam etti (Tobias P. Graf (ed.), *Der Preis der Diplomatie: Die Abrechnungen der kaiserlichen Gesandten an der Hohen Pforte, 1580-1583*, Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg 2016, passim).

⁸⁵ A. C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen an Vasallen*, s. 87-90, no. 32, 15 Receb 972/16 Şubat 1565; *6 Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 436-438, no. 785 22 Receb 972/23 Şubat 1565 (Nemçe ve Alaman kralı İmparador Maksimilyanoş'a yazılacak nâme-i şerifin suretidir). Ahidname sureti: s. 444-447, no. 796, 15 Receb 972/16 Şubat 1565 (Maksimilyanoş Krala gönderilecek ahidnâmenin suretidir).

olarak Rumeli zaimleri arasına katılmıştı⁸⁶. Hidayet'in yeni unvanına yaraşır, Süleyman'ın ihtişam ve itibarını layığıyla taşır bir görüntüye sahip olması önemliydi. Viyana'daki ikinci ikametinde eşyaları arasında görülen Süleyman'ın babası Sultan Selim'den kalma, gümüş zincirle süslü raht takımı, herhalde bu günlerde, hazine-i amireden çıkarılarak kendisine teslim edilmişti. Hidayet, beraberinde getirdiği eşyalara bakılırsa, Maximilian'ın huzuruna çıktığında çekeceği nutku yine İstanbul'dan yüklenilen üç kilim üzerinde icra edecekti. Keza yanında getirdiği 740 altın sikke ve 1150 taleri İstanbul'da edindiğini tahmin etmek güç değil⁸⁷. Hidayet, Černović'le birlikte gideceği ikinci diplomatik misyonundan evvel Osmanlı divanından çıkan bazı emirleri şahsen teslim aldı. Yol boyunca Habsburg heyetinin can ve mal güvenliğini sağlayacak mürur tezkeresi Hidayet'teydi⁸⁸. Çeşitli gerekçelerle Viyana'ya giden kitleye dâhil edilen isimlerin selameti de ona teslim edilen belgelere emanetti⁸⁹. Aynı tarihlerde kaleme alınan emirlerden

⁸⁶ 6 Numaralı Mühimme Defteri, I, s. 419-420, no. 744, İstanbul'dan Budin'e varınca yol üzerinde vâkı' olan beylere ve kadıllara, 17 Receb 972/18 Şubat 1565 (Za'im Hidayet'e verildi. Fî 18 Receb sene 972).

⁸⁷ OeStA, HHStA, Türki I/19, Konv. 5, vr. 94a, tah. 2 Haziran 1565.

⁸⁸ 86 nolu dipnot ve 6 Numaralı Mühimme Defteri, I, s. 425, no. 760, İstanbul'dan Komoran'a varınca yol üzerinde vâkı' olan beylere ve kadıllara, 18 Receb 972/19 Şubat 1565 (Bu dahi: Hidâyet'e verildi. Fî 20 Receb sene 972). Sultan Süleyman'ın II. Maximilian'a sekiz yıllık bir sulh için Černović ve Hidayet'le bir ahidname yolladığını belirtip heyetin Viyana'ya nakli hususunda gerekli hazırlıkların yapılmasını isteyen hükümler için bkz.: 6 Numaralı Mühimme Defteri, I, s. 418-419, no. 742, 17 Receb 972/18 Şubat 1565, Budin beylerbeyine (bir sureti Tımışvar beylerbeyine); s. 420-421, no. 746, 17 Receb 972/18 Şubat 1565, Budin beylerbeyine;

⁸⁹ Bu kişilerden özellikle ikisi dikkat çekiciydi. 1562'de György Bebek'le beraber Füleik beyine esir düşen Korona kaptanı János Krusics, 1565'teki diplomatik temasların bir ahidname nüshasına dönüşen iyimser havası içinde Osmanlı makamları tarafından serbest bırakılmıştı (J. Žontar, "Michael Černović", s. 203; 6 Numaralı Mühimme Defteri, I, s. 421, no. 747, 17 Receb 972/18 Şubat 1565, Budin beylerbeyine; s. 426, no. 763, 18 Receb 972/19 Şubat 1565, Budin'e varınca yol üzerinde olan beylere ve kadıllara). Ne var ki, Osmanlı divanı, Krusics'in ahidname metninin Maximilian tarafından tasdikine değin Budin'de tutulmasını istemişti. En nihayetinde, 1565 boyunca Osmanlı ve Habsburg sarayları arasında bir türlü çözülemeyen sorunlar yüzünden olsa gerek, János Krusics 25 Eylül 1565'te halen Budin'deydi (OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 90, Konv. 3, vr. 77a, Estergon beyi Mehmed'den Komorn kaptanı Johann Pethó'ye, 1565 Eylül sonu, Estergon. Krş.: E. D. Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente*, s. 168, no. 482). Keza 21 Şubat'ta Hidayet'e teslim edilen bir emirde Černović'in Galata'da yaşayan karısını Viyana'ya götürmesine müsaade edildiği bildiriliyordu (6 Numaralı Mühimme Defteri, I, s. 427, no. 765, 18 Receb 972/19 Şubat 1565, İstanbul'dan Komoran'a varınca yol üzerinde olan beylere ve kadıllara). Ne var ki, Černović, 1563'te İstanbul'u terk ederken Galata'da tacir Jacopo Drapiero'ya emanet ettiği ailesine (hanımı Jovanka, oğlu Maximilian ve iki kız çocuğu) bu hükme karşın ailesi nihayet 1566 Mayıs'ında İstanbul'dan kaçarak

Hidayet'e Viyana'ya vardktan sonra Süleyman'ın ahidnamesini Maximilian'a takdim etmek dışında başka bazı vazifeler tevdi edildiği anlaşılıyor. Avusturya ve Macar illerinde tutsak kalmış Dergâh-ı âlî yeniçerisi Hacı Sinan, Amiloğlu Taceddin, Hüseyin Ağa ve daha niceleri, belki de, Hidayet'in Habsburg sarayı nezdinde yapacağı girişimlerle özgürlüklerini kazanıp Osmanlı diyarına geri döneceklerdi⁹⁰. Osmanlı devlet ricali, Hidayet'ten ayrıca Maximilian'ın ahidname metnini tasdikinin ardından Erdel'e giderek János Zsigmond'un iki saray arasında akdedilen antlaşmaya uygun biçimde elindeki kalelerden çekilmesini temine çalışmasını istiyordu⁹¹.

Hidayet ve Černović 22 Şubat'ta İstanbul'dan ayrıldılar⁹². Ne var ki, artık birçoklarımızın ikna olduğu üzere, "Tarih" değil, "tarihler" vardı ve bunlar farklı derinliklerde, farklı hızlarda akıyorlardı. Savaşın tarihi, siyasetin, siyasetin tarihi diplomasinin önünde gidiyordu. Osmanlı ve Habsburg elçileri dört gün sonra Çorlu'ya vardıklarında İstanbul'da saray ve diplomatik mahfiller Lazarus von Schwendi'nin Tokaj kalesini aldığı haberiyle çalkalanıyordu. Heyet, aynı gün, 26 Şubat'ta durduruldu⁹³. Osmanlı divanı, Černović'ten derhal bir adamını (bu kişi bir kez daha Edoardo de Provisionali olacak) Viyana'ya yollayarak Süleyman'ın Maximilian'a sekiz yıllık sulhu öngören bir ahidname ihsan etmiş olduğunu bildirmesini istedi. Budin çavuşlarından Behram, heyetin esas bünyesinin Çorlu'da bir handa Osmanlı çavuşları nezaretinde tutulduğu günlerde Edoardo'yla en süratli şekilde Budin'e kadar gidip ulaşın geri dönüşünü

Viyana'ya geldiklerine kavuşabildi (Claudia Römer, "Bemerkungen zum Schicksal von Jovanka Černović (1563-1566)", *Frauen, Bilder und Gelehrte. Studien zu Gesellschaft und Künsten im Osmanischen Reich*, hrsg. Sabine Prätör, Christoph K. Neumann, I, Simurg, İstanbul 2002, s. 139-157). Keza aynı tarihte İstanbul'dan ayrılmak isteyen Jacopo Drapiero'nun yol hükmü de Hidayet'e teslim edilmişti (6 Numaralı Mühimme Defteri, I, s. 420, no. 745, 18 Receb 972/19 Şubat 1565).

⁹⁰ 6 Numaralı Mühimme Defteri, I, s. 433-434, no. 780, 22 Receb 972/22 Şubat 1565, Süleyman'dan Maximilian'a.

⁹¹ 6 Numaralı Mühimme Defteri, I, s. 434, no. 781, 22 Receb 972/23 Şubat 1565, Erdel kralı İstefan'a. Dergâh-ı âlî çavuşu Süleyman, 16 Şubat'ta János Zsigmond'a giderek onu İstanbul'da varılan anlaşmadan haberdar etmek ve istila ettiği yerleri Habsburglara iadeye ikna etmek amacıyla görevlendirmişti (s. 416, no. 738, 15 Receb 972/16 Şubat 1565). Krş.: s. 421-422, no. 749, 17 Receb 972/18 Şubat 1565, Tımişvar'a varup gelince yol üzerinde vâkı' olan kadıllara; s. 422, no. 750, 17 Receb 972/18 Şubat 1565, Eflak voyvodasına; s. 433, no. 779, 22 Receb 972/23 Şubat 1565, Erdel kralına.

⁹² Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 34-35.

⁹³ Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 36-37.

burada bekleyecekti. Osmanlı hükümeti, görevine nihayet atanan Budin beylerbeyi İskender Paşa'dan gelen rapor doğrultusunda Tokaj'ın Schwendi tarafından alınması bir yana Habsburg kuvvetlerinin seferberlik hazırlığı içinde olduğu intibamı edinmişti. Sulh işlemlerinin devamı isteniyorsa, Habsburg askerleri Erdel'den çekilmeliydi; Osmanlılar, Erdel kralı Zsigmond'un Nagybánya dışındaki kaleleri sahiplerine iade etmesini sağlamayı taahhüt ediyorlardı⁹⁴.

Aynı gün itibarıyla Budin'e yollanan hükümde, Černović'e yazılanların tekrarından bir parça daha fazlası vardı. Osmanlı idaresi, Maximilian'ın niyetinin öğrenilmesini istiyordu; ahidname metni tertip edildiği halde, Habsburgların bilerek ve isteyerek askerî eylemleri teşvik ettikleri şayi olursa, Osmanlılar da savaş sahnesinin iktiza ettirdiği tedariki göreceklardı⁹⁵. Tokaj hadisesi, Osmanlı ricali arasında ayrışmanın gün yüzüne çıkmasına sebep oldu. Sadrazam Semiz Ali Paşa, Erdel meselesinin aldığı halin nezaketini kabul etmekle birlikte, diplomatik araçlarla yol alınabileceğine halen inanıyordu. Buna karşın ileride Sokullu Mehmed'in ete kemiğe büründüreceği savaş siyasetini savunanlar, sultan nezdinde baskı kurarak Rumeli'deki askerî birlikleri teyakkuz haline geçirmeyi başardılar. Erdel ve Osmanlı-Habsburg hududunda, bilhassa Tımsıvar beylerbeyi Mustafa Paşa, Solnok beyi Hasan ve Erdel kralı János Zsigmond'un bilfiil tesis ettiği ittifak, Osmanlı merkezî iktidarını Erdel'deki çatışmalarda daha etkin bir rol almaya zorluyordu⁹⁶. Semiz Ali'nin işi zordu. 16. yüzyılın ortasında merkezî

⁹⁴ A. C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen an Vasallen*, s. 57-58, no. 39, evâhir-i Receb 972/22.02-03.03.1565; 6 *Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 441, no. 792, Beç kralı elçisi Mikel'e, 26 Receb 972/yevmü'-ahad=25 Şubat 1565. 26 Şubat'ta Osmanlı yetkilileriyle İstanbul'daki Habsburg mukim elçisi Albert de Wyss arasında ayrı bir temas sağlanmıştı. Bu esnada Černović'e yollanan hükmün bir sureti Albert de Wyss'e teslim edilmiş olabilir. Evâhir-i Receb 972 tarihli hükmün Almanca tercümesi için bkz.: OeStA, HHStA, Hungarica, Karton 91, Konv. 1, vr. 28a-b. Tercüme metnin üzerinde De Wyss'in mektuplarından birinin Viyana'ya ulaştığı tarih olan 18 Mart 1565 kayıtlıdır. Krş.: *Die Korrespondenz Maximilians*, I, s. 119, no. 111, Maximilian'dan (Arşidük) Ferdinand'a, 19 Mart 1565, Viyana.

⁹⁵ 6 *Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 440, no. 790, Budin beylerbeyine, 26 Receb 972/25 Şubat 1565.

⁹⁶ 6 *Numaralı Mühimme Defteri*, I, s. 447, no. 797, Tımsıvar beylerbeyine; s. 447-448, no. 798, Budin beylerbeyine; s. 449-451, no. 801, Bosna beyi Mustafa'ya (26 Receb 972/yevmü'1-erbi'â=28 Şubat 1565); s. 451, no. 802, Rumeli beylerbeyine; s. 453-454, no. 807, Tımsıvar beylerbeyine; s. 454-455, no. 808, Vidin beyi Mehmed'e; s. 455, no. 809, Budin beylerbeyine (28 Receb 972/1 Mart 1565); II, s. 7, no. 811, Erdel kralına; s. 9, no. 814, Vidin beyine (birer sureti Vulçitrın ve Alacahisar beylerine); s. 10, no. 816, Akıncı beyi Mustafa'ya (bir sureti akıncı beyi Süleyman'a); s. 10-11, no. 817, Budin

hükümetlerin kollarının nereye kadar uzandığına karar vermek kolay değildi; yıllardır yüz yüze bakıp birbirlerine dış bileyen nice sınır kalesi komutanı, elçiler ve ulaklar vasıtasıyla bin bir güçlkle ilerleyen diplomatik görüşmelerin içeriğini bir anda anlamsızlaştırabiliyordu. Başka bir ifadeyle, en azında bu örnekte, diplomasi, siyaset ve sınır çatışmalarının hızına yetişemiyordu. Ulaklar ve çavuşlar İstanbul-Budin-Viyana arasını durmaksızın arşınlasa da, yetkilendirilmiş elçiler ve hükümdar ve rical huzurunda yapılan şifahî değerlendirmeler olmaksızın karar alınamadığı için, diplomasi, arkasından koşuşturduğu askerî birliklerin kuyuya attığı taşları her defasında çıkarmaya boş yere uğraşıyordu. Keza bazı Osmanlı serhat bey ve paşalarının Erdel kralına arka çıkması gibi, sınır boylarındaki Macar-Hırvat zadedânı Habsburg sarayını çoklukla Osmanlılara karşı daha saldırgan bir tutum takınmaya itiyordu⁹⁷.

Bu esnada Hidayet'in nerede olduğuna dair açık bir bilgimiz yok. Ortalarda görünmediğine göre, Çorlu'da ne olup biteceğini bekleyen kitle içinde kaldığını düşünebiliriz. 26 Şubat'tan sonra nerede kalmış olurlarsa olsun, Černović ve Hidayet, 6 Mart'ta İstanbul'daydılar. Černović, Habsburg askerlerinin faaliyetlerini üç sebebe bağlayarak izah ediyordu: sınır komutanlarının bilgisizliği, geri dönüşünün gecikmesi yüzünden ahidnamenin mukarrer olmadığı yanılması ve Erdel kralının iki devlet arasındaki hukuka riayet etmeyen girişimleri. Aksi takdirde, II. Maximilian'ın barış halinin muhafazasından yana olduğundan emindi⁹⁸. 8 Mart'ta, Hidayet ve Černović'in başını çektiği heyet, en başta tarif edilmiş misyonunu yerine getirmek amacıyla yeniden yola koyuldu⁹⁹. Hidayet, 24

beylerbeyine; s. 11-12, no. 819, Tımişvar beylerbeyine (gurre-i Şaban 972/4 Mart 1565); s. 13-14, no. 823, Zaçesne beyine; s. 16, no. 827, Semendire alaybeyine (3 Şaban 972/6 Mart 1565).

⁹⁷ Zrínyi ailesi üzerinden Macar-Hırvat aristokratlarının 16-17. yüzyıllarda Habsburg hanesiyle kurdukları ikircikli ilişki hakkında bkz.: Géza Pálffy, "Verschiedene Loyalitäten in einer Familie: Das kroatisch-ungarische Geschlecht Zrinski/Zrínyi in der »supranationalen« Aristokratie der Habsburgermonarchie im 16. und 17. Jahrhundert", *Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*, hrsg. Wilhelm Kühnmann, Gábor Tüskés, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 2009, s. 11-32. Szigetvar seferi öncesinde Habsburg yönetiminin Macar ve Hırvat sınır soylularını zapturapt altına alma çabaları hakkında bkz.: James D. Tracy, "The Road to Szigetvár: Ferdinand I's Defense of His Hungarian Border, 1548-1566", *Austrian History Yearbook*, Sayı 44, 2013, s. 17-36.

⁹⁸ 6 Numaralı Mühimme Defteri, II, s. 16, no. 828, Budin beylerbeyine, 3 Şaban 972/6 Mart 1565 (*Mezbûr Hidâyet'e verildi*).

⁹⁹ Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 37.

Mart'ta Budin'e döndü¹⁰⁰. Hidayet'in, Viyana'ya doğru yolculuğa devam etmeden önce, ailesiyle hasret gidermek için bir miktar vakti oldu. Âsitâne-i saadet Hidayet'e ziyadesiyle yaramıştı. 1564 kışında Budin divanının orta halli bir kâtibi olarak gittiği payitahttan elinde Sultan Süleyman'ın name-i hümayunu, hizmetkârlarının çektiği arabada saltanat ziynetleriyle bir Rumeli zaimi olarak dönmüştü¹⁰¹.

İstanbul-Gyulaféhervár-Viyana Kısacasında Hidayet: Hidayet'in İkinci Viyana Ziyareti (1565)

Hidayet, 7 Nisan 1565'te Viyana'ya geldi¹⁰². Refakatindeki Černović'in Kutsal Roma imparatoru nezdinde yerine getirmesi icap eden birçok vazifesi

¹⁰⁰ Budin beylerbeyi İskender Paşa, 24 Mart 1565 tarihli mektubuyla Hidayet ve Černović'in gelişini bildirip geçiş izni talep etmişti (OeStA, HHStA, Hungarica, Karton 91, Konv. 1, vr. 34a). Elyazısına dikkat edilirse, bu mektubun kâtibi de, bizim Hidayet'ten başkası değildi.

¹⁰¹ Tayyip Gökbilgin'e göre, Hidayet "Çavuş" 1564'te Habsburg sarayıyla kurulan diplomatik temas esnasında "müteferrika-baş" unvanına sahipti (M. Tayyip Gökbilgin, "Kanunî Süleyman'ın 1566 Szigetvar Seferi Sebepleri ve Hazırlıkları", *Tarih Dergisi*, Sayı 16/21, 1966, s. 1).

¹⁰² Hidayet, TSMA, E. 0657/29 künyesiyle muhafaza edilen mektubunda "Beç'e vâsıl" oluşunu "şehr-i Ramazani'l-mübârekün altıncı günü"ne tarihler. Hidayet, Sultan Süleyman'a gönderdiği tarihsiz mektubunda metni ne zaman kaleme almış olabileceğine dair bazı karineler sunar. Mektuba göre, Maximilian'ın huzuruna ikinci kez çıkan Osmanlı elçisi, imparatorun Süleyman'a bir adamıyla yeni bir mektup yollamasını sağlamıştır ve Maximilian'ın kendisine kati bir cevap vermemesinin sebebi halen Erdel elçisini beklemesidir. Hidayet'in işaret ettiği ulak 23 Nisan'da yola çıktığına (*Die Korrespondenz Maximilians*, I, s. 153) ve István Báthory'nin Viyana'ya gelişi 28 Nisan'ı bulduğuna göre, mektup bu zaman aralığında yazılmış olmalıdır. Hidayet'in ulağın yola koyulduğu gün, belki de aynı postayı kullanarak mektubunu İstanbul'a yollama ihtimali yüksek olduğundan mektubun tahminen 23 Nisan tarihli olduğu söylenebilir. Maximilian'ın Süleyman'a yolladığı 23 Nisan 1565 tarihli mektubun müsvedde sureti: OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 1, vr. 39a-b. Hidayet'in Viyana'ya gelişi için ayrıca bkz.: Chantonnay'dan İspanya kralı II. Felipe'ye, 7 Nisan 1565, Viyana, *Papiers d'État du cardinal de Granvelle d'après les manuscrits de la Bibliothèque de Besançon*, publ. M. Ch. Weiss, Tome IX, Imprimerie nationales, Paris 1852, s. 124-133, atf için bkz. s. 132 (bu kaynağa dikkatimi çeken Güneş Işıksel'e teşekkürü borç bilirim). Johannes Sambucus'un Hofburg adına tuttuğu tarihî notlarda 8 (?) Nisan: Hans Gerstinger (hrsg.), *Aus dem Tagebuch des Kaiserlichen Hofhistoriographen Johannes Sambucus (1531-1584)*, (Cod. Vind. Lat. 9039), Böhlau, Graz-Wien 1965, s. 43. Hans Jakob Fugger, Onuphrius Panvinius'a yazdığı 18 Nisan 1565 (Taufkirchen) tarihli mektupta isim belirtmeksizin Viyana'ya bir Osmanlı ağasının gelişinden bahseder (Wilhelm Maasen, *Hans Jakob Fugger (1516-1575). Ein Beitrag zur Geschichte des 16. Jahrhunderts*, Verlag von Dr. F. P. Datterer & Cie. (Sellier), München-Freising 1922, s. 118-119, ek no. 39, atf için bkz. s. 118).

vardı elbette; ama Hidayet'in de her şeyden evvel Süleyman'dan getirdiği ahidname nüshasını teslim etmesi gerekiyordu. Merasimin gerçekleştiği gün Hidayet, Maximilian nezdinde Tokaj ve Szernecs'in Habsburg kuvvetleri tarafından ele geçirilişini protesto ederek Schwendi'nin ele geçirdiği yerlerin iadesini talep etti. Osmanlı elçisi, bir parça gözdağı veren bir üslupla, yaşanan askerî kargaşa karşısında Sultan Süleyman'ın serhat boylarındaki paşa ve beylerine Erdel kralına yardım eli uzatmaları hususunda talimatlar gönderdiğini belirtti¹⁰³.

Ne var ki, Maximilian işleri aceleye getirme taraftarı değildi. Lazarus von Schwendi'nin Erdel'de kazandığı başarıların pazarlıkta elini güçlendirdiğini düşünüyordu. Bu sebeple, en başından beri Hidayet'e Bâb-ı Âlî'yle sulh ilişkisini muhafaza etmek arzusunda olduğunu beyan etmesine rağmen Erdel'den gelen elçinin söylediklerini duymadan kati bir cevap veremeyeceğini ifade ediyordu. Maximilian'ın dört gözle beklediği Erdel elçisi ortalarda henüz görünmediğinden Hidayet, kendi ifadesiyle, muhtemelen Nisan ayı ortasında, bir kez daha Maximilian'ın huzuruna çıktı. Hidayet'in dediğine göre, Viyana'da geçirilen her boş gün, sınırda teyakkuza geçmiş Osmanlı kıtalarının Erdel'e müdahalesini çok daha gerçekçi bir ihtimale dönüştürüyordu. Maximilian'ın bu hususta oyalanmaktan vazgeçip Süleyman'a açık ve anlaşılır bir mektup yollaması yerinde olacaktı¹⁰⁴.

Maximilian'ın Erdel'deki meseleyi görmezden geldiğini söylemek doğru olmaz. Habsburg hükümdarı, kelimenin basit manasıyla zaman kazanmaya çalışıyordu. 28 Nisan'da Albrecht von Bayern'e yolladığı mektupta Osmanlı ve Erdel elçilerinin aynı anda Viyana'da bulunduğunu belirtip müzakerelerin hangi yöne seyredeceği hususunda kendisinin de merakta olduğunu itiraf etmişti. Maximilian'a sorulursa, Osmanlıların sulhu uzatma konusunda kendisine güvenmediği gün gibi aşikârdı; iki devlet arasındaki anlaşmazlığın nihayet bir savaşa evrileceğini gösteren nice alamet vardı¹⁰⁵. Meseleyi alabildiğine karmaşıklaştıran şey, Erdel kralı János Zsigmond ile Lazarus von Schwendi'nin 13 Mart 1565'te, yani Hidayet'in

¹⁰³ TSMA, E. 0657/29, Hidayet'ten Sultan Süleyman'a, tahm. 23 Nisan 1565; *Die Korrespondenz Maximilians*, I, s. 148, no. 131, Maximilian'dan (Arşidük) Ferdinand'a, 17 Nisan 1565, Viyana; *Nuntiatürberichte aus Deutschland*, s. 337-340, no. 91, Delfino'dan Borromeo'ya (15 Nisan 1565).

¹⁰⁴ TSMA, E. 0657/29, Hidayet'ten Sultan Süleyman'a, tahm. 23 Nisan 1565.

¹⁰⁵ *Die Korrespondenz Maximilians*, I, s. 152-153, no. 138, Maximilian'dan Albrecht von Bayern'e, 28 Nisan 1565, Viyana.

Viyana'ya varışından kabaca üç hafta önce Szatmár barışını akdetmiş olmalarıydı. Maximilian'ın Erdel elçisini bunca zaman beklemesinin sebebi, Erdel kralı karşısında Habsburg hanesine önemli kazanımlar getiren antlaşmanın tasdikini sağlamaktı. Gelgelelim, István Báthory, Erdel kralını temsilen Nisan ortasında Viyana'da arz-ı endam ettiğinde elçinin Erdel'de kaybedilen yerlerden bir çırpıda vazgeçmek yerine görüşmeleri uzatacağı anlaşıldı¹⁰⁶.

Osmanlı hükümeti, Szatmár antlaşmasından Nisan başında haberdar oldu. Erdel kralına yollanan mektupta antlaşmanın tanınmayacağı açık bir dille ifade edildi. János Zsigmond'un böyle bir antlaşma imza etme yetkisi yoktu; kılıç hakkıyla fethedilmiş bir memleket olarak Erdel Süleyman'a ait bir vilayetti; Kral-oğlu'ndan evvel babası János Zápolya'yı Erdel'e kral nasp eden zaten Süleyman'dan başkası değildi¹⁰⁷. Sultan Süleyman, bir ay kadar sonra Maximilian'a yolladığı mektubunda Erdel elçileriyle yaptığı görüşmelerin Osmanlı sarayı nezdinde hükümsüz olduğunu, Âsitâne'nin

¹⁰⁶ Lazarus von Schwendi'nin ordugâhına giden István Báthory, efendisi adına Szatmár, Munkács, Huszt ve Tokaj'ı Habsburglara bırakmayı kabul etti. János Zsigmond, ayrıca Maximilian'ın kızkardeşi Johanna'yla evlenmek suretiyle Erdel krallığının mülkiyetini Habsburg hanesiyle paylaşacaktı. Géza Pálffy, "Un penseur militaire alsacien dans la Hongrie au XVI^e siècle: Lazare baron von Schwendi (1522–1583)", *La pensée militaire hongroise à travers les siècles*, dir. Hervé Coutau-Bégarie, Ferenc Tóth, Institut de Stratégie Comparée EPHE IV–Sorbonne–Editions Économica, Paris 2011, s. 44-45; J. D. Tracy, "Tokaj, 1565", s. 363-364. Erdel kralının Viyana'ya yolladığı elçisine Szatmár'da akdedilen antlaşmanın hilafına verdiği talimatlar ve bunun Hofburg'ta nasıl karşılandığı hakkında bkz.: *Die Korrespondenz Maximilians*, I, s. 168-170, no. 146, Maximilian'dan Albrecht von Bayern'e, 31 Mayıs 1565, Viyana.

¹⁰⁷ *6 Numaralı Mühimme Defteri*, II, s. 104-105, no. 1009, Erdel kralına name-i hümayun, 8 Ramazan 972/9 Nisan 1565. János Zsigmond'a yollanan mektupta Erdel meselesine dair Osmanlı devlet ricali arasında yaşanan fikrî ayrışmanın izleri görülebiliyordu. Büyük ihtimalle Semiz Ali Paşa'nın nüfuzuyla krala Erdel'de hadiselerin ilk başladığı vakitlerdeki rolü anımsatılıyordu. "... âsûde-hâl üzre vilâyetün mazbut u muntazam iken mâ-beynde olan mu'âhede-i hümayûnuna muhâlif Balassa Melchior diyen müfsid gavgâsıyla ol cânibe dahl ü ta'arruz olundukda anlarun ellerinden alınan kılâ'a rızâ virilmemişidi". Habsburglara karşı diplomatik araçlar yerine Osmanlı savaşıncısının cebrine daha fazla itimat eden Tımsıvar paşası Mustafa, bir süre önce Erdel'deki karışıklığın artmasına katkıda bulunduğu yolunda bir eleştirinin muhatabı olmuştu. "... bu asıl düşmen hücum itmedin küllî asker ile ol cânibe varılup sulha muhâlif alınan kal'aların fethine mu'âvin olmağla bu asıl ihtilâle bâ'ıs olmuşken ve bundan akdem defe'âtle ahkâm-ı şerife gönderilüp beğlerbeğliğüne müte'allik olan sancakbeğleri ve asker halkı kullarumla mu'âvenete irişüp a'dâyı def' itmek emrüm olmuşken ol zamâna değin irişmeyüp te'hîr olunmağa sebeb nedür?" (*6 Numaralı Mühimme Defteri*, II, s. 62-63, no. 921, Tımsıvar beylerbeyine, 23 Şaban 972/26 Mart 1565).

Erdel’le kurduğu ilişkinin hukukî perspektifin altını çizerek bir kez daha hatırlattı¹⁰⁸.

Askerî gerçekler bir kez daha diplomasinin önünde koşuyordu. Osmanlı ricali, diplomasinin bol lafız, az iş üreten araçlarını bir kenarda tutarken Erdel’de olan bitene müdahale etmesi için Nisan başında sınır birliklerini seferber etti. Erdel kralının kaybettiği kaleler, “memâlik-i mahruseden” kabul edildiğinden Tımsıvar paşası Mustafa ve Solnok beyi Hasan’dan bu yerlerin geri alınması için János Zsigmond’a yardım ulaştırması istendi. Osmanlı payitahtında kafalar karışıktı. Bu amaçla yollanan hükümlerde, bir yandan Erdel memleketinin Habsburg güçlerinden temizlenmesi yolunda açık talimatlar olmasına rağmen János Zsigmond’un İstanbul’a geçtiği istihbaratın sıhhatinden de kuşkulaniyor; Maximilian’a o ana değin çözülemeyen tek yer alan Nagybánya’yı teslim edip tasdik etmesi için ahidname-i hümayun gönderilmişken içinde Erdel kralının bulunduğu karışıklıklar başları ağrıyordu. Bu maksatla Rumeli’de seferberlik emri alan diğer sancakların askerleri, şimdilik Erdel’e girmeyip hudutta gelişmelerin seyrini bekleyeceklerdi¹⁰⁹. Erdel ve Osmanlı müttefik kuvveti, Mayıs

¹⁰⁸ A. C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymâns des Prächtigen an Karl V*, s. 96-97, no. 34, Süleyman’dan Maximilian’a, evâil-i Muharrem 973/29 Temmuz-7 Ağustos 1565. Name-i hümayun suretleri için bkz.: Feridun Ahmed Bey, *Münşe’âtü’s-Selâtin*, II, İstanbul, 1275/1857, s. 75-76, “Cennet-mekân Sultân Süleymân Hân Gâzî Hazretleri Dergâhından Beç Kralına Gönderilen Nâme Sûretidür”; *6 Numaralı Mühimme Defteri*, II, s. 178-179, no. 1150, Beç kralına name-i hümayun, 11 Şevval 972/12 Mayıs 1565. Sultan Süleyman’ın ağzından şu ifadelere bkz.: “Öyle olsa, ma’lûmunuzdur ki müşârün-ileyh Kral-oğlı’na vilâyet-i Erdel cenâb-ı celâlet-me’âbımız kibelinden ihsân olunup livâ-i şerifimizle müşerref olan kullarımız a’dâdından olmağın anın tasarrufunda olan vilâyet dahi sâ’ir memalik-i mahrusâmız gibi sâye-i himâyetimizdedir ... Şimdi Kral-oğlı’na istikbâlî hükm virilüp kal’alar maslahatı anınla söyleşilüp anın ahd ü peymânı zamanına tevakkuf müsteb’id değil midir? Kral-oğlı müstakil sulh itmeğe kadir midir? İtdüğü takdirce anın sulhı müfid olur mı? Anın hizmeti bu cânibden ne vechile fermân olunursa mazmûmuyla amel itmektir”. Süleyman’ın name-i hümayununun Almanca tercümesi: OeStA, HHStA, Türkei I/19, Konv. 4, vr. 72a-73a. Krş.: Claudia Römer, Nicolas Vatin, “The Hungarian Frontier and Süleyman’s Way to Szigetvár According to Ottoman Sources”, *The Battle for Central Europe. The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrinyi (1566)*, ed. Pál Fodor, Brill, Leiden-Boston 2019, s. 347. Ayrıca bkz.: Teréz Oborni, “Between Vienna and Constantinople: Notes on the Legal Status of the Principality of Transylvania”, *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Lovro Kunčević, Gábor Kármán, Brill, Leiden-Boston 2013, s. 67-90.

¹⁰⁹ Tımsıvar beylerbeyi Mustafa Paşa, Erdel’e giren Osmanlı kuvvetinin serdarlığına getirilmişti (*6 Numaralı Mühimme Defteri*, II, s. 79, no. 958, Tımsıvar beylerbeyine, gurre-i Ramazan 972/2 Nisan 1565). *6 Numaralı Mühimme Defteri*, II, s. 170-171, no. 1134,

ortasında Pankota'yı aldı¹¹⁰; Mustafa Paşa ve Hasan Bey'in sağladığı destek Schwendi'nin Erdel'de tutunduğu mevzileri kısmen kaybetmesine yol açmıştı. Bu kez Osmanlı yönetimi, kılıç ve tüfikle kazandığını cebe koyarken, Süleyman ve Maximilian arasında gidip gelen metne atıfla meselenin orduların durdurulup Erdel'in tahliye edilmesiyle çözülebileceğini, en azından söylem düzeyinde, dile getiriyordu¹¹¹.

Hidayet, Viyana'ya gelirken, hiç de zahmetsiz olmayacağını tahmin etmiş olsa bile, herhalde Maximilian'ın Ratifikation'unu taşıyan bir Habsburg elçisiyle İstanbul'a döneceğini hayal etmişti. Öyle olmadı. Erdel'deki kargaşa büyüdükçe iki hükümdarın ortak bir antlaşma metninde buluşması zorlaşıyordu. Maximilian, 16 Haziran'da Černović'i yeni talimatlarla İstanbul'a yolladı¹¹². Habsburg hükümdarı Pankota'nın iadesini talep ediyor; Erdel'de yaşanan çatışmaların sorumluluğunu kabul etmiyordu. Osmanlı ve Habsburg birliklerini karşı karşıya getirenler, durduk yere silaha sarılan Erdel kralı ve onu destekleyenlerdi¹¹³. Hidayet, en azından Černović dönene değin Viyana'da kalmak zorundaydı.

Černović, 17 Haziran'da Budin'de Arslan Paşa'yla görüştüğünde diplomasi denkleminde yeni bir aktörün dâhil olduğu anlaşıldı. Budin beylerbeyi Arslan Paşa, Maximilian'a yolladığı mektupta 1547 antlaşmasına

Timişvar beylerbeyine, 13 Şevval 972/14 Mayıs 1565; II, s. 180, no. 1152, Erdel kralına, 11 Şevval 972/12 Mayıs 1565. Erdel kralına yollanan namede, Hidayet'in Viyana'dan yolladığı mektubunda Maximilian'ın Erdel'deki Habsburg harekâtını sonlandırmaya dair emir gönderdiğini ve sulh akdetmeye hazır olduğunu belirtmiş olduğu bildiriliyordu. "...vilâyet-i Erdel'e sâbıkâ korunmak için gönderdiğimizde âdemlerimiz ve serhadde olan beglerimiz mektûblar gönderilüp sâkin olmaları tenbîh olundu ... mu'âhede-i hümâyûnı tamâm safv-ı niyyet ve kemâl-i ubûdiyyet ile ri'âyetine râ'i olduğın ...". Bu ifadeler, Hidayet'in tahminen 23 Nisan tarihli mektubunda yoktur. O halde, Hidayet'in 1565 Nisan sonu-Mayıs başında şu an elimizde olmayan başka bir mektup kaleme almış olması akla yatkındır.

¹¹⁰ P. Fodor, "Who Should Obtain the Castle of Pankota?"

¹¹¹ Budin beylerbeyi İskender Paşa, Timişvar spaşası Mustafa ve Solnok beyi Hasan'ın askerî eylemlerinden bahsederken bunların iki saray arasındaki antlaşmayı ihlal etmek anlamına gelmediğini, Erdel'deki Osmanlı askerî varlığının Erdel'in kurtuluşunu amaçladığını söylüyordu (*A budai basák*, s. 12-14, no. 14, İskender Paşa'dan Arşidük Karl'a, 26 Mayıs 1565).

¹¹² Černović yola koyulmadan evvel Süleyman'a yazılacak mektubun nasıl olması gerektiğine dair fikirlerini Maximilian'la paylaşmıştı. OeStA, HHStA, Türkei I/19, Konv. 4, vr. 95a-97b.

¹¹³ *Die Korrespondenz Maximilians*, I, s. 203-204, no. 167, Maximilian'dan Ferdinand'a, 16 Haziran 1565; *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, s. 386-390, no. 103, Delfino'dan Borromeo'ya, 14 Haziran 1564, Viyana.

atıfla vaktiyle babasının (Yahyapaşazade Mehmed) I. Ferdinand ve Süleyman arasında sulh akdedilmesine vesile oluşunu hatırlatıyor; aynı rolü oynamaya talip olduğunu bildiriyordu¹¹⁴. 27 Haziran'da İstanbul'a ulaşan Černović, ertesi gün yazlık konağında Sultan Süleyman'ın huzuruna çıktı¹¹⁵. Aynı gün Černović'in herhalde en son isteyeceği şey yaşandı ve Semiz Ali Paşa vefat etti. Habsburg elçisiyle iki devletin arasını bulmak için elinden geleni yapan sabık sadrazamın kabrine indirildiği 29 Haziran sabahı, Černović işlerin çok daha karmaşık hale geleceğini öngörmüş olmalıydı. Öğleden sonra müzakere etmek için kapısını çaldığı çiçeği burnundaki veziriazam Osmanlı divanının Orta Avrupa'dakilere fazlaca yüz verildiğini düşünen vezirlerinden Sokullu Mehmed Paşa idi¹¹⁶.

Sadaret makamında yaşanan değişiklik Süleyman'ın 9 Temmuz tarihli mektubuna yansdı. Osmanlı sultanı, askerî çatışmaların müsebbibi olarak János Zsigmond'a işaret eden Maximilian'a esas suçlunun İstanbul'dan yollanmış ahidname metninin gelişini beklemeden Erdel'de askerî eylemlere girişen Lazarus von Schwendi olduğunu söylüyordu. Hâlbuki Osmanlı payitahtı, Černović'in bir önceki gelişinde Erdel kralının aldığı kalelerin sahiplerine iade edileceğini taahhüt etmişti. Bilakis Tokaj ve Szerencs Habsburg kuvvetlerinin eline geçtikten sonra uzun bir süre Viyana'dan bir elçi ortalarda görünmemişti. Sultan Süleyman, "Kral-oğlu"nun ele geçirdiği bazı kalelerin iadesine rıza gösteriyordu; ama Nagybánya ve Tokaj'ın János Zsigmond'da kalması şarttı. Habsburg askerleri Erdel'i tahliye etmeli; bir

¹¹⁴ Arslan Paşa, eski valiler döneminin kapandığını, kendisinin iki devlet arasındaki askerî ihtilafların ortadan kalması adına sınırdaki kuş uçurmayacağını vaat ediyordu. G. P.-Eisl, C. Römer, *Osmanische Beamtschreiben und Privatbriefe*, s. 166-167, no. 85, Arslan Paşa'dan Maximilian'a. Mektubun İtalyanca tercümesi: OeStA, HHStA, Türki I/19, Konv. 5, vr. 179a, terc. tar. 25 Haziran 1565.

¹¹⁵ Černović burada Maximilian adına Süleyman'a hitaben kaleme alınmış 9 Haziran 1565 tarihli mektubu takdim etmiş olmalıdır. Mektubun sureti: OeStA, HHStA, Türki I/19, Konv. 4, vr. 117a-121a.

¹¹⁶ Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 39. 1566 Szigetvar seferini tertipleyip yöneten Osmanlı siyasî hizbi, geriye dönüp baktığında, Semiz Ali Paşa'nın "zemâ[nı]na gelinceye değin a'dâ-yı dîn ü devletden 'ale'l-husûs kefere-i fecere-i hilâf milletden evâmir-i 'aliyye-i pâdişâhiyye 'isyân u tuğyân çendân" olmadığını "olsa dahi hemân mecâl ü emân verilmeyüp ... haklarından" gelinildiğini düşünüyordu (*Sultan Süleyman'ın Son Seferi. Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Günhan Börekçi, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 88, vr. 2b). Feridun Bey, İstanbul'daki Habsburg elçilerinin Ali Paşa hakkında "Mübtelâ olduğu lahâmet ü şahâmet ve simân-ı ebdân ü cesâmeti" yüzünden "ata binmeğe ve inmeğe ve hareket itmeğe ve sefere gitmeğe mecâli" olmadığı yolunda krallarına geçtikleri raporların bu tarihte Habsburg sarayını cesaretlendirdiği kanaatindeydi (s. 88, vr. 3a).

kez daha gecikmiş olan haraç yeni bir elçiyle derhal yollanmalıydı. Süleyman, dört buçuk ay önce İstanbul'dan yolladığı elçisinin Viyana'da bekletilmesini doğru bulmuyordu; Maximilian'ın "Hidâyet'i eğlendirmeyüp isti'câl üzre" yollaması lazımdı¹¹⁷.

Ne var ki, sadrazam değişikliğinden ötürü (en azından Arslan Paşa'nın Maximilian'a yolladığı mektuptaki özrü buydu) şimdi Černović de İstanbul'da tahmin ettiği uzun kalıyordu. Budin beylerbeyi, Černović'in İstanbul'daki girişimlerine büyük umut bağlamıştı. Kendi ifadesiyle, sınır beylerinin çoğu İstanbul'a Maximilian'la sulhu muhafaza etmenin olanaksız olduğu yönünde raporlar göndermelerine rağmen o bunun tersini arz etmişti. Arslan'ın muradı "iki pâdişâhın mâbeyni ıslâh" etmektir; bu maksatla Tımişvar beylerbeyi Mustafa'nın askerî harekâtını durdurarak imparatorun "hatırı için başını ortaya koymuş" oluyordu¹¹⁸. Arslan Paşa, Bâb-ı Âlî ve Hofburg arasındaki çekişmenin açık bir savaşa dönüşeceğinin anlaşıldığı ana değin sınır boylarında askerî gerginliği asgarî seviyeye çekmek için uğraştı. Bu hal, ihtimaldir ki, 1566 içinde kendisinin ve belki de, Sokullu Mehmed'in başını çektiği savaşı hizbin gözünde Arslan'la işbirliği içinde duran Hidayet'in makûs talihine giden yolu döşeyen unsurlardan biriydi.

Černović'in İstanbul'da Habsburg mukim elçisi Albert de Wyss'le birlikte Sokullu Mehmed'i iknaya çalıştığı Temmuz ayı içinde Osmanlı askerî mekanizmasının dişlileri her zamankinden hızlı dönmeye başlamıştı¹¹⁹. Yine de, Habsburg temsilcileri, Sokullu Mehmed Paşa'yı orduların karşılıklı çekilmesine razı etmeyi başardılar; Hidayet de,

¹¹⁷ A. C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen an Karl V*, s. 99-100, no. 35. Name-i hümayunun sureti için bkz.: *6 Numaralı Mühimme Defteri*, II, s. 308-309, no. 1383, 10 Zilhicce 972/9 Temmuz 1565. Krş.: *Die Korrespondenz Maximilians*, I, s. 255-256, no. 216, Maximilian'dan Ferdinand'a, 29 Ağustos 1565, Viyana.

¹¹⁸ G. P.-Eisl, C. Römer, *Osmanische Beamtenschreiben und Privatbriefe*, s. 181-182, no. 93, Arslan Paşa'dan Maximilian'a, 24 Temmuz 1565. Arslan'a göre, sınırın Habsburg yakasında iki hükümdar arasında barış akdedilmesine köstek olanlar vardı. Bunların bazıları mütemadiyen Osmanlı sınır hisarlarına baskınlar düzenlerken, bazıları da, Arslan Paşa'nın Maximilian'a gönderdiği mektupların yerine ulaşmasını engelliyordu. Arslan Paşa'nın Komorn kaptanı Johann Pethö'ye bir gün önce yolladığı Macarca mektupta Macar kralına evvelce yazdığı mektuba cevap alamadığından serzenişte bulunması bununla alakalı olmalıdır (*A budai basák*, s. 14-15, no. 23 Temmuz 1565).

¹¹⁹ 1565 Temmuz ortası itibarıyla Osmanlı askerî seferberliği kapıkulu birliklerinin bir kısmını kapsayacak boyuta ulaşmıştı. *6 Numaralı Mühimme Defteri*, II, s. 297-298, no. 1367; s. 299-300, no. 1370; s. 301, no. 1372; s. 304, no. 1378; s. 305, no. 1379 (10 Zilhicce 972/9 Temmuz 1565); II, s. 352, no. 1467; s. 352-353, no. 1468 (20 Zilhicce 972/19 Temmuz 1565); II, s. 357-358, no. 1476, 29 Zilhicce 972/28 Temmuz 1565.

Černović'in Viyana'ya gidişinin ardından yeni bir elçi eşliğinde İstanbul'a yollanacaktı. Bu, bir yönüyle, Bâb-ı Âlî'nin Mayıs ortasındaki pozisyonuna dönmesi anlamına geliyordu¹²⁰. Černović, 7 Ağustos'ta Dergâh-ı âlî çavuşu Ali refakatinde yola koyulduğunda istediğini elde etmiş gibiydi¹²¹; en azından zaman kazanılmış ve Osmanlılarla sulhu yenileyebilmenin şartları açıkça ortaya serilmişti. Ağustos başlarında divan-ı hümayundan çıkan emirler, Osmanlı bey ve paşalarından askerî hareketliliği sonlandırmalarını ve diplomatik teşebbüslerin seyrini beklemelerini istiyordu¹²². Habsburg heyetinin geri kalan kalabalık kısmı 13 Ağustos'ta Mustafa Çavuş eşliğinde yola koyuldu¹²³. Bu vakitlerde diplomatik hava en azından İstanbul'da bir hayli yumuşamış olmalıydı; uzun süredir İstanbul'da "rehin" tutulan Achatius Csaby Dergâh-ı âlî çavuşu Mehmed'le beraber Budin'e yollandı. Csaby'nin Viyana'dan gelen "hayır haber" üzerine sınırı geçmesine izin verilmişti¹²⁴. 17 Ağustos'ta Tolna'da Arslan Paşa'ya görüşen Černović beş gün sonra İstanbul ve Budin'den getirdiği name ve havadislerle Viyana'ya vardı¹²⁵.

¹²⁰ *Die Korrespondenz Maximilians*, I, s. 311-320, no. 278, Ferdinand'dan Maximilian'a, 28 Kasım 1565, Prag; atıf için bkz.: s. 313. Osmanlı kaçılarıyası, bu bağlamda, 11 Şevval 972/12 Mayıs 1565'te deftere geçirdiği evâsit-ı Şevval 972/11-20 Mayıs 1565 tarihli Beç kralına hitaben yazılan name-i hümayunu 10 Muharrem 973/7 Ağustos 1565'te yeniden üretti. Mühimme defterindeki muamele kaydına bkz.: *Ser-â-ser kîse ve altun kozalak ile paşa hazretlerine gönderildi. Fî 10 Muharrem sene 973*. Krş.: not 106. Aynı işlem Erdel kralına gönderilen 8 Zilhicce 972/7 Temmuz 1565 tarihli mektup için de yapıldı (6 Numaralı Mühimme Defteri, II, s. 287-288, no. 1350). Muamele kaydı: *Atlas kîse ve gümüş kozalak ile paşa hazretlerine gönderildi. Fî 10 Muharremi'l-harâm sene 973*.

¹²¹ Ali Çavuş için bkz.: G. P.-Eisl, C. Römer, *Osmanische Beamtenschreiben und Privatbriefe*, s. 189-190, no. 98, Arslan Paşa'dan Maximilian'a, 11 Eylül 1565'ten önce. Krş.: E. D. Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente*, s. 167, no. 480.

¹²² *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*, Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994, s. 19, no. 51, Timişvar beylerbeyine; s. 19, no.52, Bosna beyine; s. 19, no. 53, Mohaç beyine; s. 20, no. 54, Budin beylerbeyine; s. 21, no. 55, Semendire beyi Bayram'a; s. 21, no. 56, Sol ulufeciler ağasına; s. 21, no. 57, Rumeli beylerbeyine; s. 22, no. 58, Erdel kralına; s. 22, no. 59, Solnok beyi Hasan'a (11 Muharrem 973/8 Ağustos 1565).

¹²³ Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 48. "Beç kralı elçisi Mikel'in elli üç nefer âdemleri": 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 31, no. 72, Mahrûsa-ı İstanbul'da Budin'e varınca yol üzerinde vâki' olan kâdîlara, 13 Muharrem 973/10 Ağustos 1565.

¹²⁴ *5 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 24, no. 64, Budin beylerbeyine, 11 Muharrem 973/8 Ağustos 1565. Achatius Csaby ve heyetin geri kalan isimleri 25 Eylül'de Budin'e vasil oldular. Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 55; E. D. Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente*, s. 168, no. 482, Estergon beyi Mehmed'den Komorn kaptanı Johann Pethö'ye.

¹²⁵ G. P.-Eisl, C. Römer, *Osmanische Beamtenschreiben und Privatbriefe*, s. 183-184, no. 94, Arslan Paşa'dan Maximilian'a; *Nuntiatgeberichte aus Deutschland*, s. 453-456, no. 121,

Černović, 23 Ağustos'ta, Viyana'ya varışının ertesi günü Maximilian'ın huzuruna çıktı. Sultan Süleyman ve Sokullu Mehmed'in Erdel kralının arkasında durduğunu ve çatışmaların sorumluluğunu üstlenmediklerini duyurdu. Yine de, elçiye göre, işleri hali yoluna koymak mümkündü; Osmanlı ve Habsburg kuvvetlerinin Erdel'den eşgüdümlü çıkışı temin edilebilirse, geriye Hidayet'in yeni bir Habsburg elçisiyle İstanbul'a gönderilmesinden başka bir şey kalmayacaktı. Viyana'daki ilk hava olumluydu. Buna rağmen birçokları bu diplomatik yumuşamanın Osmanlıların süregiden Malta seferiyle ilgili olduğunu iddia ediyor; Maximilian da askerî hazırlık yapmaktan geri durmuyordu¹²⁶. Maximilian, İstanbul'daki elçisi Albert de Wyss'e geri çekilme işlemleri başarıyla tamamlanır tamamlanmaz Hidayet'in Süleyman'a iade edileceğini yazdı¹²⁷.

16. Yüzyılda Bir Osmanlı Elçisinin Viyana Günleri

Hidayet 1565 Nisan'ı başında Viyana girerken yanında son derece mütevazı bir sefaret heyeti vardı. Hidayet'i bu zorlu görevde yalnız bırakmayan "kendü âdemleri"nin sayısı, bir elin olmasa bile, iki elin parmaklarını geçmiyordu. Johannes Sambucus, Černović ve Hidayet'in geldiği güne düştüğü kayıta iki elçiden gayrı on iki "attan" bahseder¹²⁸. Jakob von Betzek, Černović'in, Tokaj hadisesinden ötürü yaşanan bir anlık dalgalanmanın ardından Mart başında alelacele yola çıkmak zorunda kalırken yanına bir hizmetkârından fazlasını alamadığını yazdığına göre¹²⁹, Sambucus'un bahsettiği kitlenin neredeyse tamamı Osmanlı elçilik üyeleri olmalıdır. Bu atlıların hizmetkâr takımı dışında kalanlar olduğu kabul edilirse, 1565'te Viyana'ya gelen Osmanlı elçilik heyetinin K. Vocelka'nın tahmin ettiği üzere, 20-30 kişilik bir kitleye tekabül ettiği kabul edilebilir¹³⁰.

Delfino'dan Borromeo'ya, 31 Ağustos 1565, Viyana (atf için bkz.: zeyilde Delfino'nun 24 Ağustos 1565 tarihli raporu, s. 455); J. Žontar, "Michael Černović", s. 217.

¹²⁶ *Nuntiatürberichte aus Deutschland*, s. 446-450, no. 119, Delfino'dan Cosimo Medici'ye, 24 Ağustos 1564, Viyana; *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania)*, 3. Band, bearbt. von Dr. Gustav Turba, Buchhändler Der Kais. Akademie Der Wissenschaften, Wien 1895, s. 301-304, no. 150, Leonardo Contarini'den Doj'a, 31 Ağustos 1565, Viyana.

¹²⁷ OeStA, HHStA, Türkei I/20, Konv. 4, vr. 75a-76a.

¹²⁸ *Aus dem Tagebuch*, s. 43. Ayrıca bkz.: dipnot 50.

¹²⁹ Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 37.

¹³⁰ K. Vocelka, tahminini 1565'teki elçilik heyetinin yemek listelerine ve üç sene önce Frankfurt'a giden İbrahim Bey elçiliğiyle yaptığı karşılaştırmaya dayandırır ("Eine türkische Botschaft in Wien", s. 111).

Viyana’da ikamet ettikleri aylar boyunca Hidayet ve maiyetinin konaklama ve iâşe masrafları Hofkammer tarafından karşılandı. Habsburg yönetimi, Osmanlı heyetinin “Beç kalesi”nde, yani şehir surlarının içinde bir konakta, Hans Sachs isimli birinin yanında kalmasını uygun bulmuştu. Yer seçimi, büyük ihtimalle, Hidayet’in başkalarıyla, özellikle de Erdel elçisi István Báthory’yle gönlünce temas kurabilmesini engellemeye yönelikti¹³¹. Hofkammer eliyle tutulan masraf pusulalarına bakılırsa, Hans Sachs, Hidayet ve refakatindekilere günde iki öğün nispeten mükellef sayılabilecek sofralar kuruyordu. Sofrada sığır, koyun, kuş ve balık eti eksik olmuyor; et ağırlıklı yemekler maydanoz, soğan, turp, marul, turşu gibi sebzelerle çeşnilendiriliyordu. Hidayet, şeker ihtiyacını ev sahiplerinin ayarladığı üzüm, armut ve kayısı gibi meyvelerden alırken, temsil ettiği (ve tabii ki onu ağırlayan) saltanatın ağırlığına münasip şekilde 16. yüzyılda pek az insanın sofrasında görebildiği limon ve zeytinle öğünlerini tatlandırıyor¹³². Hidayet ve yanındakiler, en azından Habsburg malî bürolarının hazırladığı harcama kayıtlarına bakıldığında, yeme içmede inançlarının helal dairesinden çıkmamaya özen göstermiş gibidirler. Bir Osmanlı elçisinin sofrasına domuz eti getirilmesi pek muhtemel olmasa da, çeşitli vesilelerle Habsburg kentlerine giden kimi Osmanlı elçilerinin kaygısızca içki tükettiği tarihî vesikalarla sabittir¹³³. Görünen o ki, Hidayet onlardan biri değildi.

Hidayet’in zihni Nisan-Kasım arasını kapsayan koca zaman dilimi boyunca, başka hiçbir şey yoksa bile, en az üçe bölünmüştü. Bir yandan

¹³¹ G. Işıksel, “Was gschehen ist, ist schon gschehen”.

¹³² Örnek olarak Osmanlı sefaretî için yapılan yeme içme harcamalarını gün be-gün düzenleyen listelerin tepesine atılan şu başlığa bakınız: “Mitwoch den Ersten tag Augusty Ist die Turckisch Potschafft sambt derselben verordentn Personen baide mall zu Wienn gespeist worden”. OeStA, Finanz- und Hofkammerarchiv [FHKA], Sammlungen und Selekte [SUS], Reichsakten 190A, vr. 257a. Estergon beyi Mehmed’den Hidayet’e gönderilen iki mektubun arka yüzlerinde yer alan “Beç’de elçü Hidayet Ağa hazretlerine” ve “Beç kal’asında elçü Hidayet Ağa’ya” ibareleriyle karşılaştırınız. Bkz.: aşağıda dipnot 135 ve 136. 1565’teki Osmanlı elçiliğinin iâşe harcamaları Alfred Sitte tarafından özet ve seçkiler halinde yayımlanmıştır: “Tschausch Hedajets Aufenthalt in Wien (1565)”, *Archiv für Kulturgeschichte*, Sayı 6, 1908, s. 192-201. K. Vöcelka, A. Sitte tarafından neşredilmemiş harcama listelerinin bazılarını makalesinde yer verir (“Eine türkische Botschaft in Wien”, s. 109-111).

¹³³ 1562’de durum buydu (S. Takáts, *Rajzok a török világból*, II. Kötet, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest 1915, s. 223-224). 1609 ve 1617’deki Osmanlı elçileri, yine Hofkammer evrakına bakılırsa, Habsburg makamlarının kendilerine tahsis ettiği mihmandarlar aracılığıyla yüklü miktarlarda şarap, bira ve rakı temin etmişlerdi (s. 220).

ailesiyle mektuplaşıp Budin'deki dirlik düzenliğinin endişesini yaşıyor; öte yandan Bâb-ı Âlî'den gelen talimatları yerine getirmeye uğraşıyordu. Doğurduğu tedirginlik ve yorgunluk bakımından en ağır işin bu sonuncusu olduğu pekâlâ söylenebilir de, Hidayet'i daha fazla meşgul eden Budin ve Estergon'dan gelen mektuplar olmalıydı. Sınır bey ve paşalarından gelen mektuplarda Osmanlı ve Habsburg sarayları arasında akdedilmeye çalışılan sulha dair temel mevzular ele alındığı gibi iki devlet boyunca belli belirsiz ilerleyen hududun yarattığı nice dertten şikâyet ediliyordu. 1565 Mayıs ortasına ait bu mektuplardan birinde, Budin beylerbeyi İskender Paşa, Hidayet'e Győr'den (Raab, Yanıkkale) kaçan bir miktar yük hayvanını Osmanlı arazisinde tespit ettirip sınırın öte yakasına, Győr kaptanına iade ettiğini yazıyordu. Bu, Osmanlıların iyi niyetini gösteren nişanelerden biri olarak görülmeliydi. Ne var ki, aynı Osmanlılar, Habsburgların eline geçen Tokaj, Szerencs ve Erdőd'ün Erdel kralına teslim edilmediği takdirde yolun sonunun sulh u salaha çıkmayacağını kesin ifadelerle hatırlatıyorlardı. İskender Paşa, Hidayet'ten Habsburg makamlarına baskıda bulunarak bu hususlarda açık cevaplar almasını istiyordu¹³⁴.

Bu tarihlerde Hidayet'in eline ulaşan en kayda değer mektuplar Estergon beyi Mehmed'den gelmişti. Mehmed'in kaleme aldığı mektuplarında tutturduğu üslup ve kullandığı ifadeler, Hidayet'le geçmişe dayanan bir tanışıklığı olduğunu ihsas ettirir. İki arasındaki ilişkinin mahiyetini çözümlmek şimdilik mümkün olmasa da, Mehmed'in Hidayet'e hanımı ve ailesinin sağlık sıhhatini soracak denli yakın olduğu ortadadır. Bu sebeple, 1565 elçiliği döneminde Hidayet'e gittiğini bildiğimiz mektupların çoğunun Mehmed'e ait olması, yalnızca Estergon'un Osmanlı-Habsburg hududundaki istisnâ yeriyle ilgili olmayabilir. Örneğin tahminimce Mayıs ayı içinde yazdığı mektubunda Mehmed Bey, sınır ihlalleri hakkında bolca örnek vermesinin yanı sıra kendi girişimiyle halen yürüyen somut bir projeden bahseder. Estergon beyi, iki devletin birden faydasına olacak şekilde, Gara ve Ipoly suları üzerine köprü inşa etmekle meşgul olduğunu belirtir. Gelgelelim, Komorn, Győr ve Léva kalelerinden sökün eden hayduklar binbir cefayla köprüyü ayakları üstüne dikmeye çalışan reayayı taciz edip tacirlere saldırmaktadırlar. Mehmed Bey, sonradan Arslan Paşa'nın takındığı tavrı andırırçasına Maximilian'ın olan bitenden bihaber

¹³⁴ G. P.-Eisl, C. Römer, *Osmanische Beamtenschreiben und Privatbriefe*, s. 142-143, no. 70, İskender Paşa'dan Hidayet'e, evâsıt-ı Şevval 972/11-21 Mayıs 1565, be-yurd-ı Gürz İlyas (Gellérthey). Almanca tercüme nüshası: OeStA, HHStA, Türkei I/20, Konv. 4, vr. 23a.

olduğu kanaatindedir. Viyana’da bulunan Hidayet, imparator nezdinde bu şikâyetleri dile getirip ortak yarara hizmet eden bu teşebbüsün akamete uğramaması için sınırdaki kaptanlarının kulağını çekmeye razı etmelidir¹³⁵.

Mehmed Bey, Haziran’da yazdığı mektubunda ise, hassaten Léva kaptanı István Dobó’dan şikâyet ediyordu. Bu zat, Sultan Süleyman ve İmparator Maximilian arasında varılmaya çalışılan barışı açıkça inkâr ederek sınır akınlarına devam ediyordu. Ayrıca sınırın Osmanlı yakasında önemli bir değişiklik olmak üzereydi; Budin’e tayin edilen Arslan Paşa’nın Haziran ortasında mansıbının başına geçmesi bekleniyordu¹³⁶. Estergon beyi, başka bir mektubunda, Sadrazam Semiz Ali Paşa’nın vefatından başlayarak Osmanlı ülkesinde neler olup bittiğinin nispeten tafsilatlı bir tasvirini verdi. Osmanlı birliklerinin seferberlik hallerini ihtiva eden bu bilgiler, Habsburg elçisi Černović’in Osmanlı ricaliyle yürüttüğü diplomatik temasların hangi aşamada olduğuna da değiniyordu. Hidayet, Mehmed’in kendisine temin ettiği havadisler sayesinde Viyana’daki yalıtılmışlık halinden bir nebze kurtulabilir; diplomatik muarızlarıyla giriştiği laf dalaşında biraz daha güvenli olabilirdi. Mehmed Bey epeyce de inatçıydı; ne olursa olsun, savaşta veya barışta, İpoly suyu üzerinde başlattığı köprüyü tamamlayacağını söylüyordu¹³⁷.

¹³⁵ G. P.-Eisl, C. Römer, *Osmanische Beamtenschriften und Privatbriefe*, s. 163-164, no. 84, Mehmed Bey’den “Beç kal’asında elçü Hidayet Ağa’ya”, tarihsiz (tahm. Mayıs 1565).

¹³⁶ G. P.-Eisl, C. Römer, *Osmanische Beamtenschriften und Privatbriefe*, s. 161-162, no. 83, Mehmed Bey’den “Beç’de elçü Hidayet Ağa hazretlerine”, tarihsiz (tahm. 1565 Haziran’ı ilk yarısı). İtalyanca tercüme: OeStA, HHStA, Hungarica, Karton 91, Konv. 1, vr. 84a-b, tercüme tar. 12 Haziran 1565.

¹³⁷ OeStA, HHStA, Hungarica, Karton 91, Konv. 2, vr. 98a-99a, tarihsiz (tahm. Temmuz-Ağustos ortası 1565). Bu mektup esasen “il povero Mahmud” adıyla imzalıdır. Bu haliyle, atıfta bulunulan mektup, E. D. Petritsch’in Osmanlı belgeleri kataloğunda aynı şekilde, Mahmud’dan Hidayet’e gönderilmiş özel bir mektup olarak tanımlanır (*Regesten der osmanischen Dokumente*, s. 162-163, no. 465). Mehmed’den evvel Estergon sancakbeyliğinde Mahmud isimli bir beyin görev yapması meseleyi daha da karmaşıklattırır (6 Numaralı Mühimme Defteri, II, s. 21-22, no. 835, Budin beylerbeyine, 3 Şaban 972/6 Mart 1565). Yine de, en geç Mayıs ortasından itibaren Estergon’da Mehmed Bey’in bulunduğunu biliyoruz (6 Numaralı Mühimme Defteri, II, s. 182-183, no. 1156, Semendire beyi Arslan Bey’e, 17 Şevval 972/18 Mayıs 1565). Mektubun muhtevası, özellikle İpoly nehri üzerinde köprü kurma çalışmalarıyla ilgili satırlar, Mehmed Bey’in Hidayet’e yolladığı diğer mektupların içeriğiyle son derece uyumlu olduğundan mektubun esas sahibinin Mehmed olduğu kanaatindeyim. Keza metinde Semiz Ali Paşa’nın vefatından (28 Haziran) bahsedildiğine ve Černović’in halen Viyana’ya dönmemiş olduğu (22 Ağustos) anlaşıldığına göre, mektup bu zaman aralığında kaleme alınmış olmalıdır.

Hidayet, elde ettiği neticeler belirsiz ve tartışmalı olsa da, Osmanlı menfaatlerini Viyana'da temsil etmek için elinden geleni yaptı. 2 Haziran 1565'te Maximilian'a takdim ettiği azuhalinde kendi elyazısıyla Tokaj'ın iadesi çağrısında bulunuyor; Hatvan ve Füleki civarındaki tartışmalı köylerin vergi sorunlarını tartışmaya açıp Habsburgların elindeki kimi Osmanlı esirlerinin kurtarılması yönünde girişimde bulunuyordu¹³⁸. Sokullu Mehmed'in 15 Ağustos tarihli mektubu eline ulaştığında, Hidayet, iki saray arasındaki diplomatik ilişkilerin biraz daha karıştığını hissetmiş olmalıydı. Burada yeni veziriazam, Hidayet'e, Černović'e İstanbul'da ilk başlarda söylendiği üzere, yaşanan çatışmaların ve bir türlü durmak bilmeyen sınır tecavüzlerinin (sınır boylarından istihbarat geçen şikâyetçiler kervanına Bosna beyi Sokullu Mustafa da katılmıştı) müsebbibinin Osmanlı tarafı olmadığını hatırlatıyordu¹³⁹. Hidayet, Černović'in İstanbul'dan dönüşünün ardından muhtemelen Ağustos sonlarında kaleme aldığı mektubunda tarafların Erdel'den çekilmesi işleminin nasıl yürütüleceğine dair Viyana'da hemfikir olunan yöntemi, önemli ölçüde Habsburg ricalinin bakış açısını yansıtan bir dille Osmanlı payitahtına bildirdi¹⁴⁰. Arslan Paşa gidişattan memnun değildi. Hidayet'e yolladığı mektubunda Černović'ten umutlu ve hoş sözler duymuş olmasına rağmen Habsburgların barışı muhafaza etme yolunda hiç de gayret göstermediklerini şaşkınlık ve esefle izlediğini belirtiyordu. Arslan Paşa, ahde uymayanların cezalandırılmasında şahit olduğu gevşeklik bir yana, bazı kişilerin Osmanlı ve Habsburg sarayları arasında uzatılmaya çalışılan barışı baltalamaya niyetli olduğu fikrindeydi. Győr ve Eğri'den baskına gelenlerden ele geçirilen esirler, pek gönülleri olmasa da, bu işe zorlandıklarını itiraf ediyorlardı¹⁴¹. Osmanlı sınır bey ve

¹³⁸ OeStA, HHStA, Türkei I/20, Konv. 4, vr. 25a, 2 Haziran 1565, Latince orijinal. Krş.: *Regesten der osmanischen Dokumente*, s. 163, no. 466.

¹³⁹ OeStA, HHStA, Türkei I/20, Konv. 1, vr. 52a-53b, 15 Ağustos 1565, İtalyanca tercüme; Türkiye I/20, Konv. 3, vr. 159a-163b, Albrecht von Bayern'den Maximilian'a, 5 Kasım 1565, Grünwald (atf için bkz.: vr. 160a-b).

¹⁴⁰ TSMA, E. 0873/18. Bu mektup, Pál Fodor'un "eşlik-hülasa eden" telhis adını verdiği belge türüne uygun halde, muhtemelen Sokullu Mehmed'in mektubun başına ilâştirdiği "Beç kralına irsâl olunan Hidayet kullarının Beç kralından işitdiği cevâblardır ki yazup göndermiş" notuyla beraber Süleyman'a takdim edilmişti ("The Grand Vizieral Telhis. A Study in the Ottoman Central Administration 1566-1656", *Archivum Ottomanicum*, Sayı 15, 1997, s. 151-153).

¹⁴¹ OeStA, HHStA, Türkei I/20, Konv. 4, vr. 26a-b, tarihsiz (tahm. Ağustos'un ikinci yarısı-Eylül başı 1565), İtalyanca tercüme. Mektubun başka bir sureti: OeStA, HHStA, Hungarica, Karton 91, Konv. 2, vr. 97a-b. Arslan Paşa, mektubunda Eylül'ün ikinci yarısında Lazarus von Schwendi ile Timişvar beylerbeyi Mustafa Paşa ve Erdel kralı

paşalarından gelen mektuplar son ana değin Hidayet'i meşgul etti. Estergon beyi Mehmed, Hidayet'ten, Viyana'dan ayrılmadan kısa süre önce, Ekim sonlarında bile, Osmanlı yerleşimlerine zarar veren Uyvar atlılarının eline düşen Osmanlı tebaası hususunda bir şeyler yapmasını istiyordu. Keza Mehmed, Ipoly nehri üzerinde kurdurduğu köprü hakkında Viyana'dakileri bilgilendirme ihtiyacının hala sürdüğüne inanıyor olmalıydı; mektubunda köprü'nün Habsburg saltanatı açısından faydalarını bir kez daha hatırlatmıştı¹⁴².

“Gelür misin gelmez misin”: Hidayet'in Viyana'dan Ayrılışı

1565 Eylül'üne gelindiğinde Hidayet'in önünde bir başına çözmesi imkânsız, ama onu tek başına yok etmeye kadir bir mesele bulunuyordu. Osmanlı ve Habsburg temsilcileri arasında vuku bulan mutabakata göre, Erdel'deki yangını söndürmek için buradaki Habsburg birliklerinin komutanı Lazarus von Schwendi ve Osmanlı kuvvetinin serdarlığını yapan Tımsıvar paşası Mustafa ve nihayet Erdel kralı János Zsigmond'a aynı vakitlerde yollanan ulaklar vasıtasıyla eşgüdümlü geri çekilme işlemleri başlatılacaktı. Bu maksatla Viyana'dan Budin'e yollanan üç habercinin ilki, Černović'le geldiğinden beri orada bekleyen Ali Çavuş'la İstanbul'a yollanmıştı. Budin beylerbeyi Arslan Paşa, muhtemelen Eylül'ün ilk haftasında, Maximilian'ın onayıyla gelen diğer iki Habsburg temsilcisinden birini bir Budin çavuşu refakatinde Schwendi'nin yanına yollarken, diğerini yine Budin'deki adamlarından biriyle beraber varılan uzlaşmayı anlatmak üzere Mustafa Paşa'ya yolladı¹⁴³. Ne var ki, bir süredir gırtlak gırtlığa gelmiş iki askerî gücü birbirinden sorunsuzca ayırmanın kolay bir iş olmadığı açıktı. Bu sebeple olsa gerek, Arslan Paşa, büyük ihtimalle aynı tarihte gönderdiği

arasında Erdel'de bir kez daha patlak veren güç gösterilerinden bahsetmez. Černović'in Osmanlı payitahtındaki temaslarına dair bir ifadesi de yoktur. Şayet Arslan'ın Černović'ten duyduğu umut dolu sözler, elçinin 17 Ağustos'ta Tolna'daki görüşmelerinde ağzından dökülenlerden ibaretse, mektubu bu tarih aralığına yerleştirmek doğru olur.

¹⁴² OeStA, HHStA, Hungarica 91, Konv. 2, vr. 82a-83a, yak. 26 Ekim 1565, terc. tar. 3 Kasım 1565. Belgenin tarihlendirilmesi için bkz.: *Regesten der osmanischen Dokumente*, s. 171, no. 494.

¹⁴³ G. P.-Eisl, C. Römer, *Osmanische Beamtschreiben und Privatbriefe*, s. 189-190, no. 98, Arslan Paşa'dan Maximilian'a, tahm. 11 Eylül 1565. Mektubun İtalyanca tercümesi: OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 17a. Arslan Paşa, aynı tarihlerde Hidayet'e Viyana'dan Budin'e gelen kişilere dair benzer malumat içeren bir mektup yazdı. OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 108a-b, tarihsiz. Krş.: Hidayet'in Süleyman'a tahminen 1565 Ağustos sonu tarihli mektubu, T SMA, E. 0873/18.

mektubunda Budin'deki diplomatik hareketliliği ve Osmanlı beylerine barışı muhafaza etmeleri yönünde kati emirler verdiğini anlattıktan sonra Hidayet'in selameti için dua ettiğini belirtiyordu¹⁴⁴.

Gerçekten de, 13 Eylül'de, Schwendi ve Mustafa Paşa arasında ateşkes akdedildi. Arslan Paşa, Osmanlı tarafı adına askerî eylemleri durdurmayı başarmıştı başarmasına; ama iki devlet arasında kalıcı bir barışı arzulayanların kaç kişi olduğu tartışmalıydı. Örneğin, Erdel kralı Zsigmond ve Tımsıvar beylerbeyi Mustafa Paşa'nın hayal ve beklentilerinin iki payitaht arasında gidip gelen elçilerinkinden epeyce farklı olduğu aşikârdı. Erdel kralı, İstanbul'da 23 Eylül'de cevabı yazılan mektubunda, Nagybánya'yı düşman kuvvetlerinden aldığını iftiharla anlatırken sıradaki hedefinin Szatmár'daki Habsburg karargâhı olduğunu saklamıyordu¹⁴⁵. Tımsıvar paşası, yaklaşık aynı ifadeleri kullandığı mektubunda Erdel kralıyla beraber hareket edeceğini kesin bir dille bildiriyordu¹⁴⁶. 23 Eylül'de yola çıkarılan cevabî mektuplarda Osmanlı yönetimi, 11 Eylül'de Maximilian'ın Osmanlı şartlarını kabul ettiğini bildiren mektubunun Habsburg mukim elçisi Albert de Wyss'e ulaştığını ve geri çekilme işlemleri için ilgili yerlere görevliler gönderildiğini belirtip savaş halinin acilen sonlandırılmasını istiyordu.

Habsburg siyasî seçkinleri arasında ve Macar meclisinde de durum farklı değildi. 1565 Eylül ve Ekim'inde ortaya çıkan baskın fikir, Osmanlılarla diplomatik teması mümkün olduğunca uzatıp kaçınılmaz hale gelen savaş için gerekli hazırlıkları yapmanın yollarına bakmaktı¹⁴⁷. O halde, Maximilian, 22 Eylül'de Hidayet'ten yukarıda çerçevesi çizilen geri çekilme işlemlerinin başarılı olabilmesi için aracılık etmesini isterken kafasının bir köşesinde gün geçtikçe somutlaşan savaş ihtimalinin yarattığı kaygılar

¹⁴⁴ OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 16a-b, Arslan Paşa'dan Hidayet'e, İtalyanca tercüme, tahm. 11 Eylül 1565.

¹⁴⁵ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 112, no. 259, Erdel kralına name-i şerif, 27 Safer 973/23 Eylül 1565.

¹⁴⁶ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 113, no. 260, Tımsıvar beylerbeyine, 27 Safer 973/23 Eylül 1565.

¹⁴⁷ Die Korrespondenz Maximilians, I, s. 264-265, no. 225, Maximilian'dan (Arşidük) Ferdinand'a, 22 Eylül 1565, Viyana; s. 270-271, no. 233, Ferdinand'dan Maximilian'a, 1 Ekim 1565, Prag; s. 273-275, no. 240, Maximilian'dan Ferdinand'a, 12 Ekim 1565, Viyana; OeStA, HHStA, Türki I/20, Konv. 2, vr. 99a-100a, Macar meclisinin *Opinio*'su, tahm. 21 Eylül 1565'ten önce.

olmalıydı¹⁴⁸. Erdel’de hava kasvetliydi; Eylül ayında Osmanlı-Erdel ve Habsburg ordugâhlarına yollanan haberciler bu ağır havayı dağıtmaya muktedir olamadılar. Bir kere, Arslan Paşa’nın Osmanlı ve Erdel birliklerini durduran mektubu, ne János Zsigmond’un, ne de Mustafa Paşa’nın hoşuna gitmişti. Yazdıklarına bakılırsa, bu ikisinin Arslan Paşa’ya dış bilemeye başladıkları açıktı. Erdel kralı, Habsburglara güvenilemeyeceğinin altını çizirken Schwendi ordusunun dağıtılmasına ramak kaldığı bir anda harekâtın durdurulmasının vahim bir hata olduğunu savunuyordu. Mustafa Paşa’nın da teyit ettiği üzere, Arslan’ın mektubu handiyse mukarrer bir zaferin Osmanlı savaşılarının avuçlarından kaçmasına sebep olduğu gibi, şimdi de Schwendi, verilen sözlerin hilafına olduğu yerde duruyor; askerlerini alıp Erdel’den götürmüyordu¹⁴⁹. Arslan Paşa’nın “hatalı” kararları Osmanlı-Habsburg sınır boyunda göze battıkça oluşan öfkeden Hidayet de nasibini alıyordu.

Arslan Paşa, en geç Ekim başlarında rüzgârın aleyhine esmeye başladığını hissetmiş olmalıydı. Bu vakitlerde Maximilian’a yolladığı mektubunda Habsburg ordugâhına yolladığı çavuşun geri gelmemesi ve Schwendi’nin birliklerini geri çekmemesini şikâyet etti. Hal böyleyken iki devlet arasında sulhü sağlamanın yolu yoktu¹⁵⁰. Askerî çatışmaların ortadan kalkmaması halinde Hidayet’in Viyana’daki varlığı ciddi bir soruna dönüşebilirdi. Osmanlı elçisi, hâlihazırda ilk başta planlanandan çok daha uzun bir süredir buradaydı; aylar geçtiği halde yanında Maximilian’ın mührünü taşıyan bir *Ratifikation*’la, daha doğrusu bu metni taşıyan bir Habsburg elçisiyle dönüp Süleyman’ın huzuruna çıkmaması yalnızca can sıkıcı değil, düpedüz şüphe uyandırıcıydı. Eylül ayında meseleyi müzakere eden Macar meclisine sorulursa, Hidayet’in, öyle ya da böyle, vakitlice Osmanlı payitahtına gitmesinin sağlanması gerekiyordu; aksi takdirde Bâb-ı Âlî nezdindeki elçi Albert de Wyss tehlikeye atılmış olurdu¹⁵¹.

¹⁴⁸ OeStA, HHStA, Türkei I/20, Konv. 2, vr. 101a-102a, Maximilian’dan Hidayet’e, 22 Eylül 1565.

¹⁴⁹ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 141, no. 330, Erdel kralına nâme-i şerif, 12 Rebiülevvel 973/7 Ekim 1565; s. 142, no. 331, Tımişvar beylerbeyine, 12 Rebiülevvel 973/7 Ekim 1565.

¹⁵⁰ OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 32, Arslan Paşa’dan Maximilian’a, 6 Ekim 1565. Krş.: E. D. Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente*, s. 169, no. 485.

¹⁵¹ OeStA, HHStA, Türkei I/20, Konv. 2, vr. 95a-b, tahm. 21 Eylül 1565’ten önce. Bu kanaat beyan edilirken Habsburg mukim elçisi Gian Maria Malvezzi’nin 1551’de Erdel’de alevlenen siyasi ve askerî kargaşa esnasında iki sene boyunca Yedikule’ye kapatılmasının

Arslan Paşa'nın tahminen Hidayet'e aynı sıralarda yazdığı mektubunda endişeli bir ruh hali, hatta belki de Hidayet'i suçlayan bir ton hâkimdi. Ne de olsa, o güne değin Hidayet'ten ve Maximilian'dan gelen mektuplarda Habsburg yönetiminin barış antlaşmasına rıza göstereceği kesinkes belirtilgelmişti. Buna güvenen Arslan "başını ortaya koyarak" sınırdaki Osmanlı birliklerini durdurmuş; Süleyman'ın sarayına ahidnamenin yürürlüğe gireceğini arz etmişti. Oysaki ne Schwendi Erdel'den çıkmıştı; ne de Hidayet'e eşlik etmesi beklenin elçiden bir iz vardı. Arslan Paşa kaygılıydı ve Hidayet'ten bir açıklama bekliyordu; özellikle de artık gelip gelmeyeceği hakkında¹⁵². Hidayet, 8 Ekim'de, saray nazırı Leonhard von Harrach'a yazarak geri dönme müsaadesi alabilmek için tavassutta bulunmasını istirham etti. Zaten şahsen ziyarette bulunmasına izin verilmiyordu; o halde bundan böyle Viyana'da yapabileceği bir şey kalmamıştı; olan olmuştu¹⁵³. Ertesi gün kalemine sarılma sırası Arslan Paşa'daydı. Budin beylerbeyi, Maximilian'a sınırın Osmanlı yakasında halet-i ruhiyenin nasıl olduğunu biraz da kaygıyla anlatıyordu. Barış ısrarı yüzünden Tımışvar paşası ve Erdel kralını çoktan karşısına almıştı; Arslan'ın "ihaneti" lafları bu ikisinin dilinden başka yerlere kadar gidiyordu. Arslan'a sorulursa, imparatorun kendi aracılığına hakettiği kıymeti verip vakit kaybetmeden bir elçi yollamaması halinde yolun sonu belliydi¹⁵⁴.

hatıraları hala canlı olmalıydı (R. C. Müller, "Der umworbene 'Erbfeind'", s. 274-275; Ernst D. Petritsch, "Der Türke als Feindbild? Zu den diplomatischen Beziehungen zwischen Habsburgern und Osmanen", *Krieg in der europäischen Neuzeit*, ed. Thomas Kolnberger, Ilja Steffelbauer, Mandelbaum Verlag, Wien 2010, s. 417-419).

¹⁵² "... bundan sâbık eger Çasar cânibinden ve ger senden gelen mektûblarda barışuk olmak mukarrerdür Çasar'ın murâdudur deyü mektûblarımızda muhakkak itdigünüz ... ilçi gelür deyü başımız ortaya koyup saâdetlü pâdişâhımızun yüce âsitânesine arz eyledük ... gelür misin gelmez misin haber bildiresiz eger sulh murâd ise bu kadar eglennmeye sebep nedir ...". OeStA, HHStA, Türkei I/20, Konv. 3, vr. 192a, Arslan Paşa'dan Hidayet'e, tahm. 8 Ekim 1565 (Osmanlıca orijinal); vr. 193a (İtalyanca tercüme); vr. 194a (Leonhard von Harrach'tan Hidayet'in durumuna dair Almanca postscripta). Krş.: G. P.-Eisl, C. Römer, *Osmanische Beamtschreiben und Privatbriefe*, s. 190-191, no. 99. Belgeler, Avusturya Devlet Arşivi görevlileri ve E. D. Petritsch (*Regesten der osmanischen Dokumente*, s. 172, no. 499) tarafından 8 Kasım 1565'e tarihlenmiş olsalar da, Hidayet üzerine çalışmasında belgeyi 8 Ekim'e tarihleyen K. Vocelka haklı görünmektedir.

¹⁵³ OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 40a, 8 Ekim 1565. Hidayet'in ısrar ve girişimleri bir süredir devam ediyordu. Harrach, 25 Eylül'de yazdığı mektupta Maximilian'dan Hidayet hususunda ne yapması gerektiğine dair talimat beklediğini ifade ediyordu. OeStA, HHStA, Türkei I/20, Konv. 1, vr. 107a.

¹⁵⁴ OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 42a-43a, Arslan Paşa'dan Maximilian'a, 9 Ekim 1565. Arslan, muhtemelen Eylül başlarında yazdığı mektubunda Hidayet'e,

Görünen o ki, bu tarihler itibarıyla, Maximilian'ın Bâb-ı Âlî'ye yüklü hediyeler ve yıllık haracı taşıyan bir elçisinin ellerine imzalı bir antlaşma metni tutuşturmadığı takdirde Arslan'ın ve dolayısıyla Hidayet'in akıbetine dair bazı soruların kafaları karıştıracığı anlaşılmaya başlanmıştı. Hidayet, 1565 Ekim'i dolmadan bu endişe verici haberleri çok daha doğrudan bir kaynaktan da edinmiş olmalıdır. Viyana'ya Osmanlı elçilik heyeti içinde gelmiş olan Kaytas, “efendi”sine Ekim ayının ilk yarısında sırasıyla Estergon ve Budin'den iki mektup gönderdi. İlk mektubunda Johann Pethő'nün inadı yüzünden Komorn'da uzunca bir süre alıkonulup sınırı geçmesine müsaade edilmediğini anlatan Kaytas, barışın muhafazasına son derece önem veren Estergon beyinin (Mehmed) kendisini Sultan Süleyman'ın yanına Edirne'ye yollama fikrini ortaya attığını yazıyordu¹⁵⁵. Bu seyahat – ki tahakkuk etmediği anlaşılıyor –, Hidayet'le samimi bağlara sahip olduğunu bildiğimiz Mehmed Bey'in padişahı barış müzakerelerinden umudunu kesmemesi yolunda iknaya yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir. Ne var ki, Arslan Paşa ve Mehmed Bey'in arzularının hilafına Osmanlı payitahtında rüzgâr sefer yolcularının yelkenlerini şişirmeye başlamıştı. Daha önemlisi, Kaytas, Budin'e geldiğinde şahit olduğu manzaradan hiç hazzetmedi. Arslan Paşa Osmanlı birliklerini geri çekmek için uğraşadursun, ortalıkta bariz bir savaş hazırlığı vardı; bir Habsburg elçisinin haraçla beraber gelmemesi halinde ertesi bahara sefer mukadderdi. Arslan ve Hidayet'in ihanet içinde oldukları şayiye ayyuka çıkmıştı; bu intibai kırıp selamete kavuşmanın tek yolu, Hidayet'in ne yapıp edip Maximilian'ı Erdel'deki askerlerini çıkarmaya ikna ederek Budin pašasını suçlayanları yalancı çıkarmaktı. Bunu yapabilirse, kuşkusuz Arslan Paşa'nın zengin mükâfatlarına nail olmakla kalmayacak; çok ama çok büyük hayır duası alacaktı¹⁵⁶.

Mustafa Paşa, Solnok beyi Hasan ve Erdel kralının kendisi hakkında çıkardığı şayialardan dert yanmaya başlamıştı. OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 108a-b, tarihsiz.

¹⁵⁵ OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 49a-b, Kaytas'dan Hidayet'e, tarihsiz (tahm. 1565 Ekim ikinci haftası).

¹⁵⁶ OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 50a-b, Kaytas'dan Hidayet'e, tahm. 15 Ekim 1565. Komorn kaptanı Johann Pethö, Hidayet'in bir “hizmetkârının” Komorn üzerinden Osmanlı ülkesine geçişini teyit eder (OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 90, Konv. 3, vr. 76a-b, 78a, Johann Pethö'den Maximilian'a, 29 Eylül 1565). Komorn kaptanının 5 Ekim tarihli mektubuna bakılırsa, bu tarihte Kaytas halen Komorn'da tutuluyordu (OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 90, Konv. 4, vr. 3a-b, Johann Pethö'den Maximilian'a).

Hidayet, nihayet 16 Ekim’de dönmesine müsaade edildiği haberini aldı. II. Maximilian, hal böyleyken – ucu Hidayet’e uzanan dedikodu ve fısıltılar ayyuka çıkmış ve Arslan Paşa’nın “hazinedar/kâtibi” üzerindeki baskısı bu denli artmışken – Osmanlı elçisini daha fazla alıkoyamayacağını anlamış olmalıydı. Yine de, Hidayet’ten, Habsburg payitahtını terk etmeden evvel Sultan Süleyman’a Erdel’deki karışıklığın gerçek müsebbibinin Erdel kralı ve Tımişvar paşası olduğunu bildiren bir mektup kaleme almasını istedi. Maximilian’ın ağzından yazılan mektup musibetin başı olarak János Zsigmond’u gösteriyordu. Erdel-Tımişvar kuvvetleri Nagybánya’yı almışlardı; bununla yetinmeyen Erdel kralı Kóvár’ı kuşatmıştı ve buradan çekilmeyi reddediyordu. Maximilian’ın anlattıkları meselenin Viyana’da Osmanlı merkezinden ne denli farklı görüldüğünü ele veriyordu. İmparatora sorulursa, Erdel’de geri çekilme işlemlerinin inkıtaya uğramasının sebebi, binbir bahane ile işi yokuşa süren Mustafa Paşa’dan başkası değildi. Bu kişiye itimat edilemezdi. Hidayet’in “birkaç” ay Viyana’da kaldığını söyleyerek açtığı bahiste ise hakikati epeyce eğip büktüğünü söyleyebilmek mümkündü; mektup yazıldığında Hidayet Maximilian’ın huzuruna çıkmalı neredeyse yedi ay olmuştu. Süleyman’ın aklına fena bir şey gelmemeliydi; Hidayet’in Viyana’da bunca vakit tutulmasının sebebi, Osmanlı sefer kuvvetlerinin dağılmasının ardından Osmanlı elçisinin imparator tarafından vazifelendirilen bir meslektaşının refakatinde hayırlı bir antlaşmayla İstanbul’a yollanmak istenmesiydi. Maximilian’a kalsa Hidayet’in birkaç ay daha orada bulunması faydalı olabilirdi. Ne var ki, Hidayet artık geri dönmek istediğinden ona icazet verilmişti¹⁵⁷. Mektubun bu kısmının,

¹⁵⁷ Maximilian, 22 Ekim’de Albrecht von Bayern’le Hidayet’in bir ulakla geri gönderileceği haberini paylaştı. “Daneben wellen wir D. L. auch nit pergen, das wir bedacht sein, mitlerweil den Türggischen gesandten, welcher nun etlich monat alhie gelegen und nit lenger bleiben will, mit sambt ainem currier, bei deme wir unsern orator zu Constantinopl was sich bisher verlossen gnediglich berichten mögen, widerumb abzufertigen mit dem beschaid, davon wir D. L. hiemit abschrift zueschicken, und sein D. L. mit aller freundschaft jeder zeit vorder wol genaigt.” *Die Korrespondenz Maximilians*, I, s. 279-281, no. 247, Maximilian’dan Albrecht von Bayern’e, 22 Ekim 1565, Viyana; atf için bkz.: s. 280. A. C. Schaendlinger, bu mektubun Habsburg kançılıyasının Bâb-ı Âli’yle iletişim kurmak için kaleme aldığı en erken tarihli Osmanlıca belge olduğunu söyler. Keza belgeyi üretenlerin Osmanlı inşa adabı ve diplomasi diline yeterince vâkıf olmadıkları kanaatindedir. O halde, eldeki mektup suretinin – bu mektup da 22 Ekim tarihlidir – İstanbul’da divan-ı hümayun tecrübesi olmayan Hidayet ve etrafındaki küçük dereceli sınır temsilcilerinin marifeti olma ihtimali yüksektir (“Osmanisch-Türkische Übersetzung eines Briefes Maximilians II. an Süleymān I.”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Sayı 76, 1986, s. 247-254; (2. Teil), Sayı 77, 1987, s. 57-68).

Hidayet'in istirhamıyla, geri dönüp Osmanlı devlet erkânı karşısına çıktığında vaziyetini sağlamlaştırmak için yazılmış olduğu kuvvetli bir ihtimal olarak akla geliyor.

Arslan Paşa, bundan iki gün evvel, 20 Ekim'de, Maximilian'a bir tutam yeis ve endişe yüklü bir mektup yazmıştı. Arslan'ın ifadesiyle Tımişvar paşası, Erdel kralı ve daha birkaç sınır beyiyle barış müzakerelerinin sıhhati üzerine ters düştüğü bir vakitte imparatorun haracı getiren bir elçisini Hidayet'le beraber hala yola çıkarmamış olması anlaşılır gibi değildi. Budin beylerbeyi Maximilian'a yönelik iyi niyetinin sonuna yaklaştığını haber veriyordu¹⁵⁸. Arslan Paşa, 26 Ekim'de, Hidayet'in ve haracı Bâb-ı Âlî'ye taşıyan Habsburg elçisinin sınırda nasıl karşılanacağını anlattı. Esasen bilinmeyen fazlaca bir şey yoktu; Johann Pethö Viyana'dan gelen heyetin Komorn'a vasil olduğunu haber verdiğinde işlemler başlayacaktı. Lakin Arslan Paşa'nın "elinde" bir manada bu elçi teatisini çabuklaştırabileceğini umduğu kıymetli "diplomatik unsurlar" vardı. Achatius Csaby 25 Eylül'den beri Budin'deydi¹⁵⁹; Arslan zaten Ekim'in ikisinde Habsburg elçisini ve maiyetini barış hükümleri yürürlüğe girene değin yanında tutacağını bildirmişti¹⁶⁰. Ekim'in sonuna gelindiğinde, Csaby'yi içinde Hidayet'in de yer alacağı eşzamanlı bir elçi değişimi merasiminde kullanmak akıllıca görünmüş olmalıydı¹⁶¹. Bu sayede Maximilian'ı ayak sürüdüğü diplomatik adımları daha çabuk atmaya zorlamak mümkün olabilirdi. Budin beylerbeyi, büyük ihtimalle aynı gün Hidayet'e yolladığı mektubunda ise, olan bitenler hakkında elçiyi bilgilendirip geri dönüş işlemlerinin nasıl cereyan edeceğini açıkladı. Arslan Paşa umudunu hepten kaybetmemişti; diplomasi yine de

¹⁵⁸ *A budai basák*, s. 15-16, no. 14, Arslan Paşa'dan Maximilian'a, 20 Ekim 1565, Peşte (Macarca orijinal). Mektubun Almanca tercümesi için bkz.: H. Jensen, "Ungarische Urkunden aus der Türkenzeit I. Über Arslan Pascha, Bejlerbey von Ofen", *Der Islam*, Sayı 10, 1920, s. 148-149.

¹⁵⁹ OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 90, Konv. 3, vr. 77a, Estergon beyi Mehmed'den Komorn kaptanı Johann Pethö'ye (İtalyanca tercüme); Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 55; *A budai basák*, s. 15, no. 16, Kâtip Süleyman'dan (Görög Antal) Johann Pethö'ye, 3 Ekim 1565, Peşte. Krş.: E. D. Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente*, s. 168, no. 482.

¹⁶⁰ OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 38a, Arslan Paşa'dan Maximilian'a, 2 Ekim 1565, Peşte (Almanca tercüme).

¹⁶¹ *A budai basák*, s. 16-17, no. 18, Arslan Paşa'dan Maximilian'a, 26 Ekim 1565, Peşte (Macarca orijinal). Mektubun Almanca tercümesi için bkz.: H. Jensen, "Ungarische Urkunden", s. 149-150. Arslan Paşa aynı gün Johann Pethö'ye yolladığı mektupta Hidayet'in Komorn'a gelişiyle beraber Achatius Csaby'nin Estergon'a gönderileceğine ve iki heyetin sınırda uygun biçimde teati edilebilmesi için gerekli hazırlıklara dair bilgi verdi. OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 78a-b, 80a (Almanca tercüme).

siyasî hadiselerin akışını değiştirebilirdi. Bununla birlikte Hidayet'e, – herhalde o günlerde Hidayet'in de zihnini en fazla kemiren mesele buydu – bir tutam telaşla Mustafa Paşa ve János Zsigmond'un padişahı etkilemek için ne denli uğraştıklarını hatırlatıyordu. Hidayet elini çabuk tutmalıydı¹⁶².

Maximilian, 3 Kasım tarihli mektubuyla Johann Pethö'ye Hidayet'in Jakob Petz isimli bir Habsburg temsilcisiyle yola çıkacağı haberini verdi. Petz, İstanbul'daki mukim elçiye teslim etmek üzere imparatorun mektuplarını taşıyordu. Maximilian, Komorn'daki kaptanına bu vesileyle bir gizli talimat da yolladı. İmparator, birkaç gün evvel görüştüğü Hidayet'e aklından geçen her şeyi açıkça söylememişti. Görünen o ki, Hidayet, Tuna üzerindeki yolculuğuna başlar başlamaz, Nemçe vilayetinden en hızlı şekilde, hiçbir yerde konaklamaksızın çıkmayı düşünüyordu; ama Maximilian, Pethö'den Osmanlı elçisinin Csaby ve maiyeti getirilip teslim edilene değin Komorn'dan öteye geçirilmemesini istemişti¹⁶³.

Arslan Paşa bu vakitlerde kaygılı bekleyişini sürdürüyordu. Budin beylerbeyi, en azından Kasım ortasına değin Hidayet'in Budin'e doğru yaklaştığından haberdar olamamıştı. Ne de olsa, Maximilian'a ayın yedisinde ve on ikisinde gönderdiği mektuplarda halen aynı nağmeyi terennüm ediyordu: imparator, Arslan'ın onca gayretini boşa çıkarmamak için barış hakkında kati bir cevap bildirmeli ve Hidayet'i muteber bir elçisinin yanında geri göndererek diplomatik süreci ilerletmeliydi¹⁶⁴. Hidayet, 13 Kasım sabahı saat altı-yedi sularında Komorn'a vasil oldu. Johann Pethö'nün yazdıklarına bakılırsa, Hidayet, ya Habsburg topraklarında geçirdiği ayların sonunda illallah edip sıtkı sıyrılmıştı; ya da kellesinin ve belki de ailesinin selameti için bir lahza dahi kaybetmeksizin yoluna devam etmesi gerektiğini düşünüyordu. Viyana'daki zorunlu ikameti sırasında güveyi ile ailesi arasında gidip gelen mektuplar hatırlanırsa Hidayet'i Budin'e çeken çok şey vardı. Halet-i ruhiye buyken, Hidayet, Tuna üzerindeki teknesinden aşağı adımını atmak istemiyor; hele ki, Kasım ayının sert rüzgârları ve sevimsiz havasıyla boğuştuktan sonra iyice kabarmış

¹⁶² OeStA, HHStA, Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 81a-b, Arslan Paşa'dan Hidayet'e, tahm. 26 Ekim 1565 (İtalyanca tercüme; terc. tar. 3 Kasım 1565).

¹⁶³ OeStA, HHStA, Türki I/20, Konv. 3, vr. 144a-b, Maximilian'dan Johann Pethö'ye, 3 Kasım 1565 (Latince orijinal).

¹⁶⁴ OeStA, HHStA, Türki I/20, Konv. 3, vr. 185a-b, Arslan Paşa'dan Maximilian'a, 7 Kasım 1565, Peşte (Almanca tercüme); Hungarica, Kart. 91, Konv. 2, vr. 87a, Arslan Paşa'dan Maximilian'a, 12 Kasım 1565, Peşte (Latince tercüme). Krş.: E. D. Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente*, s. 171, no. 497 ve no. 500.

olması icap eden kuvve-i gazabiyesi Pethó'nün onu yanına isteyen davetlerine icabet etmesine engel oluyordu. Pethó'nün aynı gün yazılan mektubundan anlaşıldığı kadarıyla Komorn'da beklemesi gerektiğini öğrenen Hidayet hayli hiddetlenmişti; inat edip uzun süre tekneden inmedi¹⁶⁵.

Aynı gün Hidayet'in Komorn'dan hareket eden bir adamı Arslan Paşa'ya elçinin gelişini duyurdu. Pethó ve Hidayet'in kaleminden çıkan mektuplar 14 Kasım'da Arslan'ın elindeydi. Ertesi gün doğrudan Maximilian'a yazan Arslan bunun karşılığında Eylül sonundan bu yana Budin'de alıkonulan Achatius Csaby ve adamlarının serbest bırakılacağını bildirdi¹⁶⁶. Yine de, Pethó ve Arslan Paşa arasındaki muhaberat ve muhtemel pazarlıklar 25 Kasım'dan önce bir netice vermedi. Csaby ve yanındakiler bu tarihte Estergon'a yollandılar. İki gün sonra, 27 Kasım'da, Hidayet ve Achatius Csaby, Estergon ve Komorn arasında bolca insan ve teknenin boy gösterdiği bir diplomasi sahnesinde, karşılıklı güvensizlik ve tedirginliğin havayı ağırlaştırdığı bir sabahta, biraz da el yordamı ve doğaçlamayla teati edilerek memleketlerine teslim edildiler¹⁶⁷.

Arslan Paşa, her ne kadar, her mektubunda Bâb-ı Âlî'yle Habsburglarla barış halini yeniden tesis edebilecek itibarlı bir elçiden bahsetse de, Habsburg belgeleri Hidayet'in yanına koşulan Petz'in bir *Courier*'den (ulak/haberci) ibaret olduğunu kaydeder. Hidayet dönüyordu dönmesine ama İstanbul'a gittiğinde söyleyebileceği yeni bir şey yoktu.

“Sınır”da Bir Hayat: Hidayet'in Esrarlı Akıbeti

Hidayet, memleketine, ailesine ve elbette ki arz-ı endam edip hesap vermesi icap eden Osmanlı payitahtına doğru en sonunda yola koyulmuşken Erdel'de ehl-i siyaset ve seyfin oynadığı oyun zaten düğümünip kalmış olan vaziyeti iyice altüst etti. Habsburg kuvvetleri Nagybánya'yı ele

¹⁶⁵ OeStA, HHStA, Türki I/20, Konv. 3, vr. 190a-191b, Johann Pethó'den Maximilian'a, 13 Kasım 1565, Komorn; atf için bkz.: vr. 190a-b.

¹⁶⁶ OeStA, HHStA, Türki I/20, Konv. 3, vr. 201a-b, Arslan Paşa'dan Maximilian'a, 15 Kasım 1565, Peşte. Johann Pethó, 13 Kasım'da yazdıklarını büyük ölçüde tekrar ettiği 16 Kasım tarihli mektubunda Arslan Paşa'dan henüz cevap alamadığını bildirdiğine göre, Arslan Paşa, ilk önce doğrudan II. Maximilian'ı muhatap almak istemiş olabilir. OeStA, HHStA, Türki I/20, Konv. 3, vr. 204a-b, Johann Pethó'den Maximilian'a, 16 Kasım 1565, Komorn.

¹⁶⁷ Betzek, *Gesandtschaftsreise*, s. 62-64.

geçirmişlerdi. Arslan Paşa haksız çıkıyordu. Osmanlı divanı, Erdel'den gelen kuşatma haberi üzerine 14 Kasım'da Mustafa Çavuş'a Tımışvar paşası Mustafa'ya teslim edilmek üzere ertesi baharda sefere çıkılacağını bildiren bir hüküm kaleme aldı. Osmanlı ordusunun başını bizzat Sultan Süleyman çekecekti¹⁶⁸. Aynı gün Arslan Paşa'ya yazılan hükümde sefer kararı tebliğ edildiği gibi Erdel kralının anlattıklarıyla Budin'den gelen arzların neden birbiriyle tutmadığının da merak edildiği bildiriliyordu¹⁶⁹. Osmanlı merkezî hükümeti, ya da belki de daha doğru ifadesiyle Sokullu Mehmed Paşa, Arslan Paşa'nın sınırdaki faaliyetlerinden şüphelenmişe benziyordu. Bir ay sonra yollanan hükümlerde Arslan'dan açıkça kendini savunması istendi¹⁷⁰. Arslan Paşa, tabiri caizse, ne diyeceğini bilemiyor olmalıydı. İki gün sonra divandan çıkan emirde Arslan'dan Erdel'den Osmanlı birliklerini çeken kişi olarak şimdi Osmanlı payitahtının talep ettiği açıklamaları yapmaktan neden kaçındığı soruluyordu¹⁷¹.

1565 Kasım'ı sonunda Estergon'a gelen Hidayet Budin'de bir miktar oyalanmış olmalıydı. Bu esnada Arslan Paşa'yla neler konuştuğunu bilmek doğrusu harikulade olurdu. Budin'deyken, şayet ailesi onca mektuplaşmadan sonra hala şehirdeyse, herhalde onlarla da hasret gidermişti. Hidayet 21 Aralık'ta İstanbul'a geldi. Bu tarihten sonra Hidayet'in hayatının hangi rüzgârlara kapılıp ne yöne gittiği, Budin'e bir daha dönüp dönmediği, nihayet ailesiyle kavuşup kavuşmadığı, kısacası akıbeti, kalın bir sis perdesinin, koyu bir esrar bulutunun içinde yitip gider.

¹⁶⁸ *5 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 197, no. 491, Tımışvar beylerbeyine, 19 Rebiülahır 973/13 Kasım 1565. Osmanlı merkezî iktidarı aynı gün Erdel kralına benzer muhtevaya sahip bir mektup gönderdi (s. 198, no. 492).

¹⁶⁹ *5 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 199, no. 493, Budin beylerbeyine, 19 Rebiülahır 973/13 Kasım 1565. Krş.: s. 231, no. 591, 2 Cemaziyelevvel 973/25 Kasım 1565.

¹⁷⁰ *5 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 254, no. 649, 20 Cemaziyelevvel 973/13 Aralık 1565. "İmdi senin vech-i meşrûh üzre arz idüp asker-i islâmî mürâca'at itdirdüğünün aslı nedir çünkü arzın vâkı' idi ya bu ahd ü emân ri'âyet olunmayup bu asl iş olmağa sebep nedir çünkü asl bunca idi anların cümle hud'asından gaflet idüp tamâm ma'lûmın olmayan ahvâli arz itmek nedir?"

¹⁷¹ *5 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 262, no. 668, 22 Cemaziyelevvel 973/15 Aralık 1565. "... küffâr bu makûle ahd ü emâna mugâyir vaz' ide sen emr-i sâbıkım üzre def' ü ref' itmeyüp ve itmek murâd idenlere dahi mu'âvenet taleb itdükde itmeyüp kâdir degil isen bari hakikat-i hâli i'lâm dahi itmeyüp ve erleri perde-i muhtefî olmağa bâ'is nedir? Mu'accelen mufassal yazup bildiresün". 1566 senesinin ilk gününde sadır olan emirde ise, handiyse tane tane Arslan'a yöneltilen suçlamalar tekrarlanıyor ve Osmanlı payitahtının Budin'den gelen cevaplardan mutmain olmadığı belirtiliyordu. *5 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 296, no. 766, 9 Cemaziyelevvel 973/1 Ocak 1566. "... aslı ile arz itmeyüp ancak üç dört maddenin birine cevâb virirsin".

Kesin olan bir şey varsa, Hidayet, geldiği yerde güler yüz ve hoş sohbetle karşılanmayacağını gayet iyi biliyordu. Arslan Paşa'nın nihayetinde başarısız ve kimilerinin zihninde şüpheler uyandıran diplomatik girişiminin bir parçası, belki de en önemli parçasıydı. II. Maximilian, 1566 Şubat'ı başında kardeşi Arşidük Karl'a yazarken Hidayet'in uzadıkça uzayan Viyana ikametinin sultanı epeyce hiddetlendirdiğini yazmıştı¹⁷²; keza Hidayet de, yukarıda anlatıldığı gibi, Kaytas'ın Budin'den yolladığı mektupta Arslan Paşa'yla beraber Nemçelilere hizmet etmekle itham edildiğini zaten haber almıştı. Dolayısıyla 17. yüzyılın başında yazan M. Istvánffy'nin eserinin Marcus Schrerer'le alakalı meşhur pasajında dile getirdiği üzere, Hidayet, 1565–66 kışında döndüğü İstanbul'dan bir daha hiç çıkmamış olabilir. Istvánffy'ye göre, Hidayet'in casus olduğundan şüphelenip gazaba gelen Süleyman, bu Budinli sınır kâtibinin ağzı dikilen bir çuvala tıkıştırılıp herhalde o vakitlerde buz gibi olan Boğaz sularına atılmasını emretmişti¹⁷³. Ne var ki, bizatihi hikâyenin kurgusu, Hidayet'in son demlerine ait sarih bir duyumdan ziyade Osmanlılara yaranmak adına hak dinini terk etmiş bir dönmenin hak ettiği feci akıbeta duçar olmasının ahlakî anlatımıyla karşı karşıya olduğumuz intibamı uyandırıyor. Kaldı ki, Istvánffy, Macar ve Erdel hadiseleri hakkında kulağı ne denli delik olursa olsun, İstanbul'dan fersah fersah uzakta yazıyordu. Dahası, Hidayet, Sultan Süleyman'ın emriyle İstanbul'da infaz edilmiş olsaydı, tam da böylesi havadisleri kaydedip bildirmesi için orada tutulan mukim elçi Albert de Wyss'in raporlarından birine bu malumatın girmesi beklenirdi.

Buna karşın eserini 1572-76 arasında, yaşanan hadiselerle epeyce yakın bir tarihte kaleme alan Ferenc Forgách, Sultan Süleyman'ın Szigetvár seferini anlattığı sayfalarda Arslan Paşa'nın Osmanlı ordugâhında katliyle Hidayet'in öldürülmesini anlatısında birleştirir. Buna göre, Sokullu Mustafa, (Arslan Paşa'nın yerine) Budin beylerbeyi olup görev mahalline gittiğinde “Arslan'ın kâtibini” boğdurmuştu¹⁷⁴. Forgách'ın anlatımını dolaylı delillerle

¹⁷² *Die Korrespondenz Maximilians*, I, s. 397-400, no. 347, Maximilian'dan (Arşidük) Karl'a, 9 Şubat 1566, Augsburg; atif için bkz.: s. 398.

¹⁷³ *Historiarum de rebus Ungaricis*, s. 455: “...vel insons ab irato Sulymano necatus est: quum apud eum pro exploratore delatus, culleo insui iussus, atque intra Bosphori Thracii fauces in mare praecipitatus fuisset”.

¹⁷⁴ Francisci Forgách de Ghymes, *De Statu Reipubl. Hungaricae, Ferdinando, Johanne, Maximiliano Regibus ac Johanne Secundo Principe Transylvaniae. Commentarii, Quibus Accessere Nonnulla etiam Aliorum Principum Gesta etc.*, Kiadja A Magyar Tudományos Akademia Történelmi Bizottsága. Második Osztály: Irók, Eggenberger Ferdinánd Magyar

destekleyip kabul etmek daha uygundur. Hal böyleyse, Hidayet, bir yolunu bulup İstanbul'dan çıkarak en geç 1566 Ağustos'unda Budin'e dönmüş olmalıydı. Keza J. Seivert, kaynak belirtmeksizin, 1566 yazında, Szigetvár seferi esnasında Erdel kralı János Zsigmond'un Sultan Süleyman'la meşhur buluşmasında iki hükümdar arasında tercümanlığı Hidayet'in yaptığını belirtir¹⁷⁵. Haliyle Seivert açısından da Hidayet bu vakitlerde halen hayattadır. Gerçi Hidayet şahsına yakıştırılan itibarlı tercümanlık rolünü oynamamıştır. Seferde bizzat bulunan Selanikî Mustafa Efendi bu esnada Süleyman'ın huzurunda aracılık yapan kişinin 16. yüzyıl Osmanlı diplomasiasininin namı Dergâh-ı âlî tercümanı İbrahim Bey (Joachim Strasz) olduğunu açıkça yazar¹⁷⁶.

Bu bağlamda S. Takáts'ın kahramanımızın feci akıbetine dair atıfta bulunduğu ikinci rivayet, yani Johann Pethö'nün Hidayet'in bir sicimle boğdurularak öldürüldüğünü söyleyen 1566 Mart'ına ait raporu anlamlı bir zemine oturur¹⁷⁷. Bu senaryoda Hidayet İstanbul'dan sağ salim çıktıysa bile, en nihayetinde Szigetvár'ı kuşatıp alacak olan sefer ordusuna katılmayıp daha erken bir tarihte Budin'e dönmüş olmalıdır. Böylece Hidayet'in ölüm haberinin neden Habsburg mukim elçisi üzerinden İstanbul'dan değil, Osmanlı-Habsburg serhaddinin ucundaki Komorn üzerinden Viyana'ya ulaşmış olduğunu anlamak kolaylaşır. Yine de, hikâyenin bu versiyonunda da tarihleri yerli yerine oturtmak kolay değildir. Sokullu Mustafa, Budin'e, 1566 Ağustos'unda Szigetvár kuşatmasının başlamasından hemen evvel Arslan Paşa'nın Osmanlı ordugâhında idam edilmesinden sonra tayin edilmiş; paşanın Budin'e gelişi Eylül ayını bulmuştur.

Akad. Könyvúrsnál, Pest 1866, s. 320: "Transmittendo itaque exercitui intentus, asiatici equitatus magistrum cum quatuor et decem millibus Albam Regalem, Mustapham begum bosnensem in praefecturam budensem, classem universam Strigonium praemisit; qui ubi Budam venit, Arslani secretarium strangulavit, quod idem ad caesarem fugiendo tum vitavit, sed ibi ob amissam Tatam et Besprimium, ac quod praelium diffugisset, evitare nou potuit".

¹⁷⁵ *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten*, s. 316-317.

¹⁷⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 21. Öte yandan bu buluşma esnasında Süleyman'ın otağına girdiğine inanılan dokuz Erdelli danışmandan biri olan Bánffy György'nin burada Hidayet isimli birininden bahsetmemesini yeterli kanıt saymak icap eder (Bánffy György, "Második János ... török császárhoz menetele", József Bessenyei (ed.), *Zay Ferenc, János király árultatása. Kis Péter, Magyarázat. [Bánffy György]. Második János ... török császárhoz menetele* içinde, Budapest, 1993, s. 117-130). Bánffy György kroniğinden yaptığı tercümeden istifade etmemi sağlayan Kutse Altın'a teşekkürü borç bilirim.

¹⁷⁷ Ne yazık ki, Viyana Devlet Arşivi'nde bu raporu tespit edebilmek mümkün olmadı.

O halde, Hidayet'in sonunu, Budin'de bir yerde, Arslan Paşa ve onun etrafını saran mühtedi kâtiplerin acı akıbetlerinin hemen kıyısında bucağında aramakta fayda vardır. Burada derinlemesine inceleme fırsatı olmasa da, 1565'teki veziriazam değişikliğinden sonra Rumeli'de kendine alan açmak isteyen Sokullu iktidarının Arslan Paşa'nın ortadan kaldırılmasında pay sahibi olduğu ya da en azından bu gelişmeden nasıplendiğine dair bazı emareler mevcuttur. Arslan Paşa'nın Osmanlı payitahtından izin almadan gerçekleştirdiği Palota muhasarası ve bunun sonucunda Tata ve Veszprém kalelerinin Habsburglara kaptırılmasından ötürü Harsány'de katledildiği belirtilse de¹⁷⁸, yukarıda alıntılanan daha erken tarihli mühimme hükümleri Arslan'ın ipinin, en azından Sokullu Mehmed'in kafasında, çok daha önceden çekilmiş olabileceğini akla getiriyor¹⁷⁹.

Hatta Sokullu Mustafa'nın Budin valiliğinin Arslan Paşa'nın şahsında bir devr-i sabık yaratmaya yeltendiğini söylersek abartmış sayılmayız¹⁸⁰.

¹⁷⁸ Y. Altaylı, "Budin Beylerbeyi Arslan Paşa", s. 45; Claudia Römer, Nicolas Vatin, "The Lion That Was Only a Cat: Some Notes on the Last Years and the Death of Arslan Pasha, Bey of Semendire and Beylerbeyi of Buda", *Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday*, ed. Pál Fodor, Nándor E. Kovács and Benedek Péri, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2019, s. 159-182, bilhassa bkz.: s. 171-182.

¹⁷⁹ Sokullu Mustafa'nın 1566'da Arslan Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye Maximilian'ın kuvveti olmadığını ve barış yapma niyetinde olduğunu söylediği için katledildiğini yazması bu manada ilave bir kanıt olarak ele alınabilir (Sándor Takáts, *A Török Hódoltság Korából*, Genius Kiadás, Budapest [1927], s. 84). C. Römer ve N. Vatin, başka bir bakış açısıyla, Arslan'ın idamını son vakitlerini yaşayan Sultan Süleyman'ın dizginleri halen elinde bulundurduğunu göstermek amacıyla sergilediği bir "adaleti sağlama" gösterisiyle ilişkilendirirler. Bu değerlendirmeye göre, Arslan Paşa'nın katliyle 1565-1566 hadiseleri arasında doğrudan bir bağlantı yoktur ("The Lion That Was Only a Cat").

¹⁸⁰ Budin'deki valiliği yıllarında Sokullu Mustafa'nın biyografisini kaleme alan Nahifî Mehmed Efendi, kendi ifadesiyle, Budin kadısı Ahmed Çelebi'nin yönlendirmesi ve Sokullu Mustafa'nın onayıyla paşanın bir çeşit "resmî" hayat hikâyesini inşa etmiştir (*Cevâhirü'l-Menâkıb*). Metinde Arslan Paşa'ya yönelik nice eleştiriden biri, Sokullu hanesinin Rumeli'de geleneksel kökleri olan serhay bey ailelerine yönelik tutumunu açık eder: "... iştiğâl-i lehv ü tarabı tahsîl-i kemâl-i edebden evlâ ve intisâb-ı nesebi iktisâb-ı hasebden a'lâ görürdi ve dâyimâ 'Ben fülân ibn fülânın' deyi efkâr-ı istikbârı ser-i ucb u pindâra urır yürürdi" (s. 383). Aynı Arslan Paşa, Budin'de bulunduğu seneler boyunca şehrin abdallar, ışıklar ve fasıklarla dolmasına yol açmıştı: "Gördiler ki mizâc-ı ra'ıyyet a'râz-ı hâdiseden muhtell ve tabî'at-ı ehl-i vilâyet emrâz-ı akâyid-i fâsid[e] ile mu'tell olmuş ve dâr u diyâr ışıklar tekyesi gibi ehl-i bid'at ve erbâb-ı dalâletden tolmuş, miyân-ı a'yânda ser-rişte-i icmâ'-ı ümmet ve hablü'l-metîn-i millet-i hazret-i Sâhib-i Şerî'at inkitâ'a yüz tutmuş. Ve her diyârdan kaşuk düşmeni ışıklarun kudûmundan ve etrâf u eknâfdan kevr-i bengî ehl-i dalâl abdâllarun hücûmundan büzürg u küçek tarîk-ı istikâmetden münfekk olup sebil-i sakâmete meyl itmiş" (s. 415). Buna karşın Sokullu

Budin'de Arslan Paşa'dan kalan izleri kazıyıp silmek, bunların bazıları kanlı canlı insanlar olsa bile, Sokullu Mustafa'nın öncelikleri arasında olmuş gibidir: bilhassa sınır boyunun ikircikli dünyasında kimi zaman kime ve neye hizmet ettikleri belirsiz görünen Budin'deki kâtip-tercümanlar gibi. Belki Arslan Paşa'nın yanında çalışan Kâtip Süleyman, nam-ı diğer Görög Antal, 3 Ekim 1565'te Johann Pethö'ye yolladığı mektupta Achatius Csaby'nin serbestçe Viyana'ya dönebilmesi için gayret sarf ettiğini söyleyip Hıristiyanların hayrını isteyen biri olarak sınırın öte yakasında Mátyás Belay'ı şahsına referans olarak gösterirken kötü niyetli bir iş yapmıyordu¹⁸¹; ama bunun Osmanlı ve Habsburg devletleri arasında savaş patlak verdikten sonra nasıl algılandığını söylemek güç. Aynı Mátyás Belay, yine Arslan Paşa'nın kâtiplerinden Yahya Yazıcı'nın 27 Ekim 1565 tarihli mektubunda karşımıza çıktığında işler iyice karışıyor. Yahya, Johann Pethö'ye kendini tanıttıktan sonra "Macar kralına" (St. István tacının sahibi olarak II. Maximilian) hizmet etmeye hazır olduğunu, Mátyás Belay vasıtasıyla gizlice gönderdiği mektuplara cevap beklediğini bildiriyor. Kaldı ki, Yahya mektubun sonuna iliştirdiği notta güvenilir bir adamla irtibat haline geçirildiği takdirde eline geçecek en taze haberleri Komorn'a iletebileceğini ifade etmekten geri durmuyordu¹⁸². Manzara aşikârdı. O zamanlar Bosna beyi olan Sokullu Mustafa'nın nazarında (aynen Tımişvar paşası Mustafa, Solnok beyi Hasan ve Erdel kralı János Zsigmond'un olduğu gibi) Arslan Paşa'nın Maximilian'la haddinden fazla samimi bir ilişki kurduğu yetmezmiş gibi, Budin'de bir yerlerde istihbarat kaçağı olduğu barizdi. Yahya Yazıcı'nın Johann Pethö'ye 1 Nisan 1566 tarihli mektubu Osmanlı sefer ordusunun ahvali hakkında bilgi geçen alenî bir istihbarat raporuydu¹⁸³.

Mustafa, Budin vilayetinin yönetimini devr aldıktan sonra "mezheb-i üstâz-ı mu'azzam hazret-i İmâm-ı A'zam"ı kemaliyle uygulama sahasına koymuştu (s. 417). Sokullular, idamından sonra Arslan Paşa'nın "bî-berât" eline geçmiş vergileri yeniden hazineye kaydetmek hususunda da dikkat çekici bir zindelik sergilediler (Claudia Römer, "On Some Hass-Estates Illegally Claimed by Arslan Paşa, Beglerbegi of Buda", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, ed. Colin Imber-Colin Heywood, ISIS, İstanbul 1999, s. 297-318; aynı yazar, "Zu widersprüchlichen Beurteilungen eines Rechtsstreits durch die Kanzlei des Beglerbegi von Buda, Arslan Paşa, im Jahr 1565", *Mitteilungen der Grazer Morgenländischen Gesellschaft*, Sayı 8, 1999, s. 29-41).

¹⁸¹ *A budai basák*, s. 15, no. 13, Görög Antal, Kâtip Süleyman'dan Johann Pethö'ye, 3 Ekim 1565, Peşte.

¹⁸² *A budai basák*, s. 17-18, no. 19, Türk Kâtip Yahya'dan Johann Pethö'ye, 27 Ekim 1565, Peşte.

¹⁸³ *A budai basák*, s. 19-20, no. 23, Yahya'dan Johann Pethö'ye, 1 Nisan 1566, Peşte.

Görünen o ki, Budin'in Macar asıllı mühtedi kâtipleri, en azından bazıları, Arslan Paşa'nın arkasından işler çeviriyordu. Budin paşasının Maximilian'ın hakiki niyetlerini vakitlice kavrayamamasında Viyana ve Komorn'dan gelen mektupları tercüme etmekle görevli kişilerin yönlendirmesi olduğunu iddia etmek gerçek dışı olmaz. Şayet tahmin edildiği gibi Arslan Macarca biliyor idiyse¹⁸⁴, belki de, bu yüzden Johann Pethó'den iki devletin temsilcileri arasındaki yazışmaların Latince yerine Macarca yapılmasını istemişti. Kim bilir, belki de, bir şeylerin ters gittiğini hissetmişti.

Peki, Hidayet de bu "ikili" oynayan kalem ehli arasında mıydı? Bu soruya bir nefeste yanıt vermek zor. Lakin karineler, en azından bizim gibi modern siyaset düşüncesinin alışkanlıklarıyla tefekkür edenler için onun masumiyetinin aleyhine çalışıyor. K. Vocelka makalesinde bu meyanda iki örnek verir. Macar meclisinin 21 Eylül 1565 tarihli tavsiye kararına göre, o esnada elçilikle Viyana'da bulunan Hidayet, Maximilian'la birlikte çalışmaya hazır olduğunu beyan etmişti. Keza Eylül sonunda Maximilian'a yazan Eck von Salms, Budin'den bir kişinin, kısa süre önce Viyana'da tanışma fırsatı bulduğu Hidayet'le istihbarat temini hususunda girişimde bulunması yönünde telkinlerde bulunduğunu bildirmişti¹⁸⁵. Budin'den arabuluculuk yapmaya yeltenen kişinin kim olduğunu (Kâtip Süleyman veya Yazıcı Yahya?) bilmek daha kesin yargılarla konuşmamıza el verebilirdi.

Bununla birlikte bu karinelerle Hidayet'in hükmünü verip işin içinden çıkmak yine de kolay değil. Makale boyunca incelenen onca mektupta Hidayet'in Habsburg makamlarıyla işbirliği içinde olduğunu gösteren bir belge yoktur. Kaldı ki, böylesi bir evrakla karşılaşıldığı halde bile, Hidayet'in Habsburg yetkililerle çıkar birliği mi ettiğini, yoksa 1540'larda Andrey Litteratus'un ya da 1550'de Viyana'ya fetihname taşıyan Dergâh-ı âlî tercümanı Mahmud Bey'in yaptığı gibi incelikli bir karşı istihbarat faaliyeti mi yürüttüğünden emin olamazdık¹⁸⁶. Dahası, pek de uzak olmayan bir ihtimal olarak, Hidayet'in bir saltanat ve hanedana sadakatini önemini bildiği, ama evvel emirde 16. yüzyılın ortasında bozulup yeniden kurulan

¹⁸⁴ C. Römer, N. Vatin, "The Lion That Was Only a Cat", s. 161.

¹⁸⁵ K. Vocelka, "Eine türkische Botschaft in Wien", s. 106.

¹⁸⁶ F. Szakály, "A Hungarian Spahi in the 16th Century", s. 183-184. 1550'de Viyana'ya giden Mahmud Bey'in Isabella ve György Martinuzzi arasındaki gizli görüşmeleri I. Ferdinand'ın ağzından alışı hakkında bkz.: E. D. Petritsch, "Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547", s. 63.

Macar diyarında kendisinin ve ailesinin dirliğini her şeyin üstünde tutmayı gözettiği düşünülebilir¹⁸⁷.

1565 Nisan'ı başında Černović'le Viyana'ya gelen Hidayet'i burada hâlihazırda tanıyan kimse var mıydı? Hidayet'in elçilik vakitlerinden geçmişe giden bir tanışıklığa dair herhangi bir kayıt elimizde yok. Hâlbuki Viyana'da kançılaryadan birileri, Hidayet'in ismini 1561'de Eğri piskoposu Antal Verancsics'in sabık imparator I. Ferdinand'a yolladığı mektuplardan biliyor olmalıydı. Hidayet'in sicili temiz değildi. 1561'de Eğri'den gelen mektuplara bakılırsa, Hidayet, Hermannstadt'lı hemşehrisi terzi Martin aracılığıyla hizmetlerini Antal Verancsics'e sunmayı teklif etmişti. İki Erdelli memleketli bir süredir irtibat halindeydiler. Eğri piskoposu, bu önerinin sıhhatini tayin etmek için görevlendirdiği iki memuru ve Habsburg iaşe komiseriyle yaptığı müşaverenin ardından Budin'den ses veren bu kâtabin hizmetinin reddedilmemesi gerektiği fikrine vardığını belirtiyordu. Aslına bakılırsa, “şehirli” Hidayet'in yukarıdaki sayfalarda bahsedilen çalar saati, Eğri piskoposunun onun gönlünü hoş tutmak için yolladığı bir hediyeden başka bir şey değildi. Hidayet, Martin'e böyle bir saate ihtiyacı olduğunu belirttiği mektubunu, hemşehrisi tam da kardeşlerini görmek için Hermannstadt'a gittiği bir vakitte yollamıştı¹⁸⁸. Hidayet, tespit edilebildiği kadarıyla, Eğri'deki makamlarla kurduğu irtibat üzerinden 1561 yazına

¹⁸⁷ Osmanlı istihbarat ağında boy gösteren çifte ajanlara dair bir değerlendirme için bkz.: Emrah Safa Gürkan, “The Efficacy of Ottoman Counter-Intelligence in the 16th Century”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 65/1, 2012, s. 1-38.

¹⁸⁸ A. Verancsics'ten İmparator I. Ferdinand'a, 1 Mart 1561, *Összes Munkái*, s. 243-249; atf için bkz.: s.244-245. Terzi Martin'in kardeşlerini görmek amacıyla Hermannstadt'a gidişi, ister istemez, Hermannstadt'lı Marcus/Hidayet'in mektuplaştığı kişinin öz kardeşi Martin olabileceğini akla getiriyor. Bu tarihte Martin on beş yaş civarında olmalıydı. Osmanlı mühtedilerinin aile bağlarını, Hristiyanlık geçmişlerini unuttuklarını ve hatta eski yaşama alışkanlıklarını köklü biçimde değiştirmediklerini iddia eden bir literatür mevcut olsa da (Pál Ács, “Andreas Dudith's Turkish Brother-in-Law”, *Camoenae Hungaricae*, Sayı 3, 2006, s. 59-64; T. Kristić, *Contested Conversions to Islam*; Tobias Graf, “Of Half-Lives and Double-Lives: ‘Renegades’ in the Ottoman Empire and Their Pre-Conversion Ties, ca. 1580-1610”, *Well-Connected Domains: Towards an Entangled Ottoman History*, ed. Pascal W. Firges et al., Brill, Leiden-Boston 2014, s. 131-149; E. S. Gürkan, “Mediating Boundaries”, s. 120-124), Verancsics'in mektubundaki Martin ile Hidayet'i birbirine yakınlaştıran karineler şu halleriyle tarihsel kanıt olmaya yeterli değildir. Öte yandan, J. Seivert'in, Hidayet'in babasıyla mektuplaşmaya devam ettiği, hatta bir defasında onu Budin'de ağırlayan “Marcus”un babasına bir cep İncil'i çıkararak kalbinde halen İsa inancını taşıdığını ifşa ettiği yolunda verdiği bilgiler benim tetkik ettiğim kaynakların hiçbiri tarafından teyit edilmemektedir (*Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten*, s. 317).

değın (esasen ilk mektup 1 Mart tarihli olduğuna göre nispeten kısa bir süre) muhbirlik yapmayı sürdürdü¹⁸⁹.

Evet, Hidayet'in sicili temiz değildi; ama bu çizikleri siciline Güzelce Rüstem'in bilgisi dâhilinde bilinçli bir dezenformasyon kaynağı olarak mı atıyordu, yoksa Osmanlı egemenliğine gireli, şunun şurasında, yirmi seneden fazla olmamış Kraliyet Macaristan'ının yitik topraklarında sahip olduğu yeteneklerle ayakta kalmaya çalışırken "ikili" mi oynuyordu? Bunu da bir çırpıda söylemek zor. Ne var ki, ne olursa olsun, sınır boyunun ince ipinin üzerinde fazlaca geziniyordu. Uçlarda gezinme alışkanlığının Hidayet'in başına iş açmış olabileceğini ileri sürmek akıl dışı olmaz.

Sözü dolaylı olarak Sokullu Mustafa'ya bırakırsak, Hidayet'in başına gelmiş olabilecek musibetin ne olabileceğini anlamak kolaylaşır. O tarihlerde halen Budin beylerbeyi olan Sokullu Mustafa Paşa'nın arzı üzerine 1572'de kaleme alınan bir sebep-i tahrir hükmüne göre, Budin'e geldiği altı yedi yıldan beri yanında çalışan Dimitri Deyak (deák/tercüman) "hüsn-i istikâmetle hizmet eyleyüp ... illet ve hıyâneti zâhir" olmadığından belli başlı vergilerden muaf tutulması yerinde olacaktı. Halbuki Sokullu Mustafa'dan "mukaddem Budun'a gelen beylerbeyiler kulları yanında ... Macarca kâğıt tercüme iden deyakların illet ve sakâmetleri" ortaya çıktığından (hayli sembolik bir şekilde) "elleri ve dilleri kesilüp hakaret" olunmuşlardı¹⁹⁰. Hidayet'in, Ferenc Forgách'ın da teyit ettiği üzere, Sokullu Mustafa'nın eliyle gelen bu kanlı ibret-i âlem gösterisinden payına düşeni almış olması kuvvetle muhtemeldir.

Hidayet'in yaşam öyküsünü tatsız ama tutarlı bir sona bağlamışken, yine de, kaynaklar açısından bir sorun vardır. 1569'da Habsburg haracını İstanbul'a taşıyan Caspar von Minckwitz'in kâtipliğini yapan Stephan von Praun'a göre, Hidayet bu tarihte, başka bir deyişle, Budin'de belki de diğer Macar asıllı kâtiplerle beraber katledildiğini düşündüğümüz vakitten çok sonraları hala hayattaydı. Praun, 2 Şubat 1569'da Peşte'ye vardıklarında Habsburg heyetine refakat eden Erdel asıllı Hidayet Ağa'nın Peşte beyi Arslan'ın "hazinedar kâhyası" olarak bilindiğini ve bir zamanlar Kutsal

¹⁸⁹ A. Verancsics'ten İmparator I. Ferdinand'a, 18 Mart 1561, *Összes Munkái*, s. 252-257; atıf için bkz.: s. 257; 4 Haziran 1561, s. 273-278; atıf için bkz.: s. 277-278.

¹⁹⁰ BOA, *Kamil Kepeci*, no. 67, s. 526, 20 Cemaziyelevvel 980/28 Eylül 1572. Krş.: Rifat Günelan, *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defterî Teşkilatı ve Maliye Ahkâm Defterleri*, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2005, s. 130-131.

Roma imparatoru nezdinde elçiliğe gitmiş olduğunu yazıyordu¹⁹¹. Minckwitz heyeti içinde Hidayet'i şahsen görüp tanımış Edoardo de Provisionali de yer aldığından bilginin kaynağı o olsa gerektir.

O halde, Hidayet, 1569 senesi itibarıyla ya gerçekten eskiden olduğu gibi Budin'de kâtip-tercüman olarak yaşamaya devam ediyordu; ya da von Praun, Provisionali'den dinlediği hikâyeyi aktarırken bir karışıklık yapıyordu. Elbette Hidayet'in bu tarihte halen hayatta olup Ferenc Forgách'ın kroniğinde bahsettiği boğdurulma hadisesinin 1569 sonrasında olma ihtimali de vardır; hatta belki de, "sadık" tercüman Dimitri'nin vergi muafiyetini konu alan sebep-i tahrir hükmünün 1572 tarihli olması da bununla ilişkilidir. Yine de, kanaatimce, Stephan von Praun'un Hidayet'e ilişkin kaydı bir yanlış anlamaya dayanmaktadır. Nitekim 1567'de aynı maksatla Budin'den geçen Marc'Antonio Pigafetta Hidayet'i görmemişti; şehirde onlarla ilgilenen Osmanlı yetkilisi yaşam öyküleri Hidayet'le Budin'de kesişen Behram Çavuş'tu¹⁹².

1534'te Erdel'de Hermannstadt'ta, (1526 Mohaç muharebesi sonrası) parçalanmış Macar krallığının Szapolyai hanedanının elinde kalan parçasında başlayan bir hayat, 1560'ların ikinci yarısında yıkık krallığın eski payitahtı Buda'da, ya da Osmanlıların elindeki ve dilindeki adıyla Budin'de muhtemelen sona erdi. Marcus/Hidayet, böyle bakıldığında, çok değil, babasının mensup olduğu bir önceki kuşağın zihniyetinde tabii olduğu siyasî sınırların dışına çıkmamıştı; elçilik münasebetiyle gidip geldiği İstanbul ve Viyana bir kenara bırakılırsa. Hidayet, Budin'de son nefesini verdiği otuzlu yaşlarının başındaydı. Bu kısacık ömre Osmanlı ve Habsburg hanelerinin kadim Macaristan'da inşa ettikleri yeni nizamın "sınır"larını nice kereler aşan maceralar sığdırdı. Gönüllü veya zorunlu olsun, sınırı aşarak

¹⁹¹ Stephan von Praun, "Was sich auf meiner Reise zugetragen, da ich, Stephan Praun von Nürnberg, den 20. Jenner bis 31. May, Anno 1569 mit Kaysers Maximilian Pottschaft, dem Herrn Kaspar von Minckwitz von Wien zu Landt nach Constantinopol mit dem Tribut gezogen", mitgeteilt nach den Manuskripten und Tagebüchern im Archive des von Praun'schen Gesamtgeschlechts von Friedrich von Praun, *Mitteilungen aus dem Germanischen Nationalmuseum*, 1916, s. 52: "Unnser belaittsleut sein gewesen des Arslain, begg von Pest, schatzmeister Thihaja genannt, Hydayt Aga, welcher ein gesandter bei der unseren kayserl. majestät gewesen, und ein siebenbürg ist ...".

¹⁹² Petar Matković, "Putopis Marka Antuna Pigafetta v Carigrad od god. 1567 (Itinerario di Marc' Antonio Pigafetta gentil' huomo vicentino)", *Starine*, Sayı 22, 1890, s. 87. Provisionali Behram'la da tanıştıyordu. Belki de 1567'de kastettiği kişi Behram Çavuş olmasına rağmen von Praun, başka bir vesileyle duyduğu Hidayet'le onu karıştırmıştı; ne de olsa Behram da 1558'de Viyana'ya elçilikle gitmişti (bkz.: not. 69).

Erdel’i terk edip Osmanlı Macaristanında yaşamaya başladı; tefekkür yoluyla ya da hayat rüzgârına kapılıp zihninin sınırlarını aşıp Müslüman oldu; 16. yüzyılın en sınırda, en bıçak sırtında mesleklerinden biri sayesinde ekmeğini kazandı ve yine aynı asrın en büyük kentlerinden biri olan İstanbul’u gördü. Osmanlı-Habsburg serhaddinde kendine bir yuva ve düzen kurup ikbalini diplomasinin kaygan zemininde aradı. Bir paşanın kapısında başlayan Osmanlı macerası, az bulunan yeteneklerinin nimetten sayılmasıyla onu bir anda Osmanlı saltanatının zaimleri arasına soktu. Onu baht ü ikbale yükselten diploması, hele ki Budin’deki kitabet hizmeti esnasında siyasî sınır çizgileri üzerinde gezinmeye devam etmişken, Hidayet’in sonunu, hem de tatsız bir şekilde getirdi. 16. yüzyılda sınırlarda doğup yaşayan Marcus/Hidayet, neredeyse her biri başka bir yörenin, farklı bir memleketin kaynaklarında sağa sola dağılmış vaziyette kalan tarihî kayıtlar bırakarak bu dünyadan göçtü.

Bibliyografya

Yayımlanmamış Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Mühimme Defteri [MD] 4.

BOA, Ali Emiri-Kanuni, no. 258.

BOA, *Kamil Kepeci*, no. 67; 1866.

Österreichisches Staatsarchiv [OeStA], Haus, Hof- und Staatsarchiv [HHStA], Hungarica, Kart 90, Konv. 3, Konv. 4; Kart. 91, Konv. 1, Konv. 2

OeStA, HHStA, Türkei I/16, Konv. 1; I/18, Konv. 3, Konv. 4; I/19, Konv. 1, Konv. 2, Konv. 4, Konv. 5; Türkei I/20, Konv. 1, Konv. 2, Konv. 3, Konv. 4

OeStA, Finanz- und Hofkammerarchiv [FHKA], Sammlungen und Selekte [SUS], Reichsakten 190A

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi [T SMA], E. 0657/29; 0873/18

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

3 *Numaralı Mühimme Defteri (966–968/1558–1560)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993.

5 *Numaralı Mühimme Defteri (973/1565–1566)*, Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994.

6 *Numaralı Mühimme Defteri (972/1564–1565)*, Özet, Transkripsiyon ve İndeks, I-II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995.

- Anton C. Schaendlinger (unter Mitarbeit von Claudia Römer), *Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II. Transkriptionen und Übersetzungen*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1983.
- Anton C. Schaendlinger (unter Mitarbeit von Claudia Römer), *Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter*, Transkriptionen und Übersetzungen, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1986.
- Bánffy György, "Második János ... török császárhoz menetele", József Bessenyei (ed.), *Zay Ferenc, János király árultatása. Kis Péter, Magyarázat. [Bánffy György]. Második János ... török császárhoz menetele* içinde, Budapest, 1993, s. 117-130.
- Die Korrespondenz Maximilians II. I. Band: Familienkorrespondenz 1564 Juli 26 – 1566 August 11*, bearbeit. von Viktor Bibl, Adolf Holzhausen K. u. K. Hof- und Universitätsbuchdrucker, Wien 1916.
- Feridun Ahmed Bey, *Münşe'âtü's-Selâtîn*, I-II, İstanbul, 1275/1857.
- Francisci Forgách de Ghymes, *De Statu Reipubl. Hungaricae, Ferdinando, Johanne, Maximiliano Regibus ac Johanne Secundo Principe Transylvaniae. Commentarii, Quibus Accessere Nonnulla etiam Aliorum Principum Gesta etc.*, Kiadja A Magyar Tudományos Akademia Történelmi Bizottsága. Második Osztyál: Írók, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akad. Könyvtáránál, Pest 1866.
- Gisela Procházka-Eisl, Claudia Römer, *Osmanische Beamtenschreiben und Privatbriefe der Zeit Süleymāns des Prächtigen aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2007.
- Hans Gerstinger (hrsg.), *Aus dem Tagebuch des Kaiserlichen Hofhistoriographen Johannes Sambucus (1531-1584)*, (Cod. Vind. Lat. 9039), Böhlau, Graz-Wien 1965.
- Káldy-Nagy, Gy., *Kanûnî Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562)*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1971.
- Nuntiaturrepichte aus Deutschland 1560-1572. Nebst Ergänzenden Aktenstücken*, Vierter Band. Nuntius Delfino 1564-1565, bearbeitet von S. Steinherz, K. u. K. Hof- und Universitäts Buchhändler, Wien 1914.
- Papiers d'État du cardinal de Granvelle d'après les manuscrits de la Bibliothèque de Besançon*, publ. M. Ch. Weiss, Tome IX, Imprimerie nationales, Paris 1852.
- Petritsch, E. D., *Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungband 10/1 (1480-1574), Verlag Berger, Wien 1991.

- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I-II, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- Takáts, S., F. Eckhart, G. Szekfü, *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, I. 1553-1589, Budapest 1915.
- Tobias P. Graf (ed.), *Der Preis der Diplomatie: Die Abrechnungen der kaiserlichen Gesandten an der Hohen Pforte, 1580–1583*, Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg 2016.
- Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania)*, I-III, bearbt. von Dr. Gustav Turba, Buchhändler Der Kais. Akademie Der Wissenschaften, Wien 1895.

Yayımlanmış Anlatı Kaynakları

- Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transsilvanici*, edidit Josephus Trausch, Pars I. Complectens Annales Ann. 990-1630, Coronae, impressum per Johannem Gött Typographum, MDCCCXLVII (1847).
- Eugen von Trauschenfels (hrsg.), “Album Oltardianum”, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Neue Folge, Band 3, Druck und Verlag von Johann Gött, Kronstadt 1860, s. 1-49.
- Georg Caspar Kirchmaier, *Jucundissimum ex Physicis Thema Zoologicum, de Monocero seu Unicornu, sub Præsidio M. Georgil Casp. Kirchmaieri, in Electorali ad Albim Academiâ, Publicæ Eruditorum Disquisitioni sifiet Respondens Johannes Fridericus Hubrigk, Bernstadiensis Silesius. Ad diem XVIII. Aprilis, A.O.R. M DC LX. Horis Locoq; solitis.*, Wittebergæ: Excudebat Michael Wendt.
- Feridun Ahmed Bey, *Sultan Süleyman'ın Son Seferi. Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Günhan Börekçi, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Istvánffy Miklós, *Magyarok dolgairól irt históriája: Tályai Pál XVII. századi fordításában*, I-III, sajtó alá rendezte: Benits Péter, Balassi Kiadó Budapest, 2001-2009.
- Jakob von Betzek, *Gesandtschaftsreise nach Ungarn und in die Türkei im Jahre 1564/65*, hrsg. Karl Nehring, München 1979.
- Nahîfî Mehmed Efendi, *Cevâhirü'l-Menâkib. Sokullu Mustafa Paşa'nın Hayatı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz. İbrahim Pazan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Nicolai Isthvanfi, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae 1622.

Petar Matković, “Putopis Marka Antuna Pigafetta v Carigrad od god. 1567 (Itinerario di Marc’ Antonio Pigafetta gentil’ huomo vicentino)”, *Starine*, Sayı 22, 1890, s. 68-194.

Stephan von Praun, “Was sich auf meiner Reise zugetragen, da ich, Stephan Praun von Nürnbergkh, den 20. Jenner bis 31. May, Anno 1569 mit Kayzers Maximillian Pottschaftt, dem Herrn Kaspar von Minckwitz von Wien zu Landt nach Contantinoppol mit dem Tribut gezogen”, mitgeteilt nach den Manuskripten und Tagebüchern im Archive des von Praun’schen Gesamtgeschlechts von Friedrich von Praun, *Mitteilungen aus dem Germanischen Nationalmuseum*, 1916, s. 47-62.

Thomae Iordani (Medici), *Pestis Phænomena Sev de iis quæ febrem pestilentem apparent, exercitatio*, Francofvrti, apud Andream Wechelum, M. D. LXXVI (1576).

Verancsics Antal, *Összes Munkái*, köz. Szalay László, Wenzel Gusztáv, 8. cilt: Vegyes Levelek. 1559–1562, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akad. Könyvtárusnál, Pest 1868.

Vlyssis Aldrovandi (Patricii Bononiensis), *De Quadrupedibus Solidipedibus Volumen Intergum Ioannes Cornelius Vterverius Gymnasio Bononiensi. Simplicium medicamento Professor collegit et recensuit. Hieronymus Tamburinus in lucem edidit. Illustrissimum et Reverendissimum D.D. Carolum Madruccium S.R.E. Cardinalem Amplissimum Tridentio Episcopum, et Principem. Cum Indice copiosissimo Superiorum Permissu. Cum Privilegio S. Cæs. Maiestatis*, Bononiae, Apud Victorium Benatium, M. D. C. XVI (1616).

İkincil Literatür

Ács, P., “Tarjumans Mahmud and Murad: Austrian and Hungarian Renegades as Sultan’s Interpreters”, *Europa und die Türken in der Renaissance*, hrsg. Bodo Guthmüller und Wilhelm Kühlmann, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 2000, s. 307-316.

Ács, P., “Andreas Dudith’s Turkish Brother-in-Law”, *Camoenae Hungaricae*, Sayı 3, 2006, s. 59-64.

Altaylı, Y., “Budun Beylerbeyi Arslan Paşa (1565-1566)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 19, 2006, s. 33-51.

Aydın, B., “Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasiasindeki Yerleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 29, 2007, s. 41-86.

Bernád, Á. Z., “„Ich sah es also für ein Opfer an, das ich unsern verdienten Vätern schuldig wäre ...“. Zur Werkgenese und Editions-geschichte von Johann Seiverts *Nachrichten von Siebenbuergischen Gelehrten und ihren Schriften*”,

- WEBFU [Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik]*, 2006, s. 1-15.
- Almási, G., *The Uses of Humanism. Johannes Sambucus (1531-1584), Andreas Dudith (1533-1589), and the Republic of Letters in East Central Europe*, Brill, Leiden-Boston 2009.
- Babinger, F., “Der Pfortendolmetsch Murād und seine Schriften”, *Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit*, bearbt. Franz Babinger, Robert Gagger, Eugen Mittwoch, Johannes Heinrich Mordtmann, Berlin, Walter de Gruyter & Co., Leipzig 1927, s. 33-54.
- Beydilli, K., “Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 30, 2007, s. 9-30.
- Binder, P., “Transylvanian Saxons as Turkish Clerks: Marcus Scherer and Marcus Benkner”, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, Sayı XII/3, 1974, Discussions. Notes brèves, s. 397-401.
- Erdélyi, G., “Turning Turk as Rational Decision in the Hungarian-Ottoman Frontier Zone”, *Hungarian Historical Review*, Sayı 4/2, 2015, s. 314-345.
- Gerstinger, H., *Die Briefe von Johannes Sambucus (1554-1584)*, Böhlau Verlag, Wien 1968.
- Gévay, A., “Versuch eines chronologischen Verzeichnisses der türkischen Statthalter von Ofen”, *Der österreichische Geschichtsforscher*, Sayı II/1, 1841, s. 56-90.
- Gökbilgin, M. T., “Kanunî Süleyman’ın 1566 Szigetvar Seferi Sebepleri ve Hazırlıkları”, *Tarih Dergisi*, Sayı 16/21, 1966, s. 1-14.
- Göyünç, N., “XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi”, *Tarih Dergisi*, Sayı 17/22, 1968, s. 17-34.
- Graf, T., “Of Half-Lives and Double-Lives: ‘Renegades’ in the Ottoman Empire and Their Pre-Conversion Ties, ca. 1580-1610”, *Well-Connected Domains: Towards an Entangled Ottoman History*, ed. Pascal W. Firges et al., Brill, Leiden-Boston 2014, s. 131-149.
- Graf, T. P., *The Sultan’s Renegades. Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575-1610*, Oxford University Press, Oxford 2017.
- Gunnoe, C. D. Jr., J. Schakelford, “Johannes Crato von Krafftheim (1519-1585): Imperial Physician, Irenicist, and Paracelsian”, *Ideas and Cultural Margins in Early Modern Germany. Essays in Honour of H. C. Erik Midelfort*, ed. Marjorie Elizabeth Plummer, Robin B. Barnes, Ashgate, Farnham 2009, s. 201-216.

- Günalan, R., *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defteri Teşkilatı ve Maliye Ahkâm Defterleri*, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
- Gündisch G., D. Nägler, “Die Bibliothek des Hermannstädter ev. Stadtpfarrers Andreas Oltard (1660) und seiner Familie”, *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, Sayı 17/2, 1994, s. 121-143.
- Gürkan, E. S., “The Efficacy of Ottoman Counter-Intelligence in the 16th Century”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 65/1, 2012, s. 1-38.
- Gürkan, E. S., “Mediating Boundaries: Mediterranean Go-Betweens and Cross-Confessional Diplomacy in Constantinople, 1560-1600”, *Journal of Early Modern History*, Sayı 19, 2015, s. 107-128.
- Janko, W., *Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II.*, Willehm Braumüller Wien 1871.
- Jensen, H., “Ungarische Urkunden aus der Türkenzeit I. Über Arslan Pascha, Bejlerbey von Ofen”, *Der Islam*, Sayı 10, 1920, s. 146-150.
- Fodor, P., “Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 45/2-3, 1991, s. 271-345.
- Fodor, P., “The Grand Vizierial Telhis. A Study in the Ottoman Central Administration 1566-1656”, *Archivum Ottomanicum*, Sayı 15, 1997, s. 137-188.
- Fodor P., “Who Should Obtain the Castle of Pankota? Interest Groups and Self-Promotion in the Mid-Sixteenth-Century Ottoman Political Establishment”, *Turcica*, Sayı 31, 1999, s. 67-86.
- Fodor, P., “The View of the Turk in Hungary: the Apocalyptic Tradition and the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context”, *In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, The Isis Press, İstanbul 2000, s. 71-103.
- Fodor, P., “Wolf on the Border: Yahyapaşaoğlu Bali Bey (?–1527). Expansion and Provincial Élite in the European Confines of the Ottoman Empire in the Early Sixteenth Century”, *Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday*, ed. Pál Fodor, Nándor E. Kovács and Benedek Péri, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2019, s. 57-87.
- Işksel, G., “« Was gschehen ist, ist schon gschehen ». Autour de la mission diplomatique de Hidâyet à Vienne”, basım aşamasında.
- İpçioğlu, M., *Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan Seferi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003.

- Káldy-Nagy, J., "The Cash Book of the Ottoman Treasury in Buda in the Years 1558-1560", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 15/1-3, 1962, s. 173-182.
- Kristić, T., *Contested Conversions to Islam. Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*, Stanford University Press, Stanford-California 2011.
- Krstić, T., "Of Translation and Empire: Sixteenth-century Ottoman imperial interpreters as Renaissance go-betweens", *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead, Routledge, London and New York 2012, s. 130-142.
- Lesure, M., "Michel Černović «Explorator Secretus» à Constantinople (1556-1563)", *Turcica*, Sayı 15, 1983, s. 127-154.
- Libloy, F. S. von, *Kurzer Ueberblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens von der ältesten Zeit bis zu Ende vorigen Jahrhunderts*, Verlage bei Georg v. Clossius, Hermanstadt 1857.
- Maasen, W., *Hans Jakob Fugger (1516-1575). Ein Beitrag zur Geschichte des 16. Jahrhunderts*, Verlag von Dr. F. P. Datterer & Cie. (Sellier), München-Freising 1922.
- Matuz, J., "Die Pfortendolmetscher zur Herrschaft Süleymāns des Prächtigen", *Südost-Forschungen*, Sayı 34, 1975, s. 26-60.
- Motika, R., "Adam Neuser. Ein Heidelberger Theologe im Osmanischen Reich", *Frauen, Bilder und Gelehrte. Studien zu Gesellschaft und Künsten im Osmanischen Reich. Festschrift Hans Georg Majer*, ed. Sabine Prätör, Christoph K. Neumann, Simurg, İstanbul 2002, s. 523-538.
- Mulsow, M., "Antitrinitarians and conversion to Islam: Adam Neuser reads Murad b. Abdullah in Ottoman Istanbul", *Conversion and Islam in the Early Modern Mediterranean: the Lure of the Other*, ed. Claire Norton, Ashgate, London 2016, s. 181-193.
- Müller, R. C., "Der umworbene 'Erbfeind': Habsburgische Diplomatie an der Hohen Pforte vom Regierungsantritt Maximilian I. bis zum 'Langen Krieg' – Ein Entwurf", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, hrsg. Marlene Kruz u.a., Oldenburg, Wien 2005 (*Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 48, Ergänzungsband), s. 251-279.
- Müller, R. C., *Prosopographie der Reisenden und Migranten ins Osmanische Reich (1397-1611): Berichterstatter aus dem Heiligen Römischen Reich, außer burgundische Gebiete und Reichsromania*, Band VII, Eudora-Verlag, Leipzig 2006.
- Oborni, T., "Between Vienna and Constantinople: Notes on the Legal Status of the Principality of Transylvania", *The European Tributary States of the Ottoman*

- Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Lovro Kunčević, Gábor Kármán, Brill, Leiden-Boston 2013, s. 67-90.
- Offner, R., P. Pauly, “Briefe von Thomas Jordanus von Klausenburg an Carolus Clusius”, *Humanistica Lovaniensia*, Sayı 67/2, 2018, s. 343-378.
- Offner, R., “Neue Daten zur Bibliographie des Klausenburger Arztes Thomas Jordanus (1540-1586): Epidemiologie, Balneologie und Protomedicus von Mähren”, *Sudhoffs Archiv*, Sayı 102, 2018/1, s. 89-112.
- Pálffy, G., “Ransom Slavery along the Ottoman-Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ed. Géza Dávid, Pál Fodor, Brill, Leiden-Boston-Köln 2007, s. 35-83.
- Pálffy, G., “Verschiedene Loyalitäten in einer Familie: Das kroatisch-ungarische Geschlecht Zrinski/Zrínyi in der »supranationalen« Aristokratie der Habsburgermonarchie im 16. und 17. Jahrhundert”, *Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*, hrsg. Wilhelm Kühlmann, Gábor Tüskés, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 2009, s. 11-32.
- Pálffy, G., “Un penseur militaire alsacien dans la Hongrie au XVI^e siècle: Lazare baron von Schwendi (1522–1583)”, *La pensée militaire hongroise à travers les siècles*, dir. Hervé Coutau-Bégarie, Ferenc Tóth, Institut de Stratégie Comparée EPHE IV–Sorbonne–Editions Économica, Paris 2011, s. 41-59.
- Papp, S., *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2003.
- Papp, S., “From a Transylvanian principality to an Ottoman sanjak: The Life of Pál Márkházi, a Hungarian Renegade”, *Chronica*, Sayı 4, 2004, s. 57-67.
- Petritsch, E. D., “Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547”, *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, Sayı 38, 1985, s. 49-80.
- Petritsch, E. D., “Der Türke als Feindbild? Zu den diplomatischen Beziehungen zwischen Habsburgern und Osmanen”, *Krieg in der europäischen Neuzeit*, ed. Thomas Kolnberger, Ilja Steffelbauer, Mandelbaum Verlag, Wien 2010, s. 406-425.
- Radway, R. D., *Vernacular Diplomacy in Central Europe: Statesmen and Soldiers Between the Habsburg and Ottoman Empires, 1543-1593*, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 2017.
- Riedl-Dorn, C., *Wissenschaft und Fabelwesen. Ein kritischer Versuch über Conrad Gessner und Ulisse Aldrovandi*, Böhlau Verlag, Wien-Köln 1989.
- Ritmann, A., “Thomas Jordanus primus publ. medicus Moraviae (Eine biographische Skizze aus dem Jahre 1540-1585)”, *Culturgeschichtliche*

Abhandlungen über die Reformation der Heilkunst, Verl. F. Karafiat, Brünn 1869, s. 17-23.

- Rothkegel, M., “Jacobus Palaeologus in Constantinople, 1554-5 and 1573”, *Osmanlı İstanbulu IV. IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Mayıs 2016, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 977-1004.
- Römer, C., “On Some Hass-Estates Illegally Claimed by Arslan Paşa, Beglerbegi of Buda”, *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, ed. Colin Imber-Colin Heywood, ISIS, İstanbul 1999, s. 297-318.
- Römer, C., “Zu widersprüchlichen Beurteilungen eines Rechtsstreits durch die Kanzlei des Beglerbegi von Buda, Arslan Paşa, im Jahr 1565”, *Mitteilungen der Grazer Morgenländischen Gesellschaft*, Sayı 8, 1999, s. 29-41.
- Römer, C., “Bemerkungen zum Schicksal von Jovanka Černović (1563-1566)”, *Frauen, Bilder und Gelehrte. Studien zu Gesellschaft und Künsten im Osmanischen Reich*, hrsg. Sabine Prätör, Christoph K. Neumann, I, Simurg, İstanbul 2002, s. 139-157.
- Römer, C., N. Vatin, “The Hungarian Frontier and Süleyman’s Way to Szigetvár According to Ottoman Sources”, *The Battle for Central Europe. The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)*, ed. Pál Fodor, Brill, Leiden-Boston 2019, s. 341-358.
- Römer, C., N. Vatin, “The Lion That Was Only a Cat: Some Notes on the Last Years and the Death of Arslan Pasha, Bey of Semendire and Beylerbeyi of Buda”, *Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday*, ed. Pál Fodor, Nándor E. Kovács and Benedek Péri, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2019, s. 159-182.
- Schaendlinger, A. C., “Die Osmanisch-Habsburgische Diplomatie in der ersten Hälfte des 16. Jhdts.”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 4, 1984, s. 181-196.
- Schaendlinger, A. C., “Osmanisch-Türkische Übersetzung eines Briefes Maximilians II. an Süleymān I.”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Sayı 76, 1986, s. 247-254; (2. Teil), Sayı 77, 1987, s. 57-68.
- Seivert, J., *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*, Weber und Korabinskischen Verlage, Preßburg 1785.
- Sitte, A., “Tschausch Hedajets Aufenthalt in Wien (1565)”, *Archiv für Kulturgeschichte*, Sayı 6, 1908, s. 192-201.
- Sudár, B., *Dzsámik és Mecsetek a Hódolt Magyarországon*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2014.

- Sudár, B., “Osmanlı Macaristanı’nda Camiye Çevrilen Kiliseler”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25/1, 2014 [2018], s. 55-78.
- Sugar, P. F., “The Ottoman ‘Professional Prisoner’ on the Western Borders of the Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Études Balkaniques*, Sayı 7/2, 1971; s. 82-91.
- Süslü, A., “Un Aperçu sur les Ambassadeurs Ottomans et leur Sefaretnames”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14/25, 1981, s. 233-260.
- Szakály, F., “A Hungarian Spahi in the 16th Century: The Mysterious “ Andreyá Litteratus” of Esztergom”, *Acta Orientalia Scientiarum Hungaricae*, Sayı 47/1-2, 1994, s. 181-196.
- Szegedi, E., *Geschichtsbewußtsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien 2002.
- Takáts, A., “Ungarische und türkische Berufsschreiber im 16. und 17. Jahrhundert”, *Ungarische Jahrbücher*, Sayı 1, 1921, s. 204-214.
- Takáts, S., *Rajzok a török világból*, I-IV. Kötet, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest 1915.
- Takáts, S., *Régi idők, régi emberek*, Athenaeum, Budapest 1922.
- Takáts, S., *A Török Hódoltság Korából*, Genius Kiadás, Budapest [1927].
- Tracy, J. D., “The Road to Szigetvár: Ferdinand I’s Defense of His Hungarian Border, 1548-1566”, *Austrian History Yearbook*, Sayı 44, 2013, s. 17-36.
- Tracy, J. D., “The Ambassador as Third Party: Busbecq’s Summary Account for the Year 1559”, *Acta Histriae*, Sayı 22/2, 2014, s. 195-206.
- Tracy, J. D., “Tokaj, 1565: A Habsburg Prize of War and an Ottoman *Casus Belli*”, *The Battle for Central Europe: The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi*, ed. Pál Fodor, Brill, Leiden-Boston 2019, s. 359-376.
- Trausch, J., *Schriftsteller-Lexicon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürgen Deutschen*, III. Band, Druck und Verlag von Johann Gött & Sohn Heinrich, Kronstadt 1871.
- Unat, F. R., *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, tamamlayıp yayımlayan Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968.
- Wertheimer, E., “Zur Geschichte des Türkenkrieges Maximilians II. 1565 und 1566”, *Archiv für österreichische Geschichte*, Sayı 53, 1875, s. 43-101.
- Virovecz, N., “‘Nyomjuk itt a pedaliszt’ – Bebek György két levele az isztambuli fogságból”, *Lymbus*, 2018, s. 77-87.

Vocelka, K., “Eine türkische Botschaft in Wien 1565”, *Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs*, hrsg. Heinrich Fichtenau und Erich Zöllner, Hermann Böhlau Nachf., Wien-Köln-Graz 1974, s. 102-114.

Žontar, J., “Michael Černović, Geheimagent Ferdinands I. und Maximilians II. und seine Berichterstattung”, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv*, Sayı 24, 1971, s. 169-215.